

ISSN No: 1304-0235

İKTİSAT FAKÜLTESİ MECMUASI

65. Cilt, Sayı: 2, Yıl: 2015

İSTANBUL - 2015

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi mecmuası.-- İstanbul : İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi, 1939-

c.: şekil, grafik, tablo; 24 cm.

Yılda iki sayı.

ISSN 1304-0235

Elektronik ortamda da yayınlanmaktadır:

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuifm/index>

1. EKONOMİ – SÜRELİ YAYINLAR. 2. EKONOMİ - TÜRKİYE.

Baskı:

İlbey Matbaa

www.ilbeymatbaa.com.tr

Sertifika No: 17845

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı
tarafından bastırılmıştır.

DANIŐMA KURULU

Prof. Dr. Ömer Zühtü ALTAN	(Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Canan ÇETİN	(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Toker DERELİ	(IŞık Üniversitesi)
Prof. Dr. Salih DURER	(Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet GÖKÇEN	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülten KAZGAN	(Bilgi Üniversitesi)
Prof. Dr. Erol MANİSALI	(Okan Üniversitesi)
Prof. Dr. Hassan MOHAMMEDİ	(Illionis State University, USA)
Prof. Dr. James PAYNE	(Illionis State University, USA)
Prof. Dr. Mahmut PAKSOY	(Kültür Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet SÜMER	(Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU	(Marmara Üniversitesi)

YAZI KURULU

Prof. Dr. Haluk ALKAN (Editör)
Prof. Dr. Nazan SUSAM (Editör Yardımcısı)
Doç. Dr. Halil TUNALI (Editör Yardımcısı)
Prof. Dr. Halil İbrahim SARIOĞLU
Prof. Dr. Salim AteŐ OKTAR
Prof. Dr. Füsun İSTANBULLU DİNÇER
Prof. Dr. Ahmet İNCEKARA
Prof. Dr. Dursun ARIKBOĞA
Prof. Dr. Muhittin KAPLAN
Prof. Dr. Haluk ALKAN
Prof. Dr. Nilgün İL

YAYIN KOMİTESİ

Prof. Dr. Haluk ALKAN (Editör)
Prof. Dr. Nazan SUSAM (Editör Yardımcısı)
Doç. Dr. Halil TUNALI (Editör Yardımcısı)

- İ.. İktisat Fakültesi Mecmuası yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
- Bu dergide yayımlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Dergide yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

İÇİNDEKİLER

MAKALELER

- 1) **Doğrum Sırasının Başarıya Etkisi: Türk Örneklem Üzerine Bir Araştırma**
Prof. Dr. Tekin AKGEYİK 1-13
- 2) **Rasyonel Ekonomik Faaliyetin Muhasebesi Açısından Werner Sombart Ve Max Weber**
Doç. Dr. Kürşat Haldun AKALIN..... 15-80
- 3) **Türkiye’de Sermaye Piyasası Gelişimi İle Ekonomik Büyüme İlişkisi**
Doç. Dr. Halil Tunalı
Erdem Tuncer 81-99
- 4) **Çok Taraflı Ticaret Sistemi Ve Ticaret Politikaları: İthalatta Koruma Kolay Bir İş Mi?**
Yrd. Doç. Dr. Hasan Parıltı 101-161

MAKALELER

DOĞRUM SIRASININ BAŞARIYA ETKİSİ: KAMU ÇALIŞANLARI ÖRNEKLEMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Tekin Akgeyik*

ÖZ

Doğrum sırası araştırmaları Adler'den (1920) beri artan bir akademik ilgi çekmektedir. Son 20 yıllık dönemde birçok araştırmacı doğrum sırasının zekâya, kariyer tercihin ve başarıya etkisini irdelemiştir. Bu araştırmanın amacı, doğum sırası ile katılımcıların başarı arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmanın temel bulgularını ortaya koymaktır. İstatistiksel analizler, katılımcıların ALES sonuçları açısından doğrum sırası ile başarı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. İkinci olarak, katılımcıların ALES sonuçları arasında cinsiyet ve doğum sırası açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Regresyon analizleri, aile büyüklüğünün katılımcıların başarı skorlarının belirleyicisi olmadığını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: doğum sırası, kardeş sayısı, başarı, cinsiyet farklılığı.

The Effect Of Birth Order On Achievement: A Study On A Sample Of Public Employees

ABSTRACT

Birth order studies have received an increasing academic interest since Adler (1920). During the last several decades a number of researchers have investigated the influence of birth order, contributing to the intelligence, career preferences and success. The purpose of the present paper is to summary key findings from a study on the correlations between birth order and the participants' achievement of certain indicators in a Turkish sample. Briefly, the statistical analysis concluded that birth order was significantly correlated with achievement on the ASGT scores. Secondly, the analysis of variance revealed that there were statistically significant differences between the ASGT scores of participants by gender and birth order. Finally, the regression analysis suggested that family size was found to be an insignificant predictor of the participants' achievement scores.

Key Words: birth order, number of siblings, achievement, sex differences.

* Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi (akgeyik@istanbul.edu.tr).

1. GİRİŞ

Doğum sırası, bir kişinin kardeşleri arasında kaçınıcı sırada dünyaya geldiğini tanımlayan bir kavramdır. Ailenin ilk, ortanca, en küçük ya da tek çocuğu olmanın başarı üzerindeki etkisi, kökeni geçmişe uzanan tartışmaların konusudur. Bu alandaki ampirik araştırmalar, doğum sırası, kardeş sayısı, cinsiyet ve kişilik arasındaki ilişkiyi teorileştiren Adler'den (1920) beri artan bir ilgi çekmektedir (Bredin ve Rodney, 2002: 4). Adler sadece doğal doğum sırasının etkisini değil aynı zamanda, psikolojik doğum sırasının önemini de analiz etmiştir. Adler'e göre, ilk çocuk ailedeki rolünü oynayamadığı durumlarda, psikolojik doğum sırası devreye girmekte ve ikinci çocuk ilk çocuğun rolünü üstlenmektedir (Shulman and Mosak, 1977: 114).

Doğum sırasının başarı üzerindeki etkisini analiz eden araştırmacılar çoğunlukla ailenin rolüne dikkat çekmektedirler. Aile çevresinin çocuğun kişiliğini şekillendiren en önemli değişken olduğunu ifade eden Conley (2004), ebeveynlerin ilgi farklılığının çocukların başarısını etkilediğini ileri sürmektedir. Annenin belirleyici rolünü ön plana çıkaran Suitor ve Pillemer (2007) ise, annenin çocukları arasındaki kayırmacı davranışının, çocuğun kişiliğinin gelişiminde belirleyici olduğunu kaydetmektedirler. Buna karşılık, çocuklarla ilgili ön yargıların (örneğin ilk çocuğun daha sorumlu, son çocuğun daha şımarık olduğu gibi) anne ve babanın çocukların yetiştirilmesi sürecindeki davranışını biçimlendirdiği, bunun da kişilik gelişimini etkilediği görüşünü savunan yaklaşımlara da rastlanmaktadır (Gorman, 2008: 18).

Doğum sırasının etkisini ebeveynlerin tutum ve davranışları dışındaki faktörlere bağlayan yaklaşımları görmek de olasıdır. Örneğin Zajonc ve Markus (1975) aile büyüklüğünün önemine dikkat çekmektedirler. Araştırmacılara göre, doğum sırası ve aile büyüklüğü çocuğun entelektüel performansına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Buna karşılık, Page ve Gandon (1979) büyüklüğünden ziyade, ailenin sahip olduğu sosyo-ekonomik statü ve dâhil olduğu etnik grup gibi demografik faktörlerin belirleyici değerini vurgulamaktadırlar (Liang, 1995: 2).

Bu çalışmanın amacı, doğum sırası ile başarı arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmanın temel bulgularını ortaya koymaktır. Araştırma bulguları kapsamında makale özellikle şu sorulara yanıt aramaktadır:

(1) Doğum sırası ile başarı arasında örnek grupları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır? (2) Örneklemin başarı skorları cinsiyet ve doğum sırasına göre değişmekte midir? (3) Doğum sırası ile başarı arasındaki korelasyon ilişkisi hangi yöndedir? (4) Aile büyüklüğü, doğum sırası ve cinsiyet deneklerin başarısını en ölçüde belirlemektedir?

Makale bu amaçla üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde konuyla ilgili ampirik araştırmalar özetlenmekte, ikinci bölümde araştırmanın verileri ortaya konulmakta, son bölümde ise, araştırma bulguları analiz edilmektedir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Son 20 yıllık dönemde çok sayıda araştırmacı Adler'in teorisini esas alarak doğum sırasının zekaya, kariyer tercihin ve başarıya etkisini araştırmıştır (Eckstein et al., 2010: 409; Leong, 2002: 11). Ayrıca doğum sırasının etkisi konusunda toplumsal algıyı ölçen araştırmalar da yapılmıştır. Örneğin Galton (1874) katılımcıların %48'inin ilk çocuğun diğer çocuklardan daha başarılı olduğuna ilişkin bir kanıya sahip olduğunu tespit etmiştir (Martin, 2006: 2). Benzer bir sonuca ulaşan Herrera vd. (2003: 144) tarafından yapılan araştırmada, katılımcıların ilk doğan çocuğu daha zeki, ortanca çocuğu daha kıskanç ve en küçük çocuğu daha uyumsuz buldukları görülmüştür.

Yaygın kanaatin aksine ampirik araştırmalar doğum sırasının etkisine ilişkin çelişkili bulgular ortaya koymaktadır. Bazı çalışmalar doğum sırasının başarıda önemli bir faktör olduğunu değerlendirmektedir. Örneğin Carette, Anseel ve Yperen (2011: 502) tarafından yapılan bir araştırmada ilk doğan çocuğun daha çok hedef odaklı, sonraki çocukların ise, performans odaklı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, Yeni Zelanda'da Fergusson, Horwood ve Boden (2006: 122) tarafından 1000 genç katılımcı arasında yapılan bir araştırmanın bulguları ile örtüşmektedir. Araştırmacılar, doğum sırasının yarattığı ailevi faktörlerin uzun dönemde akademik başarıyı etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Benzer biçimde Adler'in "Doğum Sırası Modeli" kapsamında Horner vd. (2012: 33) en büyük çocuğun en küçük çocuğa kıyasla daha iyi bir okul performansına sahip olduğunu gözlemlemiştir. Bu bulgulara paralel olarak Hotz ve Pantano (2011: 1) tarafından yapılan bir diğer araştırmada, ilk çocuğa göre sonraki çocukların okulda daha düşük

çaba sergiledikleri ve buna bağlı olarak daha düşük bir okul başarısı elde ettikleri tespit etmiştir.

Öte yandan, yaptığı analizde Spiker vd. (2001: 454) otizimli aileler örnekleme bağlamında doğum sırası ile IQ sonuçları arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Nihayet, Bjerkedal vd. (2007: 503) 1984-2004 döneminde Norveçli genç erkeklerin IQ test skorlarını incelediği araştırmada, doğum sırasının başarı üzerindeki etkisini ölçmüştür. Araştırma bulguları doğum sırası ile başarı skoru arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Buna karşılık, doğum sırasının başarı üzerinde etkisini ret eden ampirik çalışmalara da rastlanmaktadır. Sözelimi, 120 Malezyalı öğrenci üzerinde doğum sırası ile akademik başarı arasındaki ilişkiyi analiz eden Ha ve Tam (2011: 31) değişkenler arasında bir ilişki olmadığını not etmektedir. Ayrıca Joseph (2009: 113) tarafından üniversite öğrencileri arasında gerçekleştirilen bir araştırmada, örneklem bağlamında doğum sırasının başarı üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu bulgu, Bredin ve Rodney (2002: 7) tarafından yapılan bir başka çalışma ile teyit edilmiştir. Araştırmacılar, doğum sırasının üniversite öğrencileri arasında akademik başarının parametrelerine anlamlı bir etkisi olmadığını değerlendirmişlerdir. Nihayet, bir kamu kurumunda görevli 120 katılımcının doğum sırası ile başarı göstergeleri arasındaki ilişkinin irdeleyen Merve Ay (2014: 75) doğum sırası ile başarı arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermiştir.

Aile büyüklüğü (ailedeki çocuk sayısı) çoğunlukla ampirik doğum sırası çalışmalarında açıklayıcı bir değişken olarak dikkate alınmaktadır. Kardeş sayısı ve başarı arasındaki araştırmaların çoğu, değişkenler arasındaki ilişkinin etkisi olmadığını işaret etmektedir. Örneğin Haan (2010: 587) yaptığı araştırmada, aile büyüklüğünün başarı ile ilişkili olmadığını destekleyen sonuçlara ulaşmıştır. Oregon'da 9 okul öncesi eğitim programı ve günlük bakım merkezi öğrencilerini örneklem olarak analiz eden Liang (1995: 44) aile büyüklüğü ile çocuğun zeka kapasitesi arasında anlamlı bir korelasyon olduğunu tespit edememiştir. Fergusson, Horwood ve Boden (2006: 122) akademik başarı üzerinde kardeş sayısının etkisi olmadığını destekleyen bulgulara ulaşmıştır. Bu sonuçlar benzer diğer ampirik çalışmalar tarafından da teyit edilmiştir (Joseph, 2009: 110; Lindahl 2008: 2239).

Öte yandan sınırlı sayıdaki bazı araştırmalar daha küçük ailelerde yetişen kişilerin daha büyük ailelerden gelen bireylere göre daha yüksek bir başarı gösterebildiğini kaydetmektedir. Örneğin Gorman (2008: 62) Dallas bölgesindeki üniversite öğrencileri arasında yaptığı araştırmaya büyük ailelerden gelen deneklerin daha düşük ortalamalara sahip olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde Booth ve Kee (2005: 23) aile büyüklüğünün etkisine dikkat çekmektedirler.

2. YÖNTEM

2.1. Örneklem

169 denekten oluşan örneklem İstanbul'daki bir kamu kuruluşunda çalışan uzmanlar arasından seçilmiştir. Örneklemin %61'i (103) kadın, %39'u (66) ise, erkektir. Katılımcıların 58'i ilk çocuk (%34), 56'sı ortanca çocuk (%33) ve 55'i (%33) en küçük çocuktur. Örneklemin yaş dağılımı 24 ile 33 yaşları arasında değişmektedir (27,5 ortalama yaş ve 2,29 standart sapma). Katılımcıların dört üçünden fazlası üniversite mezunu, %23'ü ise, yüksek lisans mezunudur. Deneklerin üçte ikisi bekârdır (%66).

2.2. Değişkenler

Araştırmada veriler bir form aracılığı ile toplanmıştır. Deneklerden araştırmanın bağımlı ve bağımsız değişkenlerini içeren bir dizi soruyu yanıtlamaları istenmiştir.

Araştırmanın bağımsız değişkeni doğum sırasıdır. Katılımcılar, doğum sırası açısından üç grupta sınıflandırılmıştır: ilk çocuk, ortanca çocuk ve küçük çocuk. Araştırmada ayrıca aile büyüklüğü, cinsiyet ve doğum yeri gibi demografik veriler de kullanılmıştır.

Bağımlı değişken olarak üç başarı göstergesi kullanılmıştır: “Kamu Personel Seçme Sınavı (KPSS)” puanları, “Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitimi Giriş Sınavı (ALES)” puanları ve lisans mezuniyet ortalamaları (AGNO). Başarı parametreleri 0-100 arasında değişen bir ölçekte araştırmaya dâhil edilmiştir.

2.3. Veri Analizi

Deskriptif istatistikler başarı göstergelerinin ortalama ve standart sapmalarını göstermektedir. ANOVA analizleri doğum sırası ve katılımcıların başarı skorları arasındaki anlamlı ilişkileri açıklamak amacıyla kullanılmıştır. Korelasyon analizi ile araştırma değişkenleri arasındaki ilişkilerin yönü ve gücü analiz edilmiştir. Ayrıca, Univariate analizi doğum sırası ve cinsiyetin birlikte başarı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Nihayet regresyon analizi ile doğum sırası, aile hacmi ve cinsiyetin katılımcıların başarısını ne ölçüde belirlediği ölçümlenmiştir.

3. SONUÇLAR

3.1. Doğum Sırası ve Başarı Değişkenleri

Tablo 1 üç başarı göstergesinin ilk, orta ve en son sırada doğan deneklerin ayrı ayrı ortalama ve standart sapma (SS) değerlerini göstermektedir. Tüm örneklem açısından KPSS puanlarının ortalaması 82,9 iken, ALES puanı 79,4 ve AGNO 75,6'dır. Örneklem arasında en yüksek KPSS, ALES ve AGNO puanları sırasıyla 94, 95 ve 97 iken, en düşük puanlar, 62, 60 ve 51'dir. KPSS ve ALES'e göre AGNO puanları arasındaki değişkenliğin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Diğer katılımcılarla kıyaslandığında, son sırada doğan katılımcıların KPSS (ortalama = 83,6, SS = 3,6) ve ALES puanında (ortalama = 82,4, SS =5,6) daha yüksek performans sergiledikleri, buna karşılık AGNO puanı (ortalama = 72,2, SS =9,7) açısından geriledikleri görülmektedir. Ancak, doğum kategorileri arasında başarının sadece ALES puanları açısından istatistiki olarak anlamlı şekilde farklılaştığı görülmektedir ($p>.05$).

Tablo 1: Başarı Değişkenleri Açısından Doğum Sırası Kategorileri

Değişkenler	İlk Çocuk Çocuk		Ortanca Çocuk		En Küçük Çocuk	
	Ortalama	SS	Ortalama	SS	Ortalama	SS
KPSS puanları (n:169)	82,2	5,8	82,9	4,0	83,6	3,6
ALES puanları (n:124)	76,9	7,1	79,6	6,6	82,4*	5,6
AGNO (n:157)	73,9	9,2	71,5	9,6	72,2	9,7

* $p< 0.05$.

3.2. Değişkenlerin Korelasyon Analizi

Değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır (Tablo 2). Analizler bağımlı değişkenlerle başağı göstergeleri arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, istatistikî açıdan anlamlı ilişki sadece ALES puanları ile doğum sırası arasında gözlenmiştir ($r = .32, p < 0.01$).

Ayrıca, cinsiyetin AGNO puanları ile istatistikî olarak anlamlı ve pozitif yönlü ($r = 0.25, p < 0.01$), buna karşılık ALES puanları ile negatif yönlü korale olduğu tespit edilmiştir ($r = -.24, p < 0.01$). Son olarak, AGNO puanları ile eğitim düzeyi ve medeni durumun korelasyon ilişkisine sahip olduğu görülmüştür (sırasıyla $r = .16$ ve $.19, p < .05$).

Tablo 2: Değişkenlerin Korelasyon Analizi

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. KPSS	–								
2. ALES	,02	–							
3. AGNO	,04	-,12	–						
4. Doğum Sırası	,08	,32**	-,06	–					
5. Kardeş Sayısı	-,01	-,01	-,04	,11	–				
6. Cinsiyet	,13	-,24**	,25**	-,21**	-,08	–			
7. Yaş	,06	-,088	-,04	,05	,19**	-,07	–		
8. Eğitim Düzeyi	,12	,15	,16*	-,06	-,03	,13	,14	–	
9. Medeni Durum	,09	-,05	,19*	-,03	,13	,37**	,19**	,15*	–

*Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

3.3. Doğum Sırası ve Cinsiyetin Başarıya ve Kardeş Sayısına Etkisi

Cinsiyet ve doğum sırasının birlikte katılımcıların başarıları üzerindeki etkisini analiz etmek amacıyla Univariate analizi kullanılmıştır. Tablo 3'te görüldüğü gibi, kadın katılımcılar erkek katılımcılara göre KPSS ve AGNO puanları açısından daha yüksek bir başarı göstermektedir. Buna karşılık, cinsiyet ve kardeş sayısı açısından sadece KPSS puanları istatistikî olarak anlamlı şekilde farklılaşmaktadır ($p < .05$). Bu sonuç, en küçük kadın katılımcıların (84.3) KPSS puanları açısından aynı statüdeki erkek deneklerden (82.9) anlamlı şekilde daha yüksek bir performans sergilediğini ifade etmektedir. Örneklem kapsamında ALES veya AGNO puanlarının cinsiyet ve doğum sırası açısından istatistiksel olarak farklılaşmadığı görülmüştür.

Tablo 3'de ayrıca aile büyüklüğünün cinsiyet ve doğum sırası açısından dağılımı da verilmektedir. Tüm örneklem dikkate alındığında erkek katılımcıların (3.1), kadın katılımcılardan (2.4) daha fazla kardeş sayısına sahip oldukları görülmektedir. Ortalama kardeş sayısının ortanca gruba mensup olan denekler arasında (3.7), ilk (2.6) ve son kardeş (2.8) olan deneklerden istatistikî olarak anlamlı şekilde farklılaştığı saptanmıştır ($p=000$). Buna karşılık, cinsiyet ve doğum sırasının etkisi bir arada dikkate alındığında, örneklem arasında kardeş sayısının istatistikî açıdan anlamlı şekilde farklılaşmadığı belirlenmiştir.

Tablo 3: Doğum Sırası ve Cinsiyetin Birlikte Başarıya ve Kardeş Sayısına Etkisi

Değişkenler	İlk Çocuk		Ortanca Çocuk		En Küçük Çocuk		F	R ²
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın		
	KPSS puanları (n:169)	79,2	83,3	83,3	82,6	82,9		
ALES puanları (n:124)	80,1	75,9	80,4	76,2	83,4	81,3	2.4	.05
AGNO (n:157)	73,6	74,1	69,1	73,4	68,5	76,1	2.5	.05
Kardeş Sayısı (n: 169)	2,7	2,5	3,9	3,6	2,7	2,8	1,1	.28

* $p < .05$.

3.4. Başarının Belirleyicileri

Başarının belirleyicilerini tanımlamak amacıyla çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Doğum sırası, kardeş sayısı ve cinsiyet belirleyici değişkenler

olarak Modele dâhil edilmiştir. Bulgular Tablo 4’de görülmektedir.

ALES değişkeni açısından F-istatistiği ($p < .05$) regresyon analizinin modelin tamamı için anlamlı olduğunu göstermektedir. Düzeltilmiş r^2 0.09’dır. Bu sonuç, bağımsız değişkenlerin ALES notlarındaki değişimin %9’unu açıklayabildiğini ifade etmektedir. Regresyon sonuçları modeldeki doğum sırası, kardeş sayısı ve cinsiyet katsayılarının pozitif ve istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu, bir diğer ifade ile katılımcıların başarısını belirleyen faktörler olduğunu göstermektedir.

Benzer biçimde AGNO için tüm modelin anlamlı olduğu görülmektedir ($r^2 = .053$, $p < .05$). Sonuçlar, modelin AGNO notlarındaki değişimin %5,3’ünü açıklayabildiğini ifade etmektedir. Buna karşılık, modelde sadece cinsiyet katsayısı istatistikî açıdan anlamlıdır.

Tablo 4: Katılımcıların Başarısının Belirleyicileri

Model	KPSS Puanı			ALES Puanı			AGNO Puanı		
	B	SE	β	B	SE	β	B	SE	β
Doğum Sırası	,36	,36	,09	2,5	1,1	,21*	-,39	,97	-,03
Kardeş Sayısı	,21	,30	,06	-1,8	,87	-,18*	-,19	,79	-,02
Cinsiyet	1,16	,59	.16	-3,6	1,7	-,19*	4,1	1,6	,22*
Düzeltilmiş R²	%0,1			9%			3.4%		

* $p < .05$.

Öte yandan KPSS puanları açısından genel model istatistik olarak anlamlı değildir ($p > .05$). Düzeltilmiş r^2 is 0.01’dir. Bu, Modelin KPSS puanlarındaki değişimin %1’ini açıklayabildiğine işaret etmektedir. Modeldeki değişkenlerden hiç biri istatistikî olarak anlamlı değildir.

GENEL DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Doğum sırası ile başarı arasındaki ilişkiyi inceleyen çok az sayıda araştırma yapılmıştır. Bu çalışma, bir kamu kuruluşunda uzman olarak çalışan bir örneklem üzerinden doğum sırasının deneklerin başarısına etkisini analiz etmiştir. Makale, ayrıca bağımsız (cinsiyet, kardeş sayısı gibi) değişkenlerle başarı değişkenleri (bağımlı) arasındaki korelasyon ilişkisinin yönünü ve gücünü de ölçmüştür. Araştırma kapsamında irdelenen bir diğer husus, cinsiyet ve doğum sırası faktörünün başarı

üzerindeki etkisidir. Nihayet, regresyon analizi ile katılımcıların başarısını belirlemede bağımsız değişkenlerin belirleyici etkisi sorgulanmıştır. Bulgular, bazı değerlendirmelere ulaşılmasını mümkün kılmaktadır.

Her şeyden önce araştırmada kullanılan başarı parametreleri göz önünde tutulduğunda ortanca çocukların diğer çocuklara göre daha düşük performans gösterdikleri saptanmıştır. İstatistiksel analizler ALES puanları açısından doğum sırası grupları arasında anlamlı farklılık olduğunu göstermektedir. Veriler, ailenin en küçüğü olan deneklerin ilk ve ortanca deneklere göre daha başarılı olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, diğer ampirik araştırma bulgularından ayrılmaktadır. Ampirik çalışmalar yaygın şekilde ilk çocuğun daha başarılı olduğunu ortaya koymaktadır (Bonesronning ve Massih, 2011: 824; Eckstein vd., 2010: 415).

Bir diğer sonuç, en küçük kadın katılımcıların KPSS ve AGNO göstergeleri açısından daha yüksek puanlara sahip olmasına karşılık, ALES puanlarında erkek deneklerin daha yüksek performans göstermeleridir. Varyans analizleri, ailenin en küçük çocuğu olan kadın deneklerin KPSS puanlarının aynı statüdeki erkek deneklerin puanlarından istatistiki açıdan anlamlı şekilde farklılaştığını göstermektedir. Bu sonuç, kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha başarılı olduğunu saptayan Varner ve Mandara'nın (2013: 10) bulguları ile örtüşmektedir. Buna karşılık eğitimsel başarıda cinsiyetin rolü olmadığı sonucuna ulaşan Gorman (2008: 61) ve IQ puanları açısından cinsiyet farklılığı olmadığını ifade eden Spiker'in vd. (2001: 449) çalışmalarıyla ayrılmaktadır.

Ayrıca, regresyon analizleri kardeş sayısının başarının anlamlı bir belirleyicisi olmadığını göstermektedir. Bu sonuç, aile büyüklüğünün eğitimsel başarıda ihmal edilecek bir faktör olduğunu tespit eden Fergusson, Horwood and Boden'in (2006: 122) bulgularıyla paraleldir. Buna karşılık, kardeş sayısının istatistiksel açıdan anlamlı ve belirleyici etkisine dikkat çeken Kessler'in (1991: 413) ve Cheung ve Anderson'ın (2003: 428) bulguları ile farklılaşmaktadır.

Sonuç olarak, bireysel başarıda önemli olmakla birlikte doğum sırasının tek belirleyici olmadığı açıktır. Dolayısıyla bu alanda yapılacak ampirik çalışmalarda doğum sırası yanında ailevi faktörlerin bireysel başarıdaki etkisi de dikkate alınmalıdır. Özellikle babanın mesleği, annenin öğretim düzeyi ve ailenin yer aldığı sosyal sınıf gibi faktörlerin araştırma modeline dâhil edilmesi gerekir.

KAYNAKLAR

- Ay, Merve (2014), *Doğum Sırası ve Başarı Arasındaki İlişki: Bir Alan Araştırması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bjerkedal, Tor, Kristensen, Petter, Skjeret, Geir A. and Brevik, John I.(2007), “Intelligence Test Scores and Birth Order among Young Norwegian Men (Conscripts) Analyzed within and between Families”, *Intelligence*, 35 (5): 503–514.
- Bonesronning, Hans and Massih, Sofia Sandgren (2009), “Birth Order Effects on Young Students’ Academic Achievement”, *The Journal of Socio-Economics*, 40 (6): 824–832.
- Booth, Alison L. and Kee, Hiau Joo (2009), “Birth Order Matters: The Effect of Family Size and Birth Order on Educational Attainment”, *Journal of Population Economics*, 22 (2): 367-397.
- Bredin, Valerie and Rodney, Dawn (2002), *Birth Order: A Factor in Determining Parental Attention and Academic Achievement*, A Research Paper, College of Lake County.
- Carette, Bernd, Anseel, Frederik, Yperen and Nico W. Van (2011), “Born to Learn or Born to Win? Birth Order Effects on Achievement Goals”, *Journal of Research in Personality*, 45 (4): 500-503.
- Cheung, Sin Yi and Anderson, Robert (2003), “Time to Read Family Resources and Educational Outcomes in Britain”, *Journal of Comparative Family Studies*, 34 (3): 413-433.
- Eckstein, Daniel, Aycock, Kristen J., Sperber, Mark A., McDonald, John, Wiesner, Victor Van, III, Watts, Richard E. and Ginsburg, Phil (2010), “A Review of 200 Birth-Order Studies: Lifestyle Characteristics”, *The Journal of Individual Psychology*, 66 (4): 408-434.
- Fergusson, David M., Horwood, L. John and Boden and Joseph M. (2006), “Birth Order and Educational Achievement in Adolescence and Young Adulthood”, *Australian Journal of Education*, 50 (2): 122–139.
- Gorman, Sandra Kay (2008), *Correlational Study of Birth Order with*

- Educational Attainment and Transformational Leadership, Ph.D Thesis, University of Phoenix, Virginia.
- Ha, Tshui Sun and Tam, Cai Lian (2011), “A Study of Birth Order, Academic Performance, and Personality”, *International Proceedings of Economics Development and Research*, 5 (1): 28-32.
- Haan, Monique de (2010), “Birth Order, Family Size and Educational Attainment”, *Economics of Education Review*, 29 (4): 576–588.
- Herrera, N. Nicholas, Zajonc, R. B. (2003), Wiczorkowska, Grazyna, and Cichomski, Bogdan, “Beliefs about Birth Rank and their Reflection in Reality”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 85 (1): 142-150.
- Horner, Pilar S., Andrade, Fernando, Delva, Jorge, Kaylor, Andrew Grogan and Castillo Marcela (2012), “The Relationship of Birth Order and Gender with Academic Standing and Substance Use among Youth in Latin America”, *The Journal of Individual Psychology*, 68 (1): 19-37.
- Hotz, V. Joseph and Pantano, Juan (2008), *Strategic Parenting, Birth Order and School Performance*, Research Paper, Duke University.
- Joseph, Tenibiaje Dale (2009), “Influence of Family Size and Family Birth Order on Academic Performance of Adolescents in Higher Institution”, *Pakistan Journal of Social Sciences*, 6 (3): 110-114.
- Kessler, Daniel (1991), “Family Size, and Achievement: Family Structure and Wage Determination”, *Journal of Labor Economics*, 9 (4): 413-426.
- Leong, Frederick T.L. (2002), “Birth Order may Affect Career Interests (Psychology)”, *USA Today*, 131 (2687): 11.
- Liang, Shu (1995), *Contributions of Family Size, Birth Order, Socioeconomic Status, and Parent-Child Relationships to Young Children’s Intellectual Development*, Master Degree Thesis, Oregon State University.
- Lindahl, Lena (2008), “Do Birth Order and Family Size Matter for Intergenerational Income Mobility? Evidence from Sweden”, *Applied Economics*, 40 (17): 2239-2257.

-
- Martin, Jessica M. (2006), "Using Curriculum-Based Measures For Assessing Achievement In Children Who May Have Potential Risk-Factors For Reading Difficulty", Research Paper, University of Wisconsin.
- Shulman, Bernard H., and Mosak, Harold. H. (1977), "Birth Order and Ordinal Position: Two Adlerian Views", *The Journal of Individual Psychology*, 33 (1): 114-121.
- Spiker, Donna, Lotspeich, Linda J., Dimiceli, Sue, Szatmari, Peter, Myers, Richard M. and Risch, Neil (2001), "Birth Order Effects on Nonverbal IQ Scores in Autism Multiplex Families", *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 31 (5): 449-460.
- Varner, Fatima and Mandara, Jelani (2013), "Differential Parenting of African American Adolescents as an Explanation for Gender Disparities in Achievement", *Journal of Research on Adolescence*, 23 (3): 1-14.

RASYONEL EKONOMİK FAALİYETİN MUHASEBESİ AÇISINDAN WERNER SOMBART ve MAX WEBER

Kürşat Haldun AKALIN*

ÖZET

Werner Sombart (1863–1941) ve Max Weber (1864-1920), Yahudilerin ya da Puritanların modern Batı uygarlığına katkı sunduğu hakkında bilimsel bir tartışma başlatmıştır. M. Weber, rasyonalizmin özünü, kalvinizmin metodik ve ekonomik yaşama tarzı olduğunu kabul etmiştir. Weber'e göre, kadercilik öğretisinin kalvinist yorumu, her günkü davranışa doğrudan tesir etmiş ve temelini de kapitalist toplumun başarı güdüsü oluşturmuştur. Weber, aşırı gelenekçi oldukları için Yahudilerin kapitalist gelişmedeki nedensel rollerinin son derece sınırlı olduğu görüşünü öne sürmüştür. Weber'e karşı çıkan Sombart ise, Protestanlığın mistik olmasına rağmen, Avrupa'lı Yahudilerin mistik bir hayata karşı direndiklerini belirtmiştir. Ayrıca Sombart, Yahudilerin dünyevi asketik olduklarında ve çilekeşliğin öz denetimle bağıntısının bulunduğu ısrarlı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Musevilik, Protestanlık, Çift girişli muhasebe

Werner Sombart and Max Weber from the point of the accounting of the rational economic action

ABSTRACT

Werner Sombart (1863–1941) and Max Weber (1864-1920), started in a academic polemic on the contribution of Jews or Puritans to modern Western civilization. M. Weber accepted the nucleus of rationalism in Calvinism's a mode of methodic and economic life. According to Weber, the Calvinist interpretation of the doctrine of predestination, as it influenced everyday behaviour, underlies the achievement drive of capitalist society. Weber argued that the causal role of Jews in capitalist development was so limited, because Jews are very traditionalistic. Sombart argued, against Weber, that Protestantism is mystic, but European Jewry resists the mystic life. Also Sombart insisted that Jews are inner-worldly ascetic and associated asceticism with self-control.

Key Words: Judaism, Protestantism, Double-entry bookkeeping

* Doc. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, (haldunakalin@osmaniye.edu.tr)

1.Giriş

Werner Sombart'ın rasyonel ekonomik faaliyetin veya kapitalizmin ruhunun güdüsü olarak gördüğü Judaizmin temeli, tanrının seçtiği ulusu ile yaptığı anlaşmaya (yasaya) bağlı kalması halinde ödüllendireceği ve uymaması durumunda da cezalandıracağı esası oluşturmaktadır. Kötülerin bu dünyada yaptıkları iyiliklerinin karşılığını bu dünyada aldığı fakat işlediği her kötülüğün cezasını öldükten sonraki hayatında çekeceği, iyilerin ise bu dünyada cezalandırılıp öte dünyada ödüllendirileceği mantığı ile Judaist muhasebeyi kuran rabbiler; tanrının lütfunu veya gazabını yasa ölçeğinde kişinin kendi davranışları ile hak ettiğini öne sürmüş, yaşanan her anda karşılaşılan her olayın mutlaka yasaya göre bir değerlendirmesinin yapılmasını ve yasaya uygun karar verilmesini şart koşmuşlardır. Eski Ahit'in pek çok metninde, her davranışın bir karşılığı olduğu, kişinin eylemi ile tanrının ödül ya da ceza olarak gönderdiği olay (bela-iyilik) arasında bir neden-sonuç bağının¹ olduğu, kişinin yasaya

1 Tanrı, insanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun, verimli olun ve çoğalın dedi. (Yaratılış 1: 25) Tanrı kadına, nedir bu yaptığın diye sordu. Kadın, yılan beni aldattı, o yüzden yedim diye karşılık verdi. Bunun üzerine Tanrı yılanı, bu yaptığından ötürü karnının üzerinde sürünecek, yaşamın boyunca toprak yiyeceksin, seninle kadını onun soyuyla senin soyunu birbirinize düşman edeceğim, dedi. Tanrı kadına, çocuk doğururken sana çok acı çektireceğim, ağrı çekerek doğum yapacaksın, kocana istek duyacaksın, seni o yönetecek, dedi. Tanrı Adem'e, karının sözünü dinlediğin ve sana meyvesini yeme dediğim ağaçtan yediğin için toprak senin yüzünden lanetlendi, yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın, toprağa dönüncüye dek ekmeğini alın teri dökerek kazanacaksın, çünkü topraksın ve topraktan yaratıldın ve yine toprağa döneceksin, dedi. (Yaratılış 3: 1-18) Nuh, Rab'be bir sunak yaptı. Orada bütün temiz sayılan hayvanlarla kuşlardan yakmalık sunular sundu. Güzel kokudan hoşnut olan Rab içinden şöyle dedi: İnsanlar yüzünden yeryüzünü bir daha lanetlemeyeceğim. Çünkü insan yüreğindeki eğilimler çocukluğundan beri kötüdür. Şimdi yaptığım gibi bütün canlıları bir daha yok etmeyeceğim. Dünya durdukça ekin ekmek ve biçmek, sıcak ve soğuk, yaz ve kış, gece ve gündüz hep var olacaktır. Tanrı Nuh'la antlaşma yapıyor. (Yaratılış 8: 20-22) Tanrı, yeryüzündeki bütün canlılar ve denizdeki bütün balıklar sizin yönetiminize verilmiştir, bütün canlılar size yiyecek olacak, yalnız kanlı et yemeyeceksiniz çünkü kan canı içerir. Sizin de kanınız dökülürse, hakkınızı kesinlikle arayacağım, her hayvandan hesabını soracağım. Kim insan kanı dökerse, kendi kanı da insan tarafından dökülecektir, çünkü Tanrı insanı kendi suretinde yarattı. (Yaratılış 9: 1-6) Avram doksan dokuz yaşındayken Rab ona görünerek, Ben Her Şeye Gücü Yeten Tanrı'yım, seninle ve soyunla yaptığım antlaşmanın koşulu şudur: aranızdaki erkeklerin hepsi sünnet edilecek, bir yabancı olarak yaşadığın toprakları bütün Kenan ülkesini sonsuza dek mülkünüz olmak üzere sana ve soyuna vereceğim, onların Tanrısı olacağım. Soyun düşmanlarının kentlerini mülk edinecek. (Yaratılış 17: 1-22, 22: 17) Soyunu gökteki yıldızlar kadar çoğaltacağım. Bu ülkelerin tümünü onlara vereceğim. Yeryüzündeki bütün uluslar senin soyun aracılığıyla kutsanacak. (Yaratılış 26: 4) Firavun sizi dinlemeyecek. O zaman elimi Mısır'ın üzerine koyacağım ve onları ağır biçimde cezalandırarak halkım

aykırı her halinin karşılığında insan gücünü aşan bir olayla karşılaşacağı duygusu uyandırılmaktadır. Eski Ahit'in tanrısına inanan ve rabbilerin yorumlarına uyan kişinin, kendi vicdanında bir muhasebe muhakemesi kurması gerektiğini vurgulayan rabbileri görüşlerini irdeleyen Sombart²; insanın bu inancı karşılığında tanrıda bir kredisinin olduğu, karşılaştığı her olayda kendi muhakemesiyle karar verdiği ve iradesiyle de uyguladığı her fiili davranışıyla yeni bir borç-alacak denge durumuna geçtiği hakkındaki düşünceleri öne çıkarmıştır. Yasaya ne kadar titizlikle bağlı kalmış olsa da, en sonunda, kişinin tanrı ile arasında kurulan bu muhasebe kaydında, insanın daima rabbine karşı borçlu çıkacağında ısrar eden rabbilerin görüşlerini irdelerken Sombart; bir kimsenin iyilerden mi yoksa kötülerden mi olduğuna işlediği her fiilin muhasebe sisteminde bir puan karşılığının olduğuna, bireyin amel defterine işlenen bu sürekli kazanç-kayıp hesabında günahların bir sütunda sevapların da ayrı bir sütunda toplandığına dikkatleri çekmiştir. Anlaşmaya yani tanrının yasasına uyarak yaptığı iyiliklerinin

İsrail'i ordular halinde Mısır'dan çıkaracağım. (Çıkış 7: 4) Kulların İbrahim'i, İshak'ı, İsrail'i anımsa. Onlara kendi üzerine ant içtin, soyunuzu gökteki yıldızlar kadar çoğaltacağım. Söz verdiğim bu ülkenin tümünü soyunuza vereceğim. Sonsuza dek onlara miras olacak. (Çıkış 32: 13) Kurallarına göre yaşar, buyruklarımı dikkatle yerine getirirseniz: yağmurları zamanında yağdıracağım, toprak ürün ve ağaçlar meyve verecek, bol bol yiyecek, ülkenizde güvenlik içinde yaşayacaksınız, ülkenize barış sağlayacağım, korku içinde yatmayacaksınız, savaş yüzü görmeyeceksiniz, düşmanlarınızı kovalayacaksınız, kılıç darbeleriyle önünüzde yere serilecekler, size iyilikle bakacağım, sizi verimli kılp çoğaltacağım, sizinle yaptığım antlaşmayı sürdüreceğim. (Levililer 26: 1-12) Söz dinleyin ki, üzerinize iyilik gelsin, atalarınızın Tanrısı Rab'bin size verdiği söz uyarınca süt ve bal akan ülkede bol bol çoğalacaksınız. Bugün size verdiğim bu buyrukları aklınızda tutun. (Yasanın Tekrarı 6: 3) Bugün size bildirdiğim buyruklara tam tamına uyun ki, yaşayınız, çoğalınız ve gidip Rab'bin atalarınıza ant içerek söz verdiği ülkeyi mülk edinesiniz. Tanrınız Rab'bin sizi kırk yıl boyunca çölde dolaştırdığı uzun yolculuğu anımsayın! Buyruklarına uyup uymayacağınızı, amacınızın ne olduğunu öğrenmek için sizi sıkıntılara sokarak sınavı. Size sert kayadan su çıkardı. Bu serveti toplayan kendi yeteneğimiz, güçlü elimizdir diye düşünebilirsiniz; ancak bu serveti toplama yeteneğini size verenin Tanrınız Rab olduğunu anımsayın. Atalarınıza ant içerek yaptığı antlaşmayı sürdürmek amacıyla bugün de bunu yapıyor. (Yasanın Tekrarı 8: 4) Size ilettiğim buyruklar uyarınca siz ve çocuklarınız Tanrınız Rab'be döner, bütün yüreğinizle O'na uyarmanız; Tanrınız Rab size acıyacak, sizi sürgünden geri getirecek, sizi dağıttığı ulusların arasından yeniden toplayacak. (Yasanın Tekrarı 30: 1-4)

- 2 “Tanrıyla yapılan anlaşma, kısmen bu dünyada ve kısmen de öbür dünyada, yerine getirilen görevler için ödüllendirilmeyi ve önemsenmeyen buyruklardan dolayı da cezalandırılmayı gerektirir. Ödüllendirilme ve cezalandırılma duygusunu, zorunlu olarak şu iki hesap mantığı izler: birincisinde, her eylem, kaçınılmaz olarak, kişiye ya kazandırdığı sevapla ya da kaybettirdiği günahla bir amel terazisi ağırlık hesabını sürekli olarak değiştirirken; ikincisinde de, her bir kişi için açılmış bir muhasebe defterini işleten, yani işlediği her eylemine denk gelen ödül veya ceza ağırlığını terazinin kefesine koyarak yeni bir sonuca ulaşan, kişiye özgü oldukça karmaşık bir muhasebe sistemi vardır.” (Sombart 1911: 208)

karşılığı olarak kişinin aldığı sevaplar onun için gökte açılmış defterin bir sayfasına işlenip, bazı yorumculara göre yerde de sağ omuzuna tek tek yazılıp, her gece toplamı alınırken; tanrıya isyan edip anlaşmanın dışına çıkmakla yaptığı kötülüklerin bedeli olarak verilen günahlar defterin diğer sayfasına veya sol omuzuna tek tek yazılıp her gece toplamı alınmaktadır. Sevaplar toplamı günahlar toplamını çok az da olsa aşarsa, yani terazide iyilikler kefesi ağır gelirse, bu kişi o gece dürüst³ olarak yazılmakta; tersi durumda da, defterin kötü fiiller toplamı iyilikler toplamından fazlaysa, yani terazide kötülükler kefesi ağır gelmekteyse, o gece kötü olarak yazılmaktadır. Sabah meleklerin övgüsüyle dürüst olarak uyanan kişinin, o gün işlediği bir eylemle kötülük kefesinin ağır gelerek melekler tarafından gün boyu lanetli olarak aşağılanmasının kuvvetle muhtemel

3 “Her bir kişi için açılan hesap defterinden çıkarılan anlık bakiyeye göre sürekli değişen dürüstlük veya kötülük hali yani cennetlik veya cehennemlik durumu, rabbinin (164-200) konuyu kesinleştiren mükemmel kelimeleriyle çok iyi tanımlanmıştır: ‘Kişinin seçeceği doğru yön hangisidir? Bu yol, kişinin kendisine şeref kazandırdığı gibi bütün insanları da onurlu kılan davranışları gerektirir. Kasvetli veya belirsiz olan emirlere uymada, en az, kesin olan emirlere bağlandığın kadar duyarlı olmayı gerektirir. Emri yerine getirmede gösterilen ihmalkarlığın sonucunda uğranılan kayba karşı yasaya uymanın getirdiği ödülü, içerdigi kayba karşılık elde edilecek kazancı bir düşün. Üç şey üzerinde dikkatle düşün, günahın gücüne kapılmayacaksın. Senden yukarıda olanı bil, gören bir göz ve duyan bir kulak seni her an gözlüyor, yaptığın tüm işlerin bir kitaba yazılmaktadır. Bir kimsenin dürüst ya da kötü olarak nitelendirilmesi, yerine getirilen emirlere karşı önemsenmeyen buyruklar arasında kurulan dengeye dayanmaktadır. Açıkçası, kişinin dürüstlerden mi kötülerden mi olduğunu belirleyen günah-sevap toplamları farkının belirlenmesi, her bir amelin hesabının tutulmasını zorunlu kılmaktadır. Bundan dolayı her bir kişinin, söylediği kelimelerin ve yaptığı işlerin yanında hiç konuşmaksızın jestlerle uyandırdığı hislerin bile dikkatle deftere yazıldığı, her şahıs için açılmış bir hesap defteri vardır. Ruth Rabba’ya göre, her bir kişi için açılan bu hesap defterini tek tek İlyas peygamber işlemektedir (33a); Esther Rabba’ya göre ise, kişinin söylediği her sözün ve yaptığı her işin hesabını tutma görevine meleklerle verilmiştir (86a). Her bir kişinin, şahsı adına gökte açılmış bir hesap defteri vardır, İsrail’in ise özellikle açılmış büyük bir hesap defteri bulunmaktadır (Sifra 446). Ölüm için hazırlanma yollarından birisi de, hesabını daima sevap bakiyesi verecek şekilde hazır etmek amacıyla iyilikler yapmak ve küçük de olsa her kötülükten uzak durmaktır (Kohélet Rabba, Tic). İstenilmesi halinde kişinin hesap defterinden bakiye alınmakta, toplamlar arasındaki farka göre hesaplanan kalan sonucuna göre kişinin dürüst mü yoksa kötü mü olduğuna bakılmaktadır. Melekler İshmael’i suçladıkları zaman; Tanrı, şu anki durumu nedir, dürüst bir adam mıdır yoksa kötü bir adam mıdır, diye sorar. Melekler biz bilemeyiz diye cevap verince; bu sefer tanrı, uyduğu emirler mi daha fazladır yoksa uymadığı emirler mi, yani amel terazisinde günahları mı ağır gelmektedir yoksa sevapları mı, diye sorar. İshmael’in sevapları daha ağır gelince, melekler, o dürüst bir adammış diye cevap verirler. Bir kişinin dürüst mü yoksa kötü mü olduğu hakkındaki en son karar, o kişi öldükten sonra hesap bakiyesine göre verilmektedir. Kişi öldüğünde, doğduğu anda şahsı için açılmış bu kişisel hesap defteri de kapatılmakta, sevap ile günah toplamları çıkarılmaktadır. Fark ne kadar küçük de olsa bile, farka (bakiyeye) göre kişinin dürüst ya da kötü olduğu sonucu bir yaftaya (shetar) yazılmakta, her bir kişiye hesap defteri okunup verilmektedir.” (Sombart 1911: 209)

olması nedeniyle, inanan elbette her an değişmekte olan hesap bakiyesinin ne durumda olduğundan hiç haberi olmayan kişi; her an özdenetimli⁴ ve rasyonel⁵ karakteriyle, yasaya aykırılık demek olan kötülükten sakınacak ve tanrıyı bağlı kalarak iyiliğe yönelecektir. Talmud yorumlarında, yaptığı her an ki davranışıyla kişinin yasa ölçeğinde değerlendirildiğini, sevap-günah terazisinin her eylemle yeni bir dengeye geldiğini vurgulayan Sombart; rabbinik metinlerde kişinin anlık dürüst veya kötü olduğunu belgeleyen her eylemin karşılığı artı veya eksi değeriyle hesap defterine işlendiğinin

4 “Dürüstlük, en katı bağlılığıyla yasaya uygun biçimde yaşamak anlamına sahip olmuştur. Sadece yasayı dikkate alan ve yorumlayan yazıcıların tesiriyle dindarlık, yaşamın her anında yasaya bağlı kalma anlamını içermiştir. Yasaya bağlılık, yasa kişiyi duygusallıktan ve ruhsallıktan uzak tuttuğu ölçüde, rasyonel kılar. Artık din, herkesin inançla bağlandığı ve yerine getirdiği tek yasa halini almıştır. Öte dünyacı asketizm, daima Judaizme aykırı gelmiş ve ters düşmüştür. Sana verilen ruhu koru ve asla öldürme ilkesi, yaşamın idaresini oluşturan ve her zaman da geçerli olan Talmud temeli olarak benimsemiştir. Zararsız zevklere dahi kapılmamalısın; sabah uykusu, çocuksu boş laflar ve bilgisiz ve akılsız kişilerle gidilen evler kişiyi yoldan çıkarır ve yasadan koparır. Zevke kapılan herkes yoksul kalacaktır (Süleyman’dan Hikmetler 21: 17). Şu halde, insanı yasanın dışına iten her davranış, ya yararsızdır ya da zararlıdır. Yararsızlığa yönlendiren her coşku, karşılıksız yardımda bulunmaya zorunlu kılan kalbin şefkatliliği, ihtirasın ve günahkarlığın kaynağı olan duygusallık; kişiyi yararsızlığa sürükler. Diğer taraftan dindarlığın en önemli erdemleri, özdenetim ve dikkatlilik, yasanın düzenine ve çalışmaya sevgiyle bağlanmak, aşırıya kaçmamak ve gösterişten sakınmak, daima ölçülü olmak, saflık ve temizlik, daima dakik ve akli başında olmaktır. Özdenetim ve ölçülülük, ahlakçıların üzerinde ısrarla durduğu hiç değişmeyen konulardandır. Raba, gereksiz yere boş konuşan herkesin yasaya aykırı davrandığında ısrar ederdi. Boş lafın veya eğlenceli ziyafetin, akıllı her kişi tarafından yasaklandığı halde; özdenetimlilik, ölçülülük ve gösterişten uzak temizlik dindar Musevinin temel erdemleri haline gelmiştir. Güçlülerin güçlüsü kimdir, elbette duygularını açığa vurmayan ve tutkularını da katı bir denetim altında tutandır (Aboth de R. Nathan 23: 1). Çalışkan ve sözüne güvenilir bir kişinin tasarıları, sadece bolluk ve bereketi gaye edinirken; düşünmeden davranan her aceleci asla umduğuna ulaşamaz ve yoklukla karşılaşır (Süleyman’dan Hikmetler 21: 5). Bilgisiz heves işe yaramaz, acelecilik insanı yanılığa düşürür ve günaha sürükler (Süleyman’dan Hikmetler 19: 2). Sıkı çalışma ve tutumluluğa gelince böylesine verimli bir hale ulaşmak için sayısız uyarı ve teşvikler vardır, rabbiler Mezmurları (lvii: 9)Yahudi güne uyanmalıdır gün Yahudiye değil şekilde yorumladılar.” (Sombart 1911: 210)

5 “Kişinin en güçlü içgüdüleri kesinlikle kontrol altında tutulmalı, doğru kanallara yönlendirilmeli, doğal güçlerinden korunmalı ve yararlı maksatlara hizmet eder hale getirilmelidir. Kısacası, içgüdüler ve tutkular, mutlaka rasyonelleştirilmelidir. Yahudi, yemek iştahını sadece ayın için tatmin etmekte, masasını bir tanrı sunağı olarak görmekte, masa üzerindeki her yiyeceği de tanrıya karşı üstlenilmiş görevleri yerine getirmede gerekli gücü veren bir kurban olarak kutsal kılmaktadır. Açlık gibi sevgi de mutlaka rasyonel kılınmalıdır. Ancak duyguların rasyonelleşmesi yoluyla doğal haliyle sevginin kesinlikle denetim altında tutulması mümkün olabilir. Yasayla sınırlandırdığı cinsel ilişkiye aileyi güçlendiren bir özellik kazandıran Judaizmde, Münzevilik ve günahkârlık yoktur. Musevilik cinsel ilişkiyi yasaklamamakta tam tersine rasyonelleştirmektedir. Erkek karısız olmamalı ve kadın da kocasız olmamalıdır, fakat her ikisi de birleşmelerinde tanrının ruhunu gözetmelidir.” (Sombart 1911: 164)

bildirilmesinin, her somut davranışla değişen yeni bakiye durumuyla bu kişinin dürüst olarak cennetlik ya da kötü olarak cehennemlik olduğunun uyarılmasının, rasyonel ekonomik etkinliğin biçimsel dokusu olan çift girişli muhasebenin temelini oluşturduğu görüşünü ileri sürmüştür. Zira tek tanrı vurgusuyla düalist etkiyi⁶ en aza indiren Judaizmdeki sevap ile günah kavramları, bir süre sonra da, kapitalizmin kâr ile zarar hesap bakiyelerinin içerdiği anlam ile sonuçlara⁷ sahip olmuştur. Her kişinin hesap bakiyesinin dürüstlerden çıkması arzulanarak, kişinin ömrü boyunca yaptığı her fiilden kazançlı çıkması özellikle vurgulanmakta; her bir günah ya da sevap tek başına değerlendirilerek kişiden ayrı olarak ele alınmakta, cezayı da ödülü de kişinin karakterine değil de doğrudan iyilik-kötülük konusuna bağlanmıştır.⁸

6 “Dinlerin çoğunu biçimlendiren ve kötülüğü kötülük tanrısının yarattığına dayanan keskin düalizm, kendisini en çok şehvet arzularında göstermektedir. İyilik ile kötülük tanrılarının mücadelesine dayanan düalist inanç, bu dünyaya günahı kadınların getirdiği ve kadınların da şeytanın bedenleşmiş hali olduğu fikrine kapılan hastalıklı ruhları türettiği için, iki cinsin yaklaşımına kesinlikle yasak getirmiştir. Kadının yüzüne dahi bakılmamalıdır. Kadınlara el sıkışmalar ve bakışmalar, günaha sürükleyen şeytanın (kötülük tanrısının) ayartmalarıdır. Böylece diğer dinlerde insanlar, çöllere giderek mağaralarda tek başına yaşamaya veya manastır hücrelerine aç susuz kapanmaya mecbur kalmışlardır.” (Sombart 1911: 167)

7 “Ölünceye kadar tutulan kişinin günah ile sevap hesaplarıyla, toplamalarının farkından çıkarılan bakiyeye göre belirlenen dürüstlük-kötülük yaftasıyla bu amelleri değerlendirmenin hiç de kolay bir konu olmadığı ortadadır. Öbür dünyanın veya ruhani diyarın olmadığı ve ruhsallığın reddedildiği Eski Ahit döneminde, ödül ile cezalar kişinin veya neslinin bu dünyadaki hayatında verileceği için, dürüstlük ya da kötülük sonucunu belirlemek o kadar zor değildi. Fakat bunu izleyen rabbinik ilahiyatında, ödüller ile cezaların kısmen bu dünya hayatında kısmen de öldükten sonraki sonsuz ruhani yaşamda verileceği inancının öne çıkmasıyla; dürüstü kötünden nasıl ayrılacağıyla ilgili konu çok zor bir soru haline gelmiş, doğru ve kesin bir sonuca ulaştırmak için her bir şahıs için hesap tutulduğu görüşü rağbet bulmuş, kişiye özgü tutulan muhasebe kaydı karmaşık ve sanatsal bir sistem olarak geliştirilmiştir. Kişinin her davranışının içerdiği günah ile sevapları ayrı sütunlara kaydedip ve sürekli toplamlar alınması sonucunda oluşan bakiyeye göre, dürüst-kötü olduğunu belirleyen bu muhasebe kaydında; davranışın kendisi sermaye ve davranışın sonuçları da faiz olarak değerlendirilmeye başlanmış, eylemin kendisinin yani sermayenin sonraki hayatta karşılığını alacağı vurgulanmış, fakat davranışın etkileri olarak meyvelerinin bu dünyada verildiği öne sürülmüştür. Tanrı, bakiyesi dürüst çıkan bir kimseye, davranışının meyvelerini yani sermayenin faizini bu dünyadaki hayatında verse bile; bu dünyevi yararlılıklar, gökteki ruhani yaşamında vereceği sermayesinin karşılığını azaltmamaktadır. Sadece olağanüstü bir şekilde yani kendi gayretinin dışında kişi şans eseri mucizevi biçimde bir nimet elde ettiği zaman, dürüst kişinin gökteki ödülünden azalmalar olur. Üstelik, hesap bakiyesi dürüst çıkacak kişi, işlediği her günahın cezasını (fakirlik, hastalık) bu dünyadaki hayatında cezalandırılırken; ölümle kapanan hesapta kötü yaftası takılacak kişi, yaptığı bütün iyiliklerinin karşılığını (zenginlik, güç, sağlık) bu dünyada alır. Böylece ölümden sonraki sonsuz hayatında dürüst sadece ödüllendirilirken, kötü de sadece ceza görmektedir.” (Sombart 1911: 148)

8 “Rabbinik ilahiyatında algılanan bu tanrının her bir kişi için açtığı bu hesap defterinde dikkati

Geçmişe dayanması nedeniyle Judaizmin kesinlikle rasyonel ekonomik faaliyetle uyumlu olmadığını öne süren Max Weber'e göre; Yahve yasası bireysel aklı özgürce kullanıp her an karşılaşılan olaylarda kullanıp işletmesine olanak tanımamakta, tam tersine, aklı yasayı yani vahiy anlamada mahir kılarak, sadece vahiy kapsamında veya tanrı sözü sınırlarında akla işlerlik kazandırmaktadır. Neredeyse beş bin yıl öncesinden yazılmaya başlanan, kimlerin ilavesiyle veya çıkarmasıyla son şekline ulaştığı bilinmeyen kutsal yazılara aklı mahkum etmiş olmakla, Judaizm veya rabbinik ilahiyatı; bu nedenle Weber'e göre, gelenekçidir, her an değişen ve fiilen yaşanan gerçeğe uyum sağlaması mümkün değildir, gerçeklere değil de yüzlerce yıl önce yazılan ve hiç değişmeyen kutsal yazılara dayandığı için özgür aklı tamamıyla köreltmış ve yok etmiştir. Geçmişe uygulattırarak gelenekleri mutlak yasa gücüne eriştiren ve kişiyi geçmişe bağımlı bir hale getirerek gelenekçi⁹ kılan binlerce yıllık Yahve

çeken bir diğer kavram, kapitalizmin ikinci temel özelliğiyle çok yakından bağlantısı olan kâr kavramıdır. Günah ya da iyilik, kötülüğü de sevabı da işleyen kimseden ayrı bir şey olarak ele alınmıştır. Hakkında hüküm verilen kişinin kendisi olsa da, toplanılan sadece iyilikler veya kötülükler olmaktadır. Rabbinik ilahiyatına göre her günah veya her sevap, tek başına alınmakta ve yalnızca kendisi olarak değerlendirilmektedir. Ceza, konuya göredir ve günahı işleyen kişiye göre değildir. Uyulmayan emirlerin miktarı, teker teker sayılır ve hesap edilir. Tıpkı para miktarının kişilerden ayrı olduğu gibi, günahkârın şahsiyeti veya ahlaki durumu kesinlikle dikkate alınmamakta; para miktarının para toplamına eklenmesinde veya çıkarılmasında olduğu gibi, kişinin işlediği her günah hesap defterindeki günah toplamına eklenmekte veya yaptığı her iyilik de sevap toplamına eklenmektedir. Yasaya isyandan yani günahattan sakınan dürüst kişinin, bu dünyadaki ödülleri ve öteki dünyadaki varlığı için hiç durmaksızın çaba sarf etmesi, bu nedenle devamlı olarak ödülleri artırma gayreti halini alır. Dürüst kişi, kendi vicdanının her anında tanrının cömertliğine layık olup olmadığını bilmediği için, yani kendi kişisel hesabında ödülün mü yoksa cezanın mı daha fazla olduğunu tahmin dahi edememesi nedeniyle; sürekli olarak iyi işler yaparak ve yasaya bağlanarak, kişisel hesabına ödül üstüne ödül kazanmayı gaye edinecektir.” (Sombart 1911: 154)

- 9 “Ekonomik gelenekçilikten serbest kalınması, hiç kuşkusuz, tüm geleneksel hakimiyetlere olduğu kadar dinsel geleneğin kutsallığına karşı çok güçlü bir eğilim faktörü haline gelmektedir. Kazanmaya karşı mutlak ve bilinçli ilgisizlik, geleneğe en katı şekilde bağlı kalma haliyle yan yana bulunur. Geleneklere bağlılık, hemen her yerde belirtilerine rastlanılan burjuva-kapitalist ekonominin düzen altına aldığı koşullara uyum sağlanması karşısında en güçlü içsel engeli oluşturan bir tutumdur. Üstelik geleneğin çökmesiyle birlikte, az ya da çok derecede yaygınlık kazanan hür ekonomik teşebbüs de, bir gerçek olarak hoşgörülecektir. Ahlaki kutsamaya dayanan tanımlanmış bir yaşama standardı anlamındaki kapitalist ruhun savaşmak zorunda olduğu en önemli hasmı, gelenekçilik olarak adlandırılan ve her tür yeniliğe karşı tavrı almış tepkilerdir. Kapitalizm için gerekli olan bir meslek olarak çalışmayı, nihai bir maksat haline getirerek, iş içinde en uygun bir içerikte kavramsallaştırılan temel; gelenekçiliği baş aşağı etme fırsatlarını beraberinde getiren, en büyük dinsel terbiyenin sağlanmasıdır. Örneğin bir bankanın veya bir ihracat işinin yönetimi, sadece kapitalist teşebbüs tarzında mümkündür. Bunlar geleneksel bir ruhu devam ettiriyor görünseler de, eski gelenekçiliği sona erdiren devrim bütün

yasasıyla, tanrı sözü yani gerçek tek yasa gücüne kavuşan vahiyle, sadece bireysel akıl değil fakat tanrı aklı da geçmişe veya değişmez yazılı metne mahkum edilmiştir. Bu nedenle Judaizmin, yaşanan ve değişen zamanın koşullarına değil de çok uzak geçmişin sözlerine yani geleneklerine dayandığını belirten Weber; tanrı yasası haline getirilen geçmişin sözlerine dayandığı ve kişiyi de bu yasaya bağımlı kıldığı ölçüde rasyonel içeriğe sahip olamayacağını, bireysel aklın serbestçe kullanılmasını zorunlu kılan kapitalist ruhun kaynağı olamayacağını öne sürmüştür.¹⁰ Gelenekçi olması veya geçmişe dayanması nedeniyle Judaizmin kesinlikle rasyonel ekonomik faaliyetle uyumlu olmadığını öne süren Weber'e göre; Yahve yasası bireysel aklı özgürce kullanıp her an karşılaşılan olaylarda kullanıp işletmesine olanak tanımamakta, tam tersine, aklı yasayı yani vahyi anlamada mahir kılarak, sadece vahiy kapsamında veya tanrı sözü sınırlarında akla işlerlik kazandırmaktadır. Luther'in meslek anlayışını dahi Ortaçağ gelenekçiliği sınırlarında gören Weber, Luther'i irrasyonel

gücüyle devam etmektedir. Bireyci kapitalist ekonominin temel özellikleri; katı bir hesaplama tarzı üzerinden yükselen rasyonelliğe dayanması, sağgörü ve dikkatli bir zihin berraklığıyla ekonomik başarıya odaklanması olduğu gibi; ayrıca, köylünün tüketim için üretme alışkanlığına, lonca ustalarının çalışanlar üzerinde kurduğu ayrıcalıklı gelenekselliğe, siyasal fırsatların sömürülmesine yönelen ve irrasyonel vurgunlara dayanan maceracı kapitalizme şiddetle karşıdır." (Weber 1921: 29)

- 10 "Tanrının hoşnutluğuna eriştiiren davranışların işareti olarak övülen biçimsel yasallığa dayanan Eski Ahit'in bu kısımları üzerinde özellikle durulur. Musa yasasının sadece Yahudi halkının bağlı kaldığı törensel veya saf tarihsel emirleri, Hıristiyanlık tarafından geçersiz kılınmış olsa da; doğal hukukunun bir ifadesi olarak geçerliliğini devam ettirmekte ve öylece korunmaktadır. Musa yasasının devamı, ancak, çağdaş yaşama uyum sağlayamayan unsurların seçilip ortadan kaldırılmasıyla mümkündür. Buna rağmen sayısız ilgili özellikleriyle Eski Ahit ahlakı, hâlâ, bu Protestanlığın dünyevi asketikizmin temel nitelikleri olarak öz-dürüstlük ruhuna ve akla uygun yasallığına çok güçlü bir teşvik sağlamıştır. Böylece bazı çağdaş yazarlar gibi yeni yazarlar da, özellikle de İngiltere'deki İngiliz Yahudiliğini, doğru anlaşılması koşuluyla, Puritanizmin temel ahlaki eğilimi olarak tanımlamakta tamamıyla haklıdır. Filistin Yahudiliği, kutsal metinlerin yazıldığı dönemdeki gibi düşünülmemelidir; asırlar boyu biçimsel, yasal ve Talmud eğitiminin tesiriyle geliştirilen Judaizm dikkate alınmalıdır. Paralellikler çizilirken, çok dikkatli olunmalıdır. Eski Yahudiliğin yaşamın saf kabulüne yönelik genel eğilimi, Puritanizmin kendisine özgü niteliklerinden tamamıyla çok uzaktır. Orta çağ ve modern Judaizmin ekonomik ahlakından olduğu kadar, kapitaliste özgü ahlaki değerlerin gelişmesindeki belirleyici konumlardan da tamamıyla uzak olduğunun gözden kaçırılmaması gerekir. Yahudiler, siyasal eğilimli ve vurguna dayanan maceracı kapitalizmin tarafında yer almışlar; Yahudilerin ahlaki değerleri, tek kelimeyle dışlanmış ve aşağı kapitalizmdi. Fakat Puritanizm, sermayenin ve işgücünün rasyonel örgütlenmesinin ahlaki değerlerini aktarmaktadır. Puritanizm, Yahudi ahlakından da, sadece rasyonel örgütlenmesine uyan ahlaki değerleri almıştır." (Weber 1921: 110)

bulurken Calvin’i rasyonel olarak nitelendirmiştir.¹¹

Birer irrasyonel etmenler olarak geleneklerden olduğu kadar duygulardan da arınmış şekilde serbestçe bireysel karar verme özelliğiyle rasyonelliği öne çıkaran Weber; gerek maksada ulaştıracak araçların seçilmesinde ve gerekse de faaliyetlerin yöneldiği hedeflerin planlanmasında, geleneklerin ve duyguların etkisini en aza indirilmesinin ön koşulu olarak, dinde rasyonelleşme üzerinde odaklaşmıştır. Bu rasyonellik ölçeğinde neredeyse bütün yaşan dinleri inceleyen Weber; sadece Protestanlık-Kalvinizm-Puritanizm-Methodizm çizgisindeki dinleri rasyonel bulması, diğer dinleri savaşçı-öbür dünyacı-gelenekçi vs gibi nitelendirmeler altında irrasyonel olmakla itham etmesi, bu iddialarına karşı yöneltilen eleştirilerin¹² odağını

11 “Tamamen yüzeysel bir bakışta bile, hem katoliklikte ve hem de Lutherçilikte, dinsel hayat ile dünyevi faaliyet arasında derin bir ayrılığın bulunduğu derhal fark edilir. Nihai sonuçları itibarıyla Lutherçiliğin kesinlikle meydana getiremediği, kilise ve ayinleri yoluyla erişilecek kurtuluşu kalvinizmin tamamıyla bünyesinden çıkartıp atması, katoliklik ile olan kesin belirleyici farklılığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, kalvinizmin orta çağ asketizmiyle olan farklılığı gayet açıktır. Kalvinizm, metodik hayatı, katolikizmde olduğu gibi manastır hücreleriyle sınırlandırmamıştır. Ayrıca, en önemli nokta olarak, kalvinizmde, azizlerin doğal hayattan farklı kılınan yaşamı, dünyanın dışında kurulan manastır cemaatlerinde değil, bu dünyanın içinde ve kurumlarında yer almaktadır. Ahretteki kurtuluş uğruna bu dünyadaki tavrın rasyonelleşmesi, asketik protestanlığın meslek kavramının bir sonucudur. Kişi, Tanrının bir kez yerleştirdiği yerinde ve mesleğinde kalarak, dünyevi etkinliği, hayatında sebat ettiği bu durumun kabul ettirdiği sınırlar dahilinde olmalıdır. Bu nedenle, Luther için meslek kavramı, geleneksel bir sınırlamada kalmıştır. Oysa, pratikte Tanrı, kendisine yardım eden kimseye, yardım eder. Böylece kalviniste göre, kişi kendi kurtuluşunu kendisi hazırlar veya daha doğru bir deyimle kurtuluşunun bilincini kendisi yaratır. Fakat bu yaratma, seçilmiş veya lanetlenmiş olarak yalvarışa hiç kulak asmayan bir Tanrı inancıyla, sistematik bir kendi kendine hakim olma seçeneği ile ayakta kalır. Öbür dünyanın hatırı için, bu dünyadaki tavrın rasyonelleştirilmesi, asketik protestanlığın meslek kavramının bir sonucudur.” (Weber 1921: 40, 83)

12 “Üniversal tarih açısından Max Weber için birinci planda gelen Batı sivilizasyonu ve onu besleyen, oluşturan kaynaklardır. O arada İslam’a ve Uzakdoğu dinlerine kadar el atılması onları öz varlığı ile tanımak için değil, daima Batıyı kontrast halinde daha iyi tanıtabilmek gibi sınırlı bir maksada bağlanıp kalmaktan dolaydır. Her şey bir tarafta oluşmuş; öbür taraf bunun tamamıyla dışında ve uzağında kalmış! Rasyonel hayat, rasyonel bilim, rasyonel musiki, disiplinli iş ve meslek ahlakı, hepsi yalnız ve yalnız Batı dünyasına mahsus ve diğerlerine yabancı! Hedef bu olunca, farklı kültür çevrelerini birinden öbürüne su sızdırmaz duvarlar arasında sert ve koyu renklerle bölünmüş göstermek bir ölçüde kaçınılmaz olacaktı. Tıpkı manyetik alan üstüne serpilmiş metal bilyelerin orta yeri boş bırakarak iki kutba bölünmesi gibi, Max Weber’de de seçilen uçlar bizi hemen zıt uçlara götürüp orada bırakıyor. Kontrastı belirgin hale getirmek için bir taraf hangi renklere boyanmışsa karşı taraf tam tersi renklerle takdime diliyor. Bütün bunların gerçeği fazla zorlamak bahasına mümkün olacağını söylemeye hacet yoktur. Kah ilk ve öz kaynaklardan devşirme, kah yüz yıllar sonrasının derviş cezbesinden aktarma, fakat her defasında Batıdakine yüzde yüz ters olmasına dikkat edilerek seçilmiş inançların basit, tek katlı bir kesit üzerine resmedilişi!.. ve daha garibi: mukayesenin bir ucuna Hıristiyanlığın ne

oluşturmuştur. Weber'in kuramında, kapitalizmi ortaya çıkaran tek etken olarak dinin rasyonel içeriğinin olması savı, ister istemez, araştırmacıları dinler ile kapitalizm arasında bir farklılık kıyaslaması¹³ yapmaya yönlendirmiştir. Sombart¹⁴ ile Weber arasındaki görüş ayrılığında¹⁵, dinleri

olsa belli bir tarih kesiminde (reformasyon-sonrası) kanatlarından biri –kalvinizm ve ona yakın mezhep ve tarikatlar- oluştururken, karşı uca kontrast'ı diye neredeyse tarih dışına sürülmüş bir İslam imajı getirilip oturtulmuş. İslam'ın, diğer taraftan, bir kısım tavizlerle beraber, aslında en büyük hasım olarak karşısına aldığı hayat tarzını da burada aramak lazımdır: İslam, mala mal varlığından değil kibir ve gurur metaı, çokluk yarışı olduğundan karşıdır; ve de –ilave edelim-işin o yanı söz konusu oldu mu öyle çekingen ve tereddütlü değil, sonuna kadar sebatlı ve kararlı olarak karşı! Weber'in ve bir kısım batılı tarihçilerin İslam'ı feodal yapı bir din olarak takdim ederken düştükleri hata da bizce buradadır: İslam'ın karşısında olduğunu yanında imiş görme ve göstermeleri... İslamın her halde kendini kısa zamanda “dünyaya” uydurmayı başarmış bir din olduğuna şüphe yoktur. Bu uyumu, önünde hazır bulduğu toplum yapısına (özellikle feodal yapıya) körü körüne teslimiyet manasına kadar vardırılmamakla beraber, dinin dünya nimetleri karşısında mü'mine oldukça geniş bir yaklaşım payı tanıdığı rahatlıkla söylenebilir.” (Ülgener 2006: 57)

- 13 “Max Weber meseleyi ilk defa kalvinist ahlâk ile kapitalist zihniyet arasında illiyet münasebeti bakımından mübalâğalı bir tarzda ileri sürdüğünden bu iddia kendi kusuru olmayarak yanlış anlaşılabilir ve Weber'in güya kalvinizmi kapitalizmin babası olarak göstermek istediği zehabı hasıl olmuştur. Bu yanlış anlayışlar çok heyecanlı ve her iki tarafın da ekseriya çirkin bir şekilde uzatıp götürdüğü şiddetli bir münakaşaya yol açmışlardır. Kapitalizmi meydana getiren âmilin püritanizm olduğunu zannetmek, fikrimizce Max Weber'i yanlış anlamak olur; esasen böyle bir iddianın fikir tarihi bakımından kabulüne de imkân yoktur. Kapitalizm, garp kültürünün umumiyetle rasyonelleşmesi yolunda daha çok evvel ve daha geniş bir plân üzerinde ortaya çıkmıştır.” (Rüstow 1942: 405)
- 14 “Sombart, iktisat tarihine muhtelif bakımlardan verimli olabilecek yeni araştırma usulleri getirdi. Sombart'ın iktisat tarihi tetkiklerine kazandırdığı en mühim yenilik, manevî ilim metotlarını kendi sahasına nakletmiş olması idi. Mamafih, bu nakil, bütün iktisat tarihini sırf manevî-ruhî bir tetkik sahasına kalbedecek derecede basit bir iktibastan ibaret değildi. Sombart, vazettiği tasnif ile bu gayeyi mümkün olduğu kadar tahakkuk ettirmeğe çalıştı; tarihte her ekonomi sistemi ona göre üç unsurdan teşekkül ediyordu: Zihniyet, hukuk nizamı ve -teknik! Bu tasnifte en ziyade dikkate değen cihet, reel-maddî âmiller yanında ekonomi süjesinin bütün duyuş ve inanış dünyası ile tarihçinin belli başlı bir mevzuu haline gelmiş olmasıydı. Sombart'ın sistemindeki en ehemmiyetli yenilik bu idi. Filhakika, tarihi âdeta insansız yazmak itiyadını edinmiş olan sathî bir ilim ve araştırma telâkkisine karşı, Sombart'ın insanı başta gelen bir âmil telâkki etmesi, iktisat tarihi eütlerinde pek mühim bir dönüm noktasını teşkil ediyordu. Kültür hayatını bütün çeşitliliği ile bölmeden ve parçalamadan mütalaa etmek, her devrin insanını kendisine has olan zihniyetle kavrayabilmek gibi, manevî ilimlere mahsus tetkik usullerinin iktisat tarihine tatbik edildiği zaman ne kadar verimli neticeler temin edeceği Sombart'ın eütleri ile anlaşılmişti.” (Ülgener 1942: 101)
- 15 “Werner Sombart (1863-1941) ve Max Weber (1864-1920) tarihçi mektebin üçüncü neslini teşkil eden iki büyük mütefekkindir. Her iki müellif de tarihçi mektebin vazettiği, fakat henüz tatbik edemediği metodoloji programlarına ve tarih sahasında bir sistem haline getiremediği ilk hazırlayıcı çalışmalara tevarüs etmişlerdir; bu itibarla ikisi de, Marx'ın Kapitalist çağ ismini verdiği muazzam problem yığınına vahdet ve insicam dahilinde işlemek, sistematik surette izah etmek vazifesiyle karşılaşmışlardır. Bu sebeple her iki mütefekkin en büyük eserlerini ortaya

bu dünyayı gelip geçici bulan Weber'in kuramı daha çok eleştirilere hedef olmuş veya araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Ruhsal yaşamı dolayısıyla ahret hayatını ret eden Tevrat'ın aksine, rabbinik ilahiyatının ilgi odağını ölümden sonraki hayatın oluşturması nedeniyle; aslında, ölümden sonraki hayata odaklanması veya bu dünyanın dışına çıkması nedeniyle Sombart'ın tanıttığı bireysel hesap defterini, Weberci bakış açısına göre tamamen irrasyonel olarak nitelendirmek de olanaklıdır. Luther'den¹⁶ farklı olan kalvinist meslek anlayışında¹⁷, bu dünya, kazanç maksatlarıyla ve mülk edinme emelleriyle dinin içine çekildiği gibi; daha üst mesleklere geçiş, yani bireysel yükseliş, tanrıya yaklaşma olarak kabul edilmişti. İbadeti kilisenin ve ayinlerinin dışına çıkarmada, rahibe gereksinim duyulmaksızın işinde tanrıya yönelmede bir başlangıç olan reform hareketinin; kurtuluşa ermede ayinleriyle ve ruhban kadrosuyla kiliseden

koyarlarken hiç değilse tarihçi mektebin an'anelerine olduğu kadar Marx'a da bağlı bulunmaları alelade bir tesadüf eseri değildi; her ikisinin fikir tarihindeki ehemmiyeti, Marx'ın iktisat ve dünya tarihine ait tetkik neticelerini objektif bir ilim çerçevesi içerisine nakletmelerinden ileri geliyordu. Sombart bu suretle Marx'a tâbi vaziyette bulunuşunu her zaman gözönünde tutmuştu.” (Rüstow 1945: 86)

- 16 “Kunduracı, nalbant, köylü, sanatına ve işine sahip her kişi, mesleğinde sabit kadem olmalıdır. Mesleğinde sebat et! Demek ki, Luther'in mesleği anlayışı, son derece muhafazakâr ve hükümdara tâbi ve muti bir telâkki mahsulüdür. Kalvinizmde başka türlü oluyor: bu mezhepte de herkes doğrudan doğruya Allah tarafından vazifelendirilmiştir. Fakat bu vazife, hayat boyunca sadıkane memuriyet hizmetinin ifası değil, elden geldiği kadar kulluk etmek suretiyle tanrının şanını yükseltmek, çoğaltmaktır. Bunun için bir çok yollar vardır ve herkes' en ileri gidebileceği yol ne ise onu seçecektir. İktisadî hayatta da böyledir. Nitekim on yedinci yüzyılda yaşayan İngiliz Kalvinist rahiplerinden Richard Baxter diyor ki: Tanrı sana doğrulukla daha fazla kazanabileceğin bir yol gösterdiği halde, sen bu yoldan gitmeyi ret edersen ve daha az kazanabileceğin bir yolu seçersen, çağrıldığın hidâyet ve ilham yolundan sapıtılmış olursun. Görüyorsunuz ki, kalvinizmin meslek kavramı dinamiktir, faaliyetçidir. Luther mezhebindeki bunun aksine olarak statiktir, duraklayıcıdır. Calvin'in kendisi sadizme varan aşırı bir üstünlük (tahakküm) sevdasında ince (astenik) tipten, bir iradeci insandır.” (Rustow 1945: 138)
- 17 “Hıristiyan manastırlarının duvarları içinde o sıralarda pek mühim gelişimler vukuu bulmakta idi. Bizzat züht ve riyazetin kendisi metodik bir tarzda rasyonelleştiriliyordu. Artık züht için sabah kızılığında uyanmak kâfi gelmiyordu, gebenin muhtelif saatlerinde dahi ibadet için uyanık olmak icap ediyor. İşte bu maksatla çarklı saat ve bunun hiç şaşmayan çalışması icat edildi. Unutmayalım ki, orta çağda taksim edilmiş zamanla yaşayan ilk insan rahipti ve kilise çanları bilhassa onun zamanı taksim etmek ihtiyacına uymaktaydı. Reformasyon devri kendi alanında rahipliği ve manastırları kaldırdı; fakat züht ve riyazet bununla hiç ortadan kalmış olmadı, yalnız içtimaîleştirildi ve dünyevileştirildi ve işte asıl o vakit tahdit edilmemiş bir halde umumileşti. Züht ve riyazet cereyanı artık manastır duvarları arkasında kalıp orada kabarmakla iktifa etmiyor, bulanık dalgalarını bütün hayatın açık, düz ve çıplak ovasına taşıyordu. Hattâ reformasyonun çağdaşlarından Sebastian Frank şunu söylemişti: sanıyorsun ki manastırdan kurtuldun halbuki şimdi herkes bütün hayatınca bir rahip olacaktır. İşte Max Weber, bu hadiseye, züht ve riyazetin yeryüzüne inmesi, demiştir.” (Rüstow 1942: 136)

ümidini kesen ve kendi içinde hür iradesiyle tanrıyı aramaya özendiren mistizm ile uyumlu olması¹⁸, Weber'in kuramı açısından çelişkili sonuçlar çıkarmıştır. Sombart'a¹⁹ göre de, rahip ve kilise gibi tüm araçları ortadan kaldırarak, kişinin her an ve her ortamda tanrısıyla iki sırdaş arkadaş

18 “Batı kültürüne özgü bir rasyonelleşme vardır. Özellikle irrasyonel sayılan mistik yönelmenin dahi rasyonelleşmesi mümkün olabilir; bu rasyonelleşme eğilimi yaşamın diğer bölümlerinde yani ekonomik hayatta, teknikte, hukukta ve yönetimde rasyonelleştirmeler görülebilir. Tanrı tarafından verilmiş bir görev anlamında kullanılan meslek kavramına, Luther üzerinde tesirli olan Alman mistiğinde rastlanılmaktadır. Bireylerin bir defa yerleştirildiği mesleklerinde ve konumlarında kalmalarını, dünyevi işlerle bu sınırlı yaşam durumu içinde kalmalarını öngören, Luther'in meslek kavramı, bu nedenle geleneksel bağlantılar içinde kalmıştır. Meslek uğraşısını tanrının verdiği tek görev anlamındaki Lutherci meslek kavramı, Ortaçağ dinsel ahlakı içinde Alman mistikleri tarafından da benimsenmişti. Özellikle Tauler dinsel değerler ile dünyevi uğraşları eşit düzeyde görmüş, asketik uygulamaların geleneksel biçimindeki düşüş de Alman mistiklerince de kabul görmüştür. Mistiklerle kıyaslandığında Luthercilik, kesinlikle geri bir adımı ifade eder. Mistiklere göre, Luther ve özellikle de Lutheryen kilise, rasyonel meslek ahlakının psikolojik temellerini öyle pek fazla dikkate almış değildir. Sıkı çalışma aracılığıyla kurtuluşa ulaştıran asketik öz denetim eğilimini dahi, Lutheryan kilise tarafından şüphyle karşılanmıştır. Kalvinist inanç yoluyla bireysel iç yalnızlığının baskısı altındaki kardeşlik sevgisinin özel biçimiyle; kişi hem dünyayla olan tüm bağlarını koparmış, hem de kalvinizmin toplumsal düzendeki üstünlüğünü kabul etmiştir.” (Weber 1921: 46)

19 “Kapitalizm de Judaizm gibi, doğal ve yaratılmış dünyanın ortasındaki yabancı bir unsur gibi ortaya çıkmış olmasına rağmen, maddi dünyayla tam bir uyum içinde bulunmuş adeta tasarlanmış ve hedefe yönelmiş eğilimlerdir. Böylesine uyum içinde bulunan özellikler demetini bir araya getiren tek bir etken vardır, bu da rasyonalizmdir. Rasyonalizm, kapitalizmin olduğu kadar, Judaizmin de temel tanımlayıcı özelliği olduğu gibi; rasyonalizm ve entelektüelizm, sorumsuz mistizmin sanatsal ilhamını amansız düşmandır. Yahudi dininde gizemlere yer yoktur, büyük bir ihtimalle de tanrıyla içten dostluk kuran mistik yönelmeleri ret eden tek din yine Judaizmdir. Vecit haline gelmiş kişinin içinde veya kendi ruhani gözleriyle tanrısını gördüğü bu birlik mutluluğunu, diğer tüm dinler en yüce ve en kutsal bir emel haline getirmişken, Judaizmde tanrı ile kişi birbirinden kesinlikle ayrıdır. Yahudilikte hiç olmadığı halde, Hıristiyanlıkta tanrıyla bir olmaya yönlendiren çok büyük duygusallıklar vardır. Üçleme öğretisi tanrı ruhu İsa'da bedenleşmekte, ekmek-şarap ayininde kişi tanrıyı görmekte ve tanrının ruhunu bedenine almaktadır, İsa'nın ruhunu almış azizlere tapılmaktadır. Oysa Musevilik, ruhsal olduğu ölçüde düşsel de olan tüm bu mistik yönelimlere nefretle bakar, tanrı ile insanın ruhsal yaklaşımla bile olsa birleşmesini içeren mistik açıklamaları şiddetle kınar. İnanç ile ruhsallığı bütünleştirmiş diğer dinlerde, ruhun tanrıya yükselmesiyle mümkün olan tanrı ile kurulan sohbetin coşku dolu hazzın yerini, okul da denilen Sinagog içinde yüksek sesle sadece Tevrat okunur, çünkü tanrı insanlarla Tevrat'ta konuşmuştur. Musevilikte, tüm bu duygusallıklardan ve ruhsallıklardan kopmuş, sadece yasaya bağlanmış birey, doğal eğilimlerini kendi rasyonel muhakemesinin kontrolü altına aldığı anda, kelimenin tam anlamıyla her şeye aklıyla hakim olmaya başlar, gerçek anlamda birey olur. Uygarlığın tek hedefi olmalıdır, kişiyi mistik olarak her ne düşsellik ve duygusallık varsa hepsinden kurtarmaktır, içgüdüsel yönelişlerin akılsızlığından kopan kişi böylece saf rasyonel bilinçliliğe doğru ilk adımını atmış olacaktır. Bir düşünün! Tanrıyla ruhsal birlik coşkusundan kendisini kurtararak her şeyi akıl ve bilim yoluyla kavramaya başlayan bir deha, rasyonelliğin ve entelektüelliğin en yüksek tarzı olarak kabul görecektir.” (Sombart 1911: 145, 180)

olarak başbaşa kalması ve özgürce dilediği şekilde ibadet etmesi ruhsallığı üzerine kurulan mistizm; rasyonalizmin karşıtıydı, mistizmden kopulduğu ölçüde rasyonelliğe yaklaşılmaktaydı. Bu nedenle Yahudilik, mistizmden olduğu kadar büyüden²⁰ de uzak kalmış olmasıyla, rasyonel ekonomik faaliyetin nedensel güdüsü açısından Protestanlığa kıyasla daha az çelişkili görünmektedir.

2.W. Sombart'ın Çift Girişli Hesap Düzeni ve Teşebbüslerin İrrasyonel İşleyişi

Rasyonel ekonomik faaliyet ile çift girişli defter tutma arasında doğrudan bir bağ kurmuş olan Sombart; kapitalizmi de, ruh, biçim ya da hukuksal düzen, teknik donanım olmak üzere bir bütün oluşturan üç unsura dayandırmıştır. Kapitalizmin ruhunu tamamen ekonomik bakış açısına göre irdeleyen, kazanç peşinde koşma-rekabet-rasyonellik olmak üzere üç temel düşüncenin kapitalist ruhu oluşturduğunu belirten Sombart'ın esas çabası, kapitalist iktisat zihniyetini²¹ tüm yönleriyle açıklamak

20 “Elleri kolları büyüye veya efsuna olan kör inançlarıyla bağlanmış bulunan böyle bir ekonomik grupla kapitalizmin gelişmesi olanaksızdır. Musevilik, muhtemelen,hristiyanlığı ortaya çıkardığından beri,büyüden tamamıyla bağımsız bir din olma özelliğini kazandığından bu yana, ekonomik tarihi bakış açısıyla,çok önemli bir hizmette bulunmuştur. Büyünün hakimiyetinin dışındaki bir alanda olmasından dolayı, hristiyanlık, ekonomik hayatın rasyonelleşmesi önündeki çok önemli engellerden birini aşmayı başarmıştır Büyü, teknolojik ve ekonomik ilişkiler kalıbını kendine bağımlı kılar. Rasyonel bütün ahlâk ve ekonomik ilişkilerin başlangıcı, ananeciliği, mukaddes kılınan gelenekselliği sona erdirerek ortaya çıkmış, ticaret ve sanayi zümresine dayanmıştır. Geleneksel engeller tek başına ekonomik tahrikler yoluyla aşılmamaktadır. Şayet, ekonomik aladaki tahrik evrensel ise, ilişkilerin rasyonelleştirilmesi ve rasyonel şekilde ıslah edilerek bu biçim hükmünde sürdürülmesi, kapitalist teşebbüs niteliğindeki rasyonel kurumların vücuda getirilmesi, çok dikkate değer bir meseledir. Bu çağda keşiş,rasyonel yaşayan, metodik olarak çalışan ve rasyonel anlamdaki bir hedefe,yani gelecekteki hayatına yönelen bir insandı. Dua etmek uğruna sadece keşiş için saatin kongu çalar ve gün saatlere taksim edilirdi. Manastır cemaatinin ekonomik hayatı, daima rasyoneldi. Reform bu sisteme kati bir şekilde nüfuz etmiştir. Uhrevi asketizm sona ermiştir. Protestanlığın asketik öğretisi, dünyevi asketizmine uygun gelen bir ahlak meydana getirmiştir. Yoksulluk gerekli değildir, ama zenginlik peşinde koşmak da, insanı, pervasızca zevklere düşürerek baştan çıkartmamalıdır.” (Weber, 1950; 352)

21 “Sombart, iktisadî faaliyetlerin bütün devrelerine ve şekillerine uyan ve iktisadî hayatta mevcut olan sayısız vâkıaların hepsine tevafuk eden mücerret (abstre) bir iktisat nazariyesini yaratmak imkanını veyahut mevcut böyle bir nazariyenin verimli olabileceğini kabul etmiyordu. Sombart'ın fikrine göre, her büyük devrin kendine mahsus bir nazariyeye ihtiyacı vardır, ve müellif yalnız kapitalizm devrine mahsus bir ekonomik nazariye meydana çıkarmak istemektedir. Sombart, tarihçilerin kendilerine hedef tuttıkları bu sistemin aksine olarak, muayyen bir devire hâkim olan zihniyeti, yâni kapitalizm zihniyetini, bütün mahiyeti ile kavramak ve bu zihniyeti bütün eski ve tamamen başka neviden olan iktisat zihniyetleri ile

olmuştur. Kapitalist iktisat zihniyeti kapsamında öne çıkardığı ekonomik rasyonelliği kesin hesaplama içeriğinde²² açıklayan Sombart, kapitalizm düşüncesinin kökenini sadece tarihsel bir dönem olarak değil, fakat bu dönemin psikolojik güdülerinden teknik donanımlarına ve bireyin kazanç maksatlı eylemlerine yasalar temelinde bir düzen getiren hukuk yapısına varıncaya bütün yönleriyle incelemiş, rasyonel ekonomik faaliyetin hesaplar altında denetim altında tutulmasının ve özellikle de her an kâr veya zarar durumunun hesaplanmasının önemi üzerinde durmuştur. Sombart gibi bir ekonomik sistem mantığı içinde olmasa da, kapitalizmi bir düzen ilişkisi temelinde ele alan Weber de, daha çok sosyolojik yorum tarzında incelemiş, rasyonel ekonomik etkinlik ile rasyonel muhasebe arasında çok yakın bir bağ kurmuştur.²³ Ekonomik ve ticari faaliyeti sadece daha çok para kazanma güdüsü içeriğinde inceleyen Sombart; kapitalist sisteme

karşılaştırmak istemektedir; bundan sonra da başka neviden ve bir defaya mahsus olan bu iktisat zihniyetinin, kapitalist devre has iktisadî hayatın bütün tezahürlerini nasıl kapladığını ve hususî bir tarzda nasıl şekillendirdiğini göstermek istemektedir. Böylece Sombart, iktisat zihniyetinin inkişafına mahsus bir nazariye ile, kapitalist iktisat zihniyetinin tesir ve hâkimiyeti altında olan iktisat tezahürlerinin ideal tiplerini ortaya koymakta ve gerek büyük inkişaf konstrüksiyonunu ve gerek abstre metotlarını kullanılması suretiyle elde edilen kapitalist tezahürlere mahsus olan bu tipleri, iktisat tarihine ait hususî neşriyattan topladığı binlerce çeşitli malzeme vasıtasıyla tevsik etmeğe çalışmaktadır.” (Kessler 1942: 74)

- 22 “Kapitalist ekonominin büyük bir kısmı, bir para değerini içeren (üretim araçlarının satın alınması, mamul maddelerin satılması, işgücünün kullanılması vs gibi) mallarla ve hizmetlerle ilgili sözleşme ve anlaşma yapmaktır. Üstelik kapitalist ekonomik faaliyetin başlaması ve bitmesi, daima belirli bir miktar parayı gerektirmiş ve parayla gerçekleşmiştir. Sonuç olarak, kapitalist ruhun en önemli unsurunu hesaplama biçimleri oluşturmuş olduğundan, kapitalizmin en eski tarihinden beri hesaplama daima var olmuştur. Hesaplamayla, evreni rakamlara dayalı olarak düşünme alışkanlığı ve muhtemelen yeterliliği eğilimini kast ediyorum, bu hesaba dayalı düşüncenin gelir ve harcama gibi son derece karmaşık bir sisteme dönüşmüş olduğunu kast ediyorum. Ayrıca ilave ediyorum ki, rakamlar daima bir değeri ifade etmektedir, bir bütün olarak bu değerlendirme sistemi de en küçük de olsa sonuçtaki artı yada eksi olarak farkı göstermektedir, hasılat ile harcama toplamlarının karşılaştırılmasından ulaşılan bu artı yada eksi farkları şirketin işlerinden kâr mı yoksa zarar mı etmekte olduğunu kesinlikle göstermektedir. Hesaplama mekanizması iki sütunlu bir kayda dayandığından, ticari aritmetiği ve muhasebeyi zorunlu kılmaktadır. Çift girişli gelir gider kıyaslamasının en mükemmel ve en öğretici örneklerine Venedikli Soranzo kardeşlerin kapsamlı ticari aritmetik kitaplarında (1406) rastlanılmaktadır.” (Sombart 1916: 125)
- 23 “Kapitalizmi ortaya çıkaran son merci faktörü, sürekli rasyonel nitelikteki teşebbüs, rasyonel muhasebe, rasyonel teknoloji ve rasyonel hukuğun olmasına rağmen; bunlarla kalınmamakta, rasyonel ruh, genel olarak hayat üslûbunun rasyonelleşmesi ve rasyonel iktisat anlayışı da bunları tamamlayan zaruri faktörler olmaktadır. Rasyonel bütün ahlâk ve ekonomik ilişkilerin başlangıcı; ananeçiliği, mukaddes kılınan gelenekselliği sona erdirerek ortaya çıkmıştır. Şayet, ekonomik alakadaki tahrik evrensel ise, ilişkilerin rasyonelleştirilmesi ve rasyonel şekilde ıslah edilerek bu biçim hükmünde sürdürülmesi, kapitalist teşebbüs niteliğindeki rasyonel kurumların vücuda getirilmesi, çok dikkate değer bir meseledir.” (Weber 1950: 354)

ekonomik rasyonelliğin hakim olduğunu, planlanan maksatlara erişmek için seçilen hedeflerin ise kesin ve doğru bir şekilde hesaplanabilmesi için rasyonel muhasebeye gereksinim duyulduğunu²⁴ önemle belirtmiştir. Sombart'ın temel ilgisi ekonomik rasyonalizm üzerinde yoğunlaşmış olsa da, ekonomik ve kültürel bir fenomen olarak kapitalist sistem ile matematiğe olduğu kadar retoriğe de dayanan rasyonel muhasebe arasında doğrudan bir bağ kurmasında, rasyonel ekonomik faaliyeti ayrıntısıyla inceleme maksadı önemli bir rol oynamıştır. Muhasebe ile kapitalizm arasındaki ayrılmaz bağ konusunu inceleyen Weber, Sombart gibi çift girişli defter tutmayı ayrıntılı olarak incelemek yerine, sermaye hesabının tutuluyor olmasını²⁵ kapitalizmin ve bunun öngördüğü rasyonel ekonomik faaliyetin var olması için yeterli görmüştür. Ekonomik rasyonelliği doğrudan sermaye muhasebesi üzerine kuran Weber, teşebbüslerde kârın maksimizasyonu hedefi üzerinde durmuş, kapitalist işletmenin gelişmesinde piyasanın rasyonelliğinin önemini belirtmiştir.²⁶

24 “Tüm diğer kültürel sahalara nüfuz etmiş olan ekonomik rasyonellik, ekonomik hayatın bütün boyutlarıyla uzaktan yakından ilgisi bulunmaktadır. Araçların belirlenen hedeflere kesin uyum sağlaması gerektiği düşüncesi, kapitalizmin temel ideolojik dayanaklarından biri haline geldiği gibi kültürel yapının tamamını kaplamış; zaman içindeki gelişimiyle insanların, nesnelerin ve olayların tamamıyla yararlı bir değerlendirmeye yönelmiştir. Kapitalist sistem altında sürdürülen bireysel ekonomik faaliyet, en yüksek düzeydeki rasyonellik düşüncesiyle bilgilendirilmektedir. Ekonomik rasyonellik, işin kapitalist düsturlarla yönetiminin çeşitli görünümünde kendisini göstermektedir. Ekonomik rasyonellik, uzun dönemi kapsayan ayrıntılı bir planlamayı zorunlu kıldığı gibi; araçların hedeflere kesin ve mutlak uyumunu, işleri gerçekteki içeriğiyle ve her ayrıntısıyla olduğu gibi yansıtan doğru ve tam hesaplanmasını gerektirmektedir. Ekonomik eylemi rasyonel kılan işe başlanmadan önce planlanması, kesin rakamsal değerlendirmelerle bütün iş gerçeklerinin doğru ve açık bir şekilde kayıt altına alınması, tüm bu muhasebe kayıtlarının önemli bir bütünlük olarak aralarında uyumun kurulmasıdır. Rasyonel ekonomik faaliyet kapsamında doğru ve kesin hesap kaydına gösterilen bu bağlılık ve uyum, tüm ekonomik eylemlerin kendi parasal değerlerini yansıtan bir hesap düzeni içinde açıkça gösterildiği ortamda, ve nihai bir maksat olarak kârların en yüksek düzeyine çıkmasını gözetken yönetimde, tamamıyla doğaldır.” (Sombart 1996: 8-9)

25 “İhtiyaçların ne olduğuna hiç bakmaksızın, beşeri bir grubun gereksinimlerini endüstriyel olarak tedarik etmek için teşebbüs metoduyla icra ettiği her yerde kapitalizm mevcuttur. Daha özel bir deyimle, modern muhasebecilik metotları ve bilanço hesabına göre yapılan hesaplama yoluyla gelir yaratıcı gücüne karar verilen bir teşebbüs olarak rasyonel kapitalist kurum, her şeyden önce sermaye muhasebesi demektir. Günümüz kapitalizminin var oluşu için gerekli olan çok daha genel önkoşul; her günkü istekleri tedarik etmekle iştigal eden bütün büyük sanayi teşebbüslerine göre norm haline gelen rasyonel sermaye muhasebesinin varlığıdır. Teşekküllerin yapısal bir sonucu olarak, şirket, sabit bir sermayenin olmasıyla ve kurum çalışanlarının durumları gereği modern manâda sermaye hesabının tutulmasıyla kesin olarak tanımlanır.” (Weber 1950: 275)

26 “Sermaye muhasebesine dayanan rasyonelliğine nispetle, kapitalist bir tarzda belirlenmiş kazanç teminini olanaklı kılan yönelmesinin, nitelik bakımından diğerlerinden ayrıran birkaç şekli vardır. Kazanç temini fiiliyle, resmi olarak cebri ve maddi bağımlılığı olmayan, hiç olmazsa

Oysa kapitalist gelişmeyi üç aşamaya ayıran Sombart, Avrupa'nın on üçüncü asırdan on sekizinci asrın ortalarına kadar süren döneme erken kapitalist aşama, on sekizinci asrın ikinci yarısından birinci dünya savaşına kadar geçen döneme tam kapitalist safha, 1914 yılından sonraki devreye de son zamanların kapitalist aşaması olarak adlandırırken bile; her üç dönemi birbirinden farklı kılan temel özellikleri, rasyonel muhasebenin gelişme düzeyleri tarafından yansıtıldığını öne sürmüştür. Çift girişli hesap kaydı düzeninde ortaya çıkan rasyonel muhasebe, tüccarların borç ile alacaklarını takip etmek ve o anki kâr veya zarar durumlarını en gerçekçi şekilde görebilmek için seyir defterlerine yazdığı karmaşık olduğu kadar genellikle de okunamaz haldeki alış-veriş notlarının²⁷ yazıcılar tarafından hesaplara aktarılmasından doğmuştur. Başlangıçta unutmamak için tüccarın seyir defterine yazdığı daha sonra da alacaklarını tahsilde belge olarak kullandığı bu kısa açıklayıcı notlar, W. Sombart'a göre, 13. asır İtalya'sında çok yaygınlaşan ilk hesap kaydının ham malzemelerini

nispeten serbest kılınan değişimin açık olduğu pazardaki satın alma ve satış yöntemlerinin sürekliliğiyle piyasa üstünlüğünü kendi çıkarına kullanmaya yönelinmeli veya sermaye hesabının kullanıldığı sürekli üretken teşebbüslerde kârın maksimizasyonuna yönelinmelidir. Sadece modern batı dünyasında, sabit sermayesiyle, hür işgücüyle, rasyonel uzmanlaşması ve işlevlerin birleştirilmesiyle, rasyonel kapitalist işletme var olmuş; üretken görevlerin kapitalist girişimler temeli üzerindeki tahsisatıyla da, bir piyasa ekonomisi sınırlarında birlikte yönelinmesine ulaşılmıştır. Bu, biçimsel süreleri tamamıyla iradeye bağlı olan iş gücünün kapitalist organizasyonu; tipik sayılan ve hakim olan şekilde halkın çoğunluğunun isteklerinin tedarik edilmesini, işçilerin üretim araçları mülkiyeti hakkında yoksun kılınması ve tahvil sahipleri vasıtasıyla teşebbüsün ele geçirilmesini gerektirir. Rasyonel kapitalist teşebbüsü düzen altına alan modern ekonomik işleyiş, para sisteminin düzenlenmesi üslubunun ve kambiyo senetleri ile tahvillerin ticarileştirilmesinin birliğini ifade etmektedir." (Weber 1947: 278-280)

- 27 "Girişimci tüccar olarak, sadece malların alınmasında ve satılmasında uzmanlaşmamış, kapitalist sistemin belirli işlevlerini üstlenmiştir. Bu nedenle tüccar deyimi, mesleki etkinlik olmaktan ziyade fonksiyonel bir içeriğe sahip olmuş; işleri sürekli olarak daha kârlı bir hale getirmek için, tüccarlar, hesaplama ve senet kullanma çabalarını uyumlu tutmak istemişlerdir. Zeki ve uyanık bir kişilik olara tüccar, işiyle ilgili sürekli hesaplama tahminlerinde bulunmakta ve ikna edici görüşme yeteneğiyle satışlarını arttırmak istemektedir. Bir hesaplayıcı olarak tüccar, kârlı işlemlere girmekte, ucuza alıp pahalıya satmakta, mal alışında olsun mal satışında olsun hedefi daima yüksek kazanca ulaşmak istemektedir. İşini gerektiği gibi geliştirebilmek için mutlaka en ucuz fiyatla ürünü mal etmek, nihai ürün olarak en yüksek fiyatla satmak için tüccar; işlerini en iyi şekilde görebilmek için, doğru hesaplayıcı ve fırsatçı olmak zorunda kalmıştır. Tüccar yeteneklerini, tüm varlıklarını ve yeteneklerini en doğru ifadesiyle parasal ifadelere çevirmekte kullanmaktadır. Birbirinden ayrı ve ilgisizmiş gibi görünen rakamları, kâr ile zarar şanslarını tahmin edebilmek için bütünleştiren tüccar; yeteneklerini de, doğru hesaplayıcılık temelinde geliştirmektedir. Her olayda sezgiden çok hesaba dayanmakla tüccar, çift kayıt giriş yaptığı ana hesap defterini, en mükemmel şekilde hesaplamının yapıldığı bir temel olarak geliştirmiştir." (Sombart 1996: 17)

oluşturmuş ve çift girişli defter tutmayı başlatmıştır. Tüccarın seyir notlarından, her bir ticari işlemi bir tarafta borç ve diğer tarafta da alacak sütunlarıyla yani çift girişli olarak hesaplara aktarılması, Sombart'a göre²⁸, 14. asrın ikinci yarısından itibaren Cenova'da yaygınlık kazanmış, daha kesin bir ifadeyle 1340 yılından önce gelir-gider sütun toplamlarından kâr-zarar sonuçlarını her an hesaplamak mümkün olmuştur. Rasyonel ekonomik faaliyetin içeriğini ve gelişme seviyesini yansıtan rasyonel muhasebenin, ortakların paylarının da belirlendiği ve kâr-zarar durumuna odaklanıldığı sermaye hesabı aşamasında bile, ayrıntılı bir hale getirilen büyük defter hesaplarıyla çift girişli muhasebe düzeninin devam ettirildiği görüşünü öne süren Sombart; 1430'lu yıllarda sermaye hesabının tutulduğunu, büyük defterdeki borç-alacak ayrımıyla T hesap düzeninin şirketin sermaye devri hareketleri dikkate alınarak işlendiğini belirtmiştir. Luca Pacioli'nin 1494 yılında yayınladığı 'Summa Arithmetica' eserinde, kendisinden önceki görüşlerden de yararlanarak çift girişli defter tutmanın kapsamlı bilimsel analizinin yapıldığını belirten Sombart; Pacioli'nin geliştirdiği bu muhasebe kaydının, kapitalizmin her üç aşamasını da kapsamına ve modern muhasebe sisteminin de temelini oluşturmasına rağmen,

28 "Ticari aritmetiğin beşiği İtalya yada daha kesin bir ifadeyle Floransa'dır. Leonardo Pisano 1202 yılında yayınladığı 'Liber Abbaci' adındaki eserinde doğru hesaplama yapılmasının temelleri ortaya konmuştur. Fakat bu temeller, yalnızca hesaplama sanatının esasını öğretmekteyse de, pek bir gelişme sağlayamamıştır. Arap rakamları bile İtalya'ya on üçüncü asra kadar girememiştir. Arap rakamları olmadan hızlı ve doğru hesaplama yapabilmek kesinlikle olanaksızdır. On beşinci asırda ondalık kesirler keşfedilmiş olsa da, Simon Stevin'in etkisi sayesinde giderek daha çok kullanılmıştır. Gelir-gider ayrımıyla ve kâr-zarar sonucuyla ilk düzenli hazırlanmış muhasebe kaydı on üçüncü asır kadar gerilere gitmektedir. Papa 3. Nicholas'ın 1279-80 yıllarıyla ilgili olarak tuttuğu hesaplar, Floransa kentinin 1303 yılına ait gelir-gider hesabı; temel muhasebe uygulamasının bütün ayrıntılarının daha o yıllarda bilindiğini kanıtlamaktadır. Sayfanın ikiye ayrılarak gelir ile giderin ayrı ayrı sütunlara yazılarak sayfa diplerinde toplamaların alındığı çifte kayıt muhasebe uygulaması, bunlardan çok daha eskidir. Cornelio Desimonis tarafından yapılmış araştırmalar, 1340 yılında Cenova kent hükümetinin uyguladığı pertita doppia sisteminin çift taraflı defter olduğunu ve bundan çok daha önce çifte kayıt hesabının tutulduğunu kanıtlamaktadır. Çift taraflı defterin on beşinci asırdan çok önce kamu ve özel kesimde tutulmuş olduğunu kanıtlayan pek çok belgeye ulaşılmıştır. Çifte giriş hesaplamasının ilk kuramsal açıklaması, Fra Luca Pacioli'nin 'Summa Arithmetica' isimli eserinin dokuzuncu bölümü gelir-gider toplamalarının alınmasına ve karşılanmasına ayrılmıştır. Gelişim çağındaki kapitalizm, bu asırlarda İtalya'da ufak tefek hatalarıyla da çift kayıt hesaplama tarzını uygulamaktaydı. Ticari aritmetik ve gelir-gider yada hasılat-harcama ayrımlı çifte kayıt hesapları orta sınıf mensupları arasında çok iyi bilindiği gibi, bu günlerde harcamayı ve tahsilatı yapan kimseler tarafından anında deftere işleniyordu. Messer Benedetto Alberti, saygın ve başarılı her tüccarın parmaklarına bulaşmış mürekkep lekelerinden dolayı gurur duyması gerektiğini sürekli vurgulamıştır." (Sombart 1916: 121-122)

toplamlarının alınarak her bir T hesabının kapatılması ve bilançonun çıkarılarak ulaşılan denge durumunun analizinin yapılması gibi sonuç konuları üzerinde pek durulmadığına dikkatleri çekmiştir.

Avrupa’da feodal ekonomik yapıdan kapitalist teşebbüse dönüşümde temel etkenin çift giriş defter kaydı olduğunda ısrar eden Sombart, rasyonel ekonomik etkinliği çift giriş hesap düzeni olmadan asla düşünülemediğini, dokusal olarak da kapitalist gelişmenin en önemli nedensel faktörü olan çift giriş defter tutmanın gerek bilgi içeriğiyle ve gerekse de getirdiği kayıt düzeniyle rasyonel ekonomik etkinliği hesaplarda izlemenin ve denetim altında tutmanın tek bilimsel yöntemi olduğunu öne sürmüştür. Rasyonel ekonomik faaliyeti en gerçekçi bir şekilde hesaplara yansıtmanın yolu olarak çift girişli defter tutma sayesinde, kapitalist teşebbüsünün yöneticileri ile sahiplerinin birbirinden ayrıldığını vurgulayan Sombart; sermayenin rasyonel kullanılmasında ve maksimum kâra ulaşarak sermaye sahiplerine ya da hissedarlara en fazla payın verilmesinde, en güvenilir hesap tekniği olduğunu belirtmiştir. Büyük defterdeki hesap toplamlarından çıkarılan bilanço, envanter ve kâr/zarar hesabının öneminin anlaşılması için, Simon Stevin’in ders kitabını²⁹ yayınlamasını beklemek gerekecekti. Rasyonel

29 “Simon Stevin’in ilk defa 1604 yılında Amsterdam’da yayınlanan ‘Vorstlicke Bouckhouding’ kitabının muhasebe tarihi açısından çok büyük bir önemi vardır. Jacob van der Schuere, muhtemelen Roma zamanlarında İtalya’da bulunmuş plan çift girişli muhasebe düzenine Simon Stevin’in çok önemli katkılarının çok önemli olduğundan (1625, folyo 215) söz etmiştir. ‘Değerli dostum Simon Steven, hesap kaydının mükemmel hale gelmesini sağlamıştır. İki asır öncesinde İtalya’da yaygın şekilde kullanılıyor olmasına rağmen Julius Caesar döneminde ve çok daha önceleri de görülmüş olan çift girişli hesap kaydı, son derece yararlı kılınmıştır. Simon Stevin’in yöntemi, net servet değişmelerini bir bakiye ile dengede tutulması hesabına dayanmakta, servetteki bu net değişikliği belirgin olarak açığa çıkaran bu kalan tutar kâr ya da zarar olarak dengeleyici unsur halini almaktadır. Sombart, servetteki net değişimin veya finansal hesaplardaki karşılıklı etkileşimin yıllık olarak belirlenmesi için bilanço çıkarılmaya başlandığı görüşüne varmada, biraz aceleci davranmıştır. Gerçekte Simon Stevin’in söylediği, hemen her tüccar kendi durumunu net bir şekilde görebilmek için büyük defterdeki hesapların yani T borç-alacak sonuçlarını görmek istemiş, bu hesap sonuçlarına göre yıllık bilançonun hazırlanmasını gerekli bulmuştur. Yine de Stevin, büyük defterin her yıl bakiye alınarak dengede olmasında ısrar etmemiştir. Yine de Stevin, büyük defterdeki T borç-alacak hesaplarının toplamlarının alınarak farkın bilinmesini ve yılda bir defalık da olsa hesapların kapatılarak denge sonuç durumunun çıkarılmasını olumlu bulmuştur. Başlangıçta çift girişli muhasebe kaydının önemini belirtmede çekingen ve gönülsüz davranmış olsa da, Weber, modern kapitalist firmanın idaresinde sermaye muhasebesinin kullanılmasını zorunlu bulduğunu şöylece dile getirmiştir: ‘Rasyonel kapitalist işletme ancak sermaye muhasebesiyle var olabilir, böyle bir kuruluş gelir paylarını olduğu kadar kâr/zarar durumunu da modern muhasebe yöntemlerine ve bilançosuna göre hesaplar. Bilanço aygıtı, ilk olarak, Simon Stevin tarafından 1698 yılında yararlılığı açıkça dile getirilmiştir.’ Stevin’in maksadı, tüccarın tuttuğu çift girişli hesap kaydıyla, her an ne kadar

ekonomik faaliyetin çift girişli defter tutma yöntemi ile en önemli bilimsel temeline kavuştuğu hiç kimse tarafından edilmese bile, sanayi devrimi öncesine gelinceye kadar bu muhasebe kayıtlarının yöneticilerin karar vermesine aracılık etmediği ve işadamları tarafından nadiren kullanıldığı gerekçesiyle, rasyonel muhasebe düzeninin günümüz işletmelerindeki fonksiyonel etkisinin çok sınırlı olduğu, Sombart'ın çift girişli hesap düzeninin kendi zamanındaki işlevsel öneminin ilk kullanıldığı andan itibaren fark edilerek kullanıldığı yanlışlığına düştüğü³⁰, ileri sürülmüştür. Sombart'ın kapitalizmin gelişmesi ile çift girişli muhasebe kaydındaki ilerleme arasında doğrudan nedensel ilişki kurmuş olmasına rağmen, sermaye hesabının ve bilanço bilgilerinin modern kapitalizmin yayılmasına katkı sunduğuyla ilgili her hangi bir kanıtın olmadığı öne sürülmüştür. Bu eleştirilere³¹ göre, ne kadar değerli olursa olsun çift girişli hesap bilgileri, rasyonel ekonomik kararların alınmasında temel olmak yerine; ticari faaliyetin dağılması veya bir iş ortaklığının sona ermesi ya da görülen en yoğun şekliyle borçlu ile alacaklı arasında çıkan anlaşmazlığın çözümü amacıyla kullanılmıştır. Ortaçağ tüccarının ya da bankerinin çift girişli hesap kaydı bilgilerine bağlanmadığını veya en azından kararlarında bir

miktar ödeyebileceğini, kâr/zarar durumunun ne olduğunu, borç alacak bakiyelerinden nasıl bir denge durumuna varılabileceğini rakamsal olarak göstermekti.” (Robertson 2011: 83)

- 30 “Halen incelenen iş kayıtlarının sorgulanmasına dayanan araştırmalar, ticaret kapitalizmi dönemi boyunca ve sanayi kapitalizminin ilk yıllarında bile, alınan kararlarda çift girişli muhasebe kaydındaki bilgilerin çok az kullanıldığını kanıtlamaktadır. Çift girişli defter kayıtlarını dikkate almanın temel nedeni, kaynakların ne durumda olduğu ve nasıl verimli kullanılabileceği hakkında en doğru bilgilere T kaydıyla ulaşılabileceğinin kesinlik kazanmasıdır. Diğer bir deyişle kapitalist girişimciler, Sombart tarafından öne sürülen gerekçelerle değil de, çift girişli hesap kaydını yararlı bulmuşlardır. Nitekim, Sombart'ın zamanında ne kadar büyük işlevsel öneme sahip olursa olsun veya ne kadar etkin kullanılırsa kullanılsın çift girişli hesap kaydı, ilk dönem kapitalizmindeki işadamlarına göre, tek girişli muhasebe sisteminden daha üstün veya daha fonksiyonel değildir. Gerçekten de ilk dönem işadamlarının büyük bir kısmı, belki kolayına geldiği için, kazançlarını ve işletmesinin durumunu tek giriş muhasebe verilerinden görmekte, ancak hesapların nihai durumunu kesinleştirmek için çift giriş muhasebe verilerini dikkate almaktadır.” (Richard 1989: 61)
- 31 Yamey B.S. Scientific bookkeeping and the rise of capitalism, *The Economic History Review* 1949: 1(2-3): 83-104; Yamey B.S. Accounting and the rise of capitalism: further notes of a theme by Sombart, *Journal of Accounting Research* 1964;2(2): 117-136; Yamey B.S. The historical significance of double-entry bookkeeping: some non-sombartian claims. *Accounting Business and Financial History* 2005;15(1): 77-88; Bryer, R.A., (2000), *The History of Accounting and the Transition to Capitalism in England*, Accounting Organisation and Society, 25Winjum J.O. Accounting and the rise of capitalism: an accountant's view, *Journal of Accounting Research* 1971: 333-50; Funell W. Distorsions of history accounting and the paradox of Werner Sombart. *Abacus* 2001;37(1): 55-78.

değerleme ölçütü olarak kullanmadığını vurgulayan bu eleştiriler; 17. asır Avrupa'sında yaygınlaşan güçlü hisse senetli şirketlerin dahi iş durumunu ayrıntısıyla yansıtacak ölçüde geliştirilen çift girişli muhasebe kayıtlara göre karar almadığı, T hesap kaydından bilanço ve kâr/zarar tablosu vs gibi sonuç raporlarının hazırlanmadığı konuları üzerinde odaklaşmışlardır.

Luca Pacioli tarafından geliştirilmiş şekliyle bile çift girişli hesap kaydının ve sonuç bilgilerinin, 18. asrın ikinci yarısına gelinceye kadar şirket yönetiminde rasyonel-ekonomik kararların alınmasında kullanılmadığı sonucuna varan bu eleştiriler; Sombart ve Weber rasyonel muhasebeye ne kadar önem vermiş olsalar da³², çift girişli muhasebenin kapitalizmin gelişmesinde hiç rol oynamadığı düşüncesini dile getirmişlerdir. Weber'in fakat özellikle de Sombart'ın araştırdığı gibi³³ çift girişli hesap kaydının tarihsel gelişme seyrini ve içeriğini esas olarak kapitalizmin gelişmesi ile rasyonel muhasebe arasında bir nedensellik bağının gerçekçi olmadığını öne sürmüşlerdir. İtalya'da 14. asırda bile çift girişli hesap tarzı kullanılıyor ve sonuç tablolarının (bilanço, kar/zarar, envanter vs) ve denge durumlarının nasıl bulunduğu biliniyor olsa da, bunların düzenli muhasebe işlemi olarak yapılaştırılmadığının farkında olan Sombart³⁴; ancak

32 “Matematikçi ve öğretmen bir rahip olan Luca Pacioli, 1494 yılında ‘Summa de Arithmetica’ eserinin yayımlanmasının beş yüzüncü yılında, çift girişli hesap düzenine yaptığı katkılarla, bilimsel muhasebenin babası unvanını almıştır. Ancak muhasebe düzeni, çift girişli defter kaydıyla ne dereceye kadar bilimsel bir içeriğe kavuşmuştur veya kendisine özgü işleyiş mantığı ne kapsamda bilimseldir? Weber’e göre çift girişli defter tutma, bir iş tekniği olmanın oldukça ötesinde, doğal olarak önemi artan hesaplamaya biçimsel-yasal bir rasyonellik niteliğini kazandırarak paradigmatik bir yaygınlık kazandırmıştır. Werner Sombart ise, Weber’in sezgilerini daha da ileri boyutlara taşımış; çift girişli hesap kaydını soyut ekonomik hesabı mümkün kılan ve kapitalizmin gelişmesinin temel koşulu haline gelen, insan aklının en mükemmel buluşu olduğu görüşünü öne sürmüştür. Yamey ise, çift girişli hesap kaydının ortaya çıktığı ve uygulandığı günden itibaren çok uzunca bir dönem Sombart’ın öngördüğü işlevsel gücüne asla sahip olmadığını, ikna edici bir kapsamda açıklamıştır.” (Power 1994: 2)

33 “Sombart kendisine has oluşturduğu sosyal ve ekonomik tarih (Der Moderne Kapitalismus 1916/1928) anlayışını, Marx’ın determinist sermaye kuramını reddetmek ve bir karşı düşünce oluşturmak istemiştir. Sınıf çatışması görüşüne karşı Sombart ile Weber, sosyal içeriğin özel bir insan ruhuna neden olarak, kârın sürekli arttırılmasını sağlayan kapitalist idealin benimsenmesini ve yaygınlaşmasını sağladığını öne sürmüşlerdir. Böylece Sombart, kapitalist maksatlar için kullanılacak çift girişli defter tutmanın, kullanılan sermayeyle bağlantılı olarak ulaşılan kârın en doğru bir şekilde belirlenmesinde kullanılan çift girişli defter tutmayı modern kapitalizmin temeli haline getirmiştir, rasyonel ekonomik etkinliği düzen altına alan da sürekli izlenmesini sağlayıp devamlı kılan da çift girişli hesap kayıdır. Weber de, modern kapitalizmin ancak çift girişli muhasebe sayesinde uygulanabilir olduğunu ileri sürmekle yetinmiştir.” (Robertson 2014: 9)

34 “On üçüncü asırdan on sekizinci asrın ortalarına kadar süren erken kapitalizm döneminde,

1670'li yıllarda stok değerinin hesaplanmaya başlandığını ve envanter sayımı ile bilanço dengesi konularının öneminin kavrandığını belirterek, çift girişli muhasebe sisteminin daha kapitalizmin ilk aşamasında bile olgunlaştırılmış olduğunu öne sürmüştür. Muhasebe tarihiyle yakından ilgilenen ve tüm muhasebe tablolarının çift girişli hesap kaydına dayalı olarak hazırlandığını gören Sombart; sonradan yevmiye ve büyük defter olarak birinden diğerine aktarılan hesap düzeni içinde, Ortaçağlardan modern günlere gelinceye kadar rasyonel ekonomik faaliyetin muhasebe temelini hiç değişmediğini, yani çift girişli muhasebenin geliştirilerek veya daha ayrıntılı kılınarak değişen zaman içinde de olsa hep var olduğunu vurgulamıştır.³⁵ Rasyonel ekonomik faaliyetin kazanç maksatlarına

kapitalist girişimciler ve yönetimi altında işi yürüten astları, işçiler tamamıyla feodal veya el sanatları kökenlidir; bu insanların ekonomik bakışı, hâlâ kapitalizm öncesi zihniyeti yansıtmaktadır. Kapitalizmin ekonomik ilkeleri, halen geçerli kılınmış Ortaçağ çalışma zihniyetine karşı olduğu kadar gelenekselliğe karşı da amansız bir mücadele içine girmiştir. Kapitalizmin son aşamasında, kârın ve ekonomik rasyonalizmin ilkeleri, tüm ekonomik ilişkilere biçim vermiş ve mükemmel etkinlikte denetim altına almıştır. Bu ilkelere dayanarak kapitalist yayılma, toplam kârlarda sürekli artışı, üretim maliyetlerinde düşüşü ve elbette kâr oranının artmasını gerektirmektedir. Kapitalist sistemin teknolojik niteliği; yenilik, geliştirme ve mükemmelleşme eğilimi üzerine kuruludur. Sürekli gelişen teknolojik ilerlemeler, yüksek kaliteli fakat düşük fiyatlı ürünleri piyasaya sunarak müşterilerinin sayısını her geçen gün arttıran ve rakiplerini pazardan silen kapitalist girişimcinin dayandığı en önemli silah haline almıştır. İlişkilerin buleştirilmiş sisteminde, hukuk ve muhasebe bilimi giderek bağımsızlaşan büyük bir güç haline gelerek, böylesine mükemmelleşen zihinsel yapılanma tıpkı bir maddiyat canavarı gibi işgörmektedir. İlk olarak rasyonel iş yöntemleri, tamamıyla objektif olarak işin kârlılığına uyarlanmaktadır; tüm yöntemler ve bilimsel yenilikler, deneyimin kristalleşmesi olarak zaman içinde geliştirilmesine rağmen, tam kapitalizm döneminde eylem zorunluluğu ve kişisel bilinç ekonomik rasyonalizmi yaratmıştır. Rasyonel iş yöntemleri, kazanç maksadı güden kişiler tarafından hiç durmaksızın ve sistematik olarak geliştirilmiştir. Binlerce binlerce insan, iş disiplini altına girerek her bir çarkın birer dişlisi haline gelmiş on binlerce insan, imalat koridorlarından mütevazı muhasebeci ofislerindeki masalarında çalışanlar, ekonomik rasyonalizmin yollarını ve araçlarını mükemmelleştirmişlerdir. Kapitalist teşebbüs çalışkanlık, dakiklik, tutumluluk, kararlılık, dürüstlük gibi burjuva erdemlerine sahip olan girişimcinin karakterini oluşturarak, kapitalizmin ilk aşamasında kazanç maksadı güden girişimcileri kazanca güdülemiş ve başarılı olmalarını sağlamıştır.” (Sombart 1996: 25)

- 35 “Muhasebe varlığı olarak ekonomik teşebbüs kavramının gelişmesi, çift girişli hesap kaydının matematik ve retorik temelden oluşması ve yayılmasına dayandığı gibi, bilanço düşüncesinin ortaya çıkmasını da gerektirmiştir. Düzenli olarak muhasebe kaydının tutulması, parasal kazanç peşinde koşan ekonomik teşebbüsler yerine, İtalyan kent devlerinde ve kurumlarında görülmüştür. On üçüncü asırdan da önceki bir dönemde Floransa, Milan, Venedik ve papalık birimlerinde çift kayıtlı muhasebe kaydı çok yaygın bir şekilde kullanılmış; rasyonel muhasebenin kullanılması resmi kurumlardan önce bankerlere aktarılmış, gelişmenin ikinci adımı olarak çift giriş kayıt tarzı sürekli ayrıntılı kılınmıştır. Yine de Luca Pacioli 1494 yılında yayınladığı eserinde bile, sistematik açıklamasını yaptığı çift girişli hesap kaydında bilançodan hiç söz etmiş değildi. Bilanço düşüncesi, ilk defa, Hollandalı Simon Stevin tarafından 1608 yılında dile

ulaşmada bilimsel ve teknik yeniliklerin geniş kapsamda uyarlanmasından çok önce rasyonel muhasebenin çift girişli defter tutma ile sağlam temelini kurulduğunu belirten Sombart, mali tabloların hazırlanmasıyla ilgili sonraki gelişmelerin hep bu temel üzerinden oluşturulduğunu, kapitalizmin gelişme aşamalarına uygun olarak gerekli olan ayrıntıların adeta sistematik muhasebe sistemini oluşturan bu temel üzerine ilave edildiğini öne sürmüştür. Henüz ilk başlangıçtan itibaren her bir işlemi günlük olarak bir deftere işlenmesiyle ve daha sonra da her bir hesabı ayrı olarak T borç-alacak ayrımında dağıtılmasıyla, çift girişli muhasebe düzeni kapsamında tutulan hesaplarla açıklığın ve kesinliğin sağlandığını belirten Sombart; kapitalist sistemin³⁶ başarısı için son derece önemli olan

getirilmiştir. On yedinci asrın sonlarına gelindiğinde, çok ayrıntılı bir hesap düzeninde olmasa bile, bilanço ve envanter tablolarını da kapsayan bir şirketler muhasebesi, 1673 yılında Savary tarafından yazılmış ‘La Parfait Négociant’ kitapta tanıtılmıştır. Kapitalizmin gelişmesinde sistematik muhasebe ne kadar önemli olursa olsun, muhasebe verilerinin kullanılarak ve rasyonel kararlar alarak sınır tanımayan miktarda kazanca erişmek on sekizinci yüzyıldan önce gerçekleşmemiştir. Sombart, çift girişli muhasebe kaydını, modern fizik ve kimya öğretileri olarak Galileo ve Newton sistemlerini doğuran ruhun bir benzerinin yaratmış olduğunu öne sürmüştür. Zira çift girişli muhasebe sayesinde, sınırsız ve düzensiz kazanç sağlama çabasından özel biçimdeki bakiye kâr/zarar hesabına geçilmiş, Ortaçağ tacirinin zihnindeki mal miktarıyla açıklanan mutlak ekonomik varlık kavrayışından parasal değer olarak rakamlarla ifade edilen para mevcudu anlayışına geçilmiştir. Hesap bakiyelerinden yola çıkılarak kâr kavramına ulaşıldığı gibi, birikim olarak sermaye hesabının çıkarılması da mümkün olmuştur. Sermaye hesabına ulaştırılan, iş etkinliğinin muhasebe sonuçlarının bu soyut formülasyonu, rasyonelleşmeye yönelik atılmış bir adımdır. Bilanço, kâr/zarar tablolarıyla geliştirilmiş sistematik muhasebe, kapitalist şirketin kâr hedefleri ve geleceğe yönelmiş tasarıları açısından en uygun araç olmuştur. Sabit ve değişen sermaye ayrımı ve üretim maliyeti düşünceleri, çift girişli hesap kaydı temelinde geliştirilen rasyonel muhasebe olmaksızın asla mümkün olamazdı. Kapitalizmin bir diğer görünümü, rasyonel ekonomik faaliyette mekanikleşmeyi ve kişisellikten arınmayı da sağlayan, mükemmelleşen çift giriş hesap kaydına dayanmaktadır. Para ve karar sahibi girişimci, ile, ekonomik teşebbüs giderek birbirinden ayrılmaktadır.” (Nussbaum 2004: 159)

36 “Sombart gibi iktisat tarihçileri, rasyonel kâr maksimizasyonunun bir aracı olarak gördükleri çift girişli hesap kaydının tutulmasına, çok büyük bir önem vermişlerdir. Weber kapitalizmi, rasyonel kararlarla yönetilen ve sürekli metodik usullerle işleyen ekonomik teşebbüsler olarak tanımlamıştır. Hiç kuşku yoktur ki, uyarlanan muhasebe yöntemlerinin önemli bir kısmı ve sayısız diğer iş teknikleri, Ortaçağ İtalya’sında keşif olmuş gibi sanılsa da, pek çoğu İslami kökenlidir. On dördüncü asır muhasebesi sayesinde, sermaye sahibi ortaklık ya da şirkette servete olan hissedarlar, şirketi yöneten uzmanlar birbirinden ayrılmaya başlamıştır. İşinde uzmanlaşan muhasebeciyi veya mühendisi, tasarruf sahibi hissedarlardan ayıran bu gerçeklerin, yine de on sekizinci asrın kapitalizm anlayışıyla uzlaşması, pek muhtemel gözükmemiştir. Bu bakış açısına göre İtalyan iş hayatının erken gelişmişliğinden haberdar olan Sombart, pek de ikna edici olmayan bir üslupla, İtalyanların kârlarını maksimum kılıcı gayretler içine girmediklerini öne sürmüştür. Kamu maliyesinde önemli gelişmeleri beraberinde getirmiş olsa da, çift girişli hesap kaydı ile kapitalizm arasında nedensel bir bağlantı hiçbir yerde kanıtlanmış

rasyonel muhasebe temeliyle, artık bütün işlerin matematiksel doğruluğa kavuştuğunu, işle ilgili parasal gerçeğin her bir işlemde yansıtıldığını öne sürmüştür.

Rasyonel muhasebenin çift girişli kayıt temeliyle, her bir işlemin doğru ve açık bir şekilde bürodan izlenmekle kalınmadığını, hesaplanan alacak bakiyesiyle birikim hedefinin her işlemde belirginleştiğini açıklayan Sombart; tüm alımlar ile satışların veya borçlar ile alacakların çift girişli muhasebe kaydına aktarılmasıyla, ürünlerin niteliğinin ve faydalılığının hemen unutulduğunu, tüm varlıkların parasal-rakamsal bir öneme kavuştuğunu, her işlemde sağlanan olumlu farkın toplamından birikim tutarına ulaşıldığını, böylece sermaye kavramının öne çıktığını belirtmiştir. Çift girişli hesap kaydı yoluyla kesinleştirilen artı bakiyelerin toplamından kaynaklanan sermaye, yine aynı yolla hesaplanan birikim kapasitesi olarak tanımlayan Sombart; sermaye oluşumuna yönlendirmesi ve kesin hesaplamasının yapılmasını sağlaması bakımından çift girişli hesap temeli sayesinde, imalatta ve ticarete rasyonelleşmenin mümkün olduğunu, kazanç maksatlı rasyonel faaliyette her işlemin parasal-rakamsal değerlemesinin yapıldığını, tek tek her bir hesap bakiyesinden ulaşılan toplam değeri ifade eden birikimin büyük bir önem kazandığını açıklamıştır. Böylece, kapitalizmin kökenlerini³⁷ barındıran Ortaçağların sonuna doğru İtalya’da nihai bilimsel ve teknik esaslarına kavuşan çift girişli hesap kaydı temelinden yükselen rasyonel muhasebeyle, modern kapitalizmin³⁸

değildir.” (Grassby 1999: 25)

- 37 “Sombart kapitalizmin özünü, ekonomik anatomisinin ya da fizyolojisinin her hangi bir özelliğinde değil; bir çağın yaşamını esinlendirmiş olan ruh ya da *geist*’in temsil ettiği bütün bu niteliklerin tümünde arar. Bu ruh, girişim ya da serüven ruhu ile hesaba ve ussallığa dayanan burjuva ruhunun bir sentezidir. Değişik zamanlarda değişik ekonomik tutumların egemen olduğuna ve kendisi için uygun biçimi, dolayısıyla da ekonomik örgütlenmeyi yaratan şeyin bu ruh olduğuna inanan Sombart, kapitalizmin kökenini, modern dünyanın karakteristiği olan ekonomik biçimlere ve ilişkilere yol açan düşünce ve davranışların gelişiminde arar. Çok eski geçmişte her hangi bir kapitalist girişimin gerçekleşme olanağı bulunmayan bir çağda da embriyon halinde kapitalist ruh mutlaka vardı. Kapitalizm öncesi insan, ekonomik faaliyeti sadece doğal gereksinimlerinin karşılanması olarak algılayan doğal insandı ve kapitalizm öncesi çağlarda tüm çaba ve ilginin merkezinde yaşayan insan vardı: her şeyin ölçütü insandı. Kapitalist ise, bunun tam tersine, ilkel ve özgün anlayışı olan doğal insanı köklerinden kopararak ve yaşamın tüm değerlerini altüst ederek, sermaye birikimini ekonomik faaliyetin hakim güdüsü olarak görür ve gerçekçi ussal bir tutum ile şaşmaz nicel hesap yöntemleri ile her şeyi bu amaca bağlar. Sombart’ın kapitalizm teorisinde ekonomik sistem kavramı hayati bir kavramdır ve üç öğeden oluşur: örgütlenme biçimi, ruh ve teknoloji. Kapitalist sistemin ruhuna üç ilke egemendir: edinim, rekabet ve akılcılık.” (Dobb 1992: 6, 366)
- 38 “Hayatının (1863-1941) çoğunu Modern Kapitalizm üzerine büyük bir kitap yazıp yeniden

kavramlarının oluştuğunu ve bu kavramlar aracılığıyla kapitalist ilişkilerin açıklandığını vurgulayan Sombart; çift girişli hesap kaydından önce sermaye kavramının olmadığını, tüm dikkatlerin borç-alacak bakiyesi üzerinde odaklaşılmasını sağlayan gelişmiş rasyonel muhasebe sayesinde birikim kapasitesi veya sermaye hedeflerinin belirginleştiğini ve doğru olarak değerlendirildiğini belirtmiştir. Artı bakiye vurgusuyla birikim ve sermaye kavramına ulaştıran çift girişli muhasebe temeli üzerinden sermaye, sabit-değişen sermaye, üretim maliyeti, kâr/zarar bakiyesi gibi rasyonel ekonomik faaliyetin tüm kavramlarının kendisini gösterdiğini belirten Sombart'a göre; bireyci ekonomi politikanın kavramsal donanımı böylece gelişmiş, modern kapitalizmi temsil eden işletmelerde işi yöneten ile işe sahip olan birbirinden ayrılmıştır. Üretim örgütlemesi olarak dikkate alınan kapitalist teşebbüsün varlığını tek başına üstlenmiş para sahibinin tek başına yöneticiliği yerine işletme hissedarları ortaya çıkmış, çift kayıt muhasebeyle yerleşen³⁹ ve gelişen büro işleri sayesinde sermaye sahipleri ile işletme yöneticileri birbirinden ayrılmış, rasyonel muhasebeyle kapitalizmin kavramları kadar yapıları da oluşmuştur. Böylece kapitalist teşebbüs bir kişinin ihtiraslarının ve kapasitesinin esiri olmaktan kurtulmuş, bilimsel ve rasyonel temellerine kavuşarak adeta kendi kendisini yönetebilir olgunluğuna erişmiştir. Rasyonel ve bilimsel yapısına çift girişli muhasebe uygulamasıyla kavuşan şirket, parasını işinde kullanan ve bireysel karar alan kişisel teşebbüsün duygusal sınırlarından kurtulmuş, kendi rasyonel yapısını ve yasal düzenini oluşturmuştur. Her işini kapsayan ve kuşatan, sürekli olarak da gelişen rasyonel muhasebe sistemiyle şirket; sadece kendi

yazmakla geçiren Werner Sombart'a göre, her ekonomik sistem üç nitelik tarafından belirlenmektedir: ruhu, bakış açısı, amaçları ve saikleri; örgütlenmesi, ki üretim araçlarının bir araya getiriliş yolunu da içermektedir; ve tekniği, yöntemler, teçhizat ve bilgi. Sombart'a göre kapitalizmin ruhu, sınırsız bir şekilde, toplumsal sonuçlarına bakılmaksızın ve kilise, devlet ve diğer her hangi kısıtlayıcı güçlerden bağımsız olarak kâr peşinde koşmaktadır. Örgütlenme nispeten geniş ölçekli olmalı, teknik iyileştirme yapmaya yatkın olmalı, dikkatli planlama ve akıllı yönetim için gayretli olmalı ve araçlarla dikkatle dengelenmelidirler. Sombart'a göre, Ortaçağ ekonomisi bu özelliklere sahip olmadığı ve bunların eksik kalması halinde, pre-kapitalist veya gayri kapitalist sayılmalıdır. Ortaçağ ekonomisine ancak zanaatkarlık adı verilebilir." (Heaton 2005: 170)

39 "Kapitalizm, kendisi tarafından yaratılmamış olsa da, para birimini yücelterek bir hesap ünitesi haline dönüştürmüş olmasıyla, ekonomik faaliyet içeriğinde rasyonelliği geliştirmiştir. Para birimini kârı ve giderleri rasyonel bir şekilde hesaplayabilmek maksadıyla kullanan kapitalist uygulama, bu maksatla, çift girişli muhasebe kaydını adeta bir abide olarak yükseltmiştir. Ekonomik rasyonelliğin evriminin gerçekleştirilmesinde, hesap bakiyesi yoluyla yapılan maliyet-kâr hesabı çok önemli tesirleri vardır. Çift giriş muhasebe düzenindeki rakamsal açıklık ve kesinlik, işletmecilik mantığını daha da güçlü kılmıştır." (Schumpeter 2013: 123)

artı bakiyeleriyle oluşan sermayesiyle değil, fakat bununla birlikte, iş akışı sırasında alınan borçlarla ve kullanılan ortak tasarruflarıyla sermaye birikiminin kaynağı haline gelmiştir.

Sombart'ın muhasebe tarihi bilgisinin gerçekliliği, kapitalizmin gelişmesi ile sistematik muhasebe arasında doğrudan bir bağlantı kurmaya yönlendirmiş, iş hayatının rasyonelleşmesinde ve metodikleşmesinde çift girişli hesap kaydı temelinden yükselen rasyonel muhasebeyi düşüncelerinde öne çıkartmıştır. Sombart'ın öne sürdüğü bu görüşe göre, çift girişli hesap kaydı, hesaplara açıklık ve doğruluk getirdiği ölçüde muhasebede rasyonelleşmeyi sağladığı gibi, ekonomik önemde bir role de sahip olmuştur. Çift girişli hesap kaydının öneminin ancak 18. asırda fark edildiğini ve muhasebe fonksiyonunun işletme yönetiminde dikkate alındığını belirten Sombart'ı eleştiren araştırmacılar⁴⁰, bu nedenle çift

40 “Werner Sombart (1863-1941), kapitalizm ile çift giriş muhasebesi arasında kesin olarak bir yakınlığın olduğunu, bu ilişkinin de biçimden içeriğe doğru olduğunu bildirmiştir. İngiliz tarihçi **Basil Yamey**, Sombart'ın çift girişli muhasebe ile modern kapitalizm arasında kurduğu bu nedensellik bağıyla ilgili olarak çeşitli kereler yazmış ve Sombart'ın en hasmane yorumcusu olarak kabul edilmiştir. Yamey'e göre, sistematik muhasebe ile kapitalizmin gelişmesi arasında bağ kuran tez, daha ilk ortaya çıktığı tarihten itibaren hesapların kapitalist tarzlara uygun olduğu ve kapitalist niyetlere göre kullanıldığı izlenimini uyandırdığı için, iş hayatını rasyonelleştirici ve metodikleştirici tesirinin bulunduğu kabul edilmiştir. Yamey, ilk ortaya çıktığı haliyle veya Luca Pacioli'nin ilk baskısını 1494 yılında yaptığı muhasebe metinlerinin üç yüz yıl boyunca uygulandığı şekliyle çift girişli hesap sisteminin, kesinlikle, kapitalizmle uyum sağlayamayacağını göstermiştir. Çift girişli muhasebenin kapitalist gelişmeye olan katkısını incelerken Yamey, Sombart'ın ilk iddiası olan çift taraflı defter tutmanın teşebbüs işlerine artan disiplin ve düzen getirdiği tesirini irdelemiş, Sombart'ın bu önermesini üç açıdan yetersiz bulmuştur: 1. Sombart, teşebbüsün kârlarının ve sermayesinin hesaplanması, kuramında merkezi bir önem taşımaktadır. Yamey, 18. asrın ikinci yarısına kadar çift girişli muhasebeyle işadamlarının yılda bir de olsa bu hesaplamaları yapmadığını göstermek istemiştir. Bu tarihe kadar, her bir işlemden, teşebbüsün kârlılığını arttıran veya geri dönüş oranını yükselten etkisini açıkça ortaya koyan bu sonuç hesaplamalarının yapılmadığını ve günlük kararların alınmasına dayanak olmadığını belirtmiştir. 2. Yamey, bundan sonra, çift girişli hesap kaydının teşebbüsün yönetimi ile mülkiyetinin birbirinden ayrılmasına katkıda bulunduğu iddiasını, ortaklık işlemlerinin çift giriş hesap kaydından önce de var olduğunu belirterek geçersiz kılmıştır. 3. Yamey, muhasebe verilerinin geçmişini açıkladığını, oysa işletme kararlarının geleceğe dönük olduğunu, bu nedenle hesapların kararların alınmasında çok önemsiz bir rol oynadığını ve teşebbüsün rasyonelleşmesine pek etkisinin olmadığını belirtmiştir. Tartışmaya bir diğer ünlü katkı, Yamey'in görüşlerini yerinde bulan **James O. Winjum**'dan gelmiştir. John Mellis'in 1568 yılında sözünü ettiği envanter yoluyla sermaye hesabının yapılabileceğini belirten Winjum, on sekizinci asır tüccarlarının kapsamlı olarak uyguladığına da dikkatleri çektikten sonra, çift girişli muhasebe kaydının sermayenin hesabında tek muhtemel teknik olduğu iddiasına karşı çıkmıştır. Nihayet, Yamey'in muhasebe bilgileri geçmişe aittir fakat rasyonel kararlar geleceğe yönelir görüşüne karşı çıkan Winjum'a göre; geçmiş, işletme sahibinin

girişli defter tutmanın rasyonel ekonomik gelişmenin temeli olamayacağı görüşünde ısrar etmişlerdir. Kendisinden önceki uygulamaları ve eserleri dikkate alan Luca Pacioli'nin, 1494 yılında sistematik bir düzen getirerek kesin bir şekilde kavuşturduğu çift girişli muhasebe kaydının; geçen dört yüz yıl boyunca temeli pek değişmeksizin sürekli ilaveler

yargılarını ve pazar bilgisini biçimlendirmesine katkıda bulunur, olaylara en gerçekçi bir içerikte yaklaşmasını sağlar. Fransız muhasebe tarihçisi **Yannick Lemarchand**, 19. yüzyılın sonlarına gelinceye kadar çift girişli hesap düzeninin kapitalist teşebbüslerde uygulanan tek model olmadığını belirterek, Sombart'ın görüşlerine karşı çıkmıştır. Tüccar kayıtlarından oluşturulmuş çift girişli muhasebe düzeninin yanında, madencilik de yapan arazi sahiplerinin muhasebe uygulamalarından meydana gelen farklı bir finansal sistemin hemen hemen aynı zamanda var olduğunu açıklayan Lemarchand'a göre; en azından Fransa'da 19. yüzyılda bu iki sistemin tek bir hesap düzeni olarak çift taraflı defterde birleştirilmiştir. Yine de çift girişli hesap düzeninin Sombart'ın öne sürdüğü gibi şirketin sermaye döngüsünü 19. asrın sonlarına kadar açıklıkla çıkartmadığını ve sermaye akımlarının izini kolaylıkla süremediğini belirten Lemarchand; Sombart'ın muhasebe uygulaması olarak açıkladığı, sabit sermaye ile dolaşan sermaye arasındaki farklılıkla ilgilenmiştir. Son zamanlara kadar tüccarların ve işadamlarının çift girişli muhasebe bilgilerini çok ender olarak dikkate aldıklarını, bu nedenle de çift taraflı defter tutma ile kapitalizm arasında kurulan bağın teknik anlamda analiz etmenin gereksiz olduğunu belirten **Bruce G. Carruthers ve Wendy Nelson Espeland**; Yamey'in 1949'da açtığı ve Winjum ile Lemarchand'ın da izlediği çizgide yürümüştür. Çift girişli defter tutmanın kendisinin rasyonel ekonomik ahlakın bir delili olarak kabul edilemeyeceğini belirten Yamey, 'çift taraflı defter tutma sistemi, vicdansız tefecinin veya hilekar satıcının işlerini kayıt altına alsa bile, bu kimseleri kesinlikle dürüst ve ahlaklı birer kişiler haline getiremez', demektedir. Carruthers ve Espeland tarafından ileri sürülen, çift girişli hesap düzeni dürüstlüğü temeli olduğu hipotezi, olaylarla desteklenmeye muhtaçtır. **Robert A. Bryer**'in makaleleri, konuya yepyeni bir bakış açısı getirmiştir. Çift girişli ya da tek girişli hesap kaydının feodal veya kapitalist hesaplama mantığı açısından bu kadar büyük öneminin olmadığı üzerinde duran Bryer, tarihçilerin tartışmalarının çift girişli hesap kaydı ve Sombart'ın teorisi üzerinde odaklanmış olsalar da, sermaye ve sermayenin dönüşümüne dayanarak kurulan muhakemeyle, kapitalizm ile çift taraflı defter arasındaki bu nedensel bağ hiç durmaksızın zayıflatılmıştır. Yamey'e göre, bu nedensel bağı geçersiz kılan muhakeme çift girişli muhasebe olmaksızın da işleyebileceği gibi; Lemarchand'a göreyse, böyle bir muhakemede bulunmaksızın çift girişli muhasebe kullanılabilir. Bryer dışında bu yazarlardan hiç biri kapitalizmin gerçekte ne olduğunu araştırmaya yönelmemiştir. Çift girişli muhasebenin kesin açıklıklüğün yapan Winjum'un, bu iki kavramın birbirinden tamamıyla farklı olduğunu gösteren araştırmaları da büyük önem taşımaktadır. Kapitalizm sosyal bilimlerle ilgili bir kavramdır, özel bir şekilde kavranılan ekonomik bir sistemdir ve tarihsel gerçeklerin yorumlanması için bir temeldir. Kapitalizm, muhasebede olduğu gibi iş dünyası kökenli bir kavram değildir. Kapitalizmin tarihsel gerçekliğine, ticaret ve iş dünyasının tarihinde değil de, düşünce tarihinde rastlanabilirdi. Bryer, makalesinin ikinci kısmında, çift girişli hesap kaydı ile kapitalizm arasında kurduğu bu bağı, çift taraflı defter tutma uygulamasıyla bütünleşme olmaksızın kapitalizmin asla var olamayacağı anlayışıyla açıklama yoluna gitmiştir. Kapitalizm kavramı, uygulanılan ekonomik sistemi tanımlamak üzere gelişmesinin son döneminde ortaya çıkmıştır. Kapitalizm kavramı, Sombart tarafından betimlenen gelişmiş muhasebe uygulamalarıyla aynı zamanda tanımlanmıştır." (Chiapello 2007: 268-275)

yapılarak geliştirildiğini, ekonomiyle ilgili yazılan neredeyse her önemli eserde incelenerek⁴¹ her geçen gün giderek daha mükemmel bir tekniğe ve retoriğe kavuşturulduğunu, hiç bir araştırmacı tarafından inkar edilmemiştir⁴². Ancak her tarihsel dönemin kendisine özgü bir zihniyet ile teknik tarzının olduğunu⁴³ öne sürmüş olsa da Sombart'ın, çift girişli muhasebenin rasyonel ekonomik faaliyetteki önemini⁴⁴ belirtirken, üç

41 “Muhasebe ve ticari aritmetik ile ilgili edebiyat, giderek daha fazla, çeşitli ülkelerdeki işletme yönetimi, iş hukuku, ticari coğrafya ve iş koşullarıyla yakınlık kurmaktadır. Bunlar arasında saf ekonomik analizi son derece az kapsayan eserleri hariç tuttuğumuzda, bu edebiyatın içeriğini birkaç örnekle bile olsa şöylece karakterize edebiliriz. Luca Pacioli'nin ‘Summa de Arithmetica, Geometria’ (Venedik, 1494) isimli eseri, faizin, poliçenin, tahvilin ve para değişiminin alışılmış hesaplamalarını matematiksel kesinliğe kavuşturmanın yollarını içerirken, çift taraflı defter tutmanın bilimsel tarzını açığa çıkarmıştır. Çift girişli muhasebeyle ilgili ilk Alman kitabı, 16. ve 17. asırlarda oldukça rağbet bulan ve Avrupa'nın ticaret merkezlerindeki işlemleri aktaran W. Schweicker'in ‘Zwifach Buchhalten’ (1549) isimli metnidir. Uygulamaları olduğu gibi aktaran bu gibi tarihsel ve tarafsız eserlerden en ünlü olanlarını incelemek isteyen her okuyucu, F.B. Pegolotti'nin 1315 yılında yazdığı ‘La Pratica della mercatura’ eserini inceleyebilir. On yedinci yüzyıl yayınları, çoğu kez, çift taraflı defter tutmayla ilgili bazı temel ekonomik görüşleri içermiştir. Örneğin, John Roberts'in ‘Alışverişlerin Artışı’ (1615) ile Lewes Roberts'in ‘Ticaretin Tasviri Tüccarlar’ isimli kitablara bakabilirsiniz.” (Schumpeter 1954: 151)

42 “Eleştirilerde Weber'den sonra Yamey öne çıkmış ve kimsenin yalanlayamayacağı görüşleri dile getirmiş olsa da, Sombart'la birlikte Weber, Nussbaum, Stigler, Pollard, Robertson, Winjum, Schumpeter, Bryer, Brief ve daha pek çok iktisat tarihçisi çift taraflı defter tutmanın kapitalizmin gelişmesine katkı sunduğu fikrini benimsemiştir. Çeşitli iktisatçılar tarafından savunulan bu görüşler, şöylece özetlenebilir: 1. Çift girişli hesap kaydı, daha çok para kazanmak hedefine ulaşmak için kârın kesin olarak belirlenmesini sağladığı gibi, soyut rakamsal açıklamalarla sermaye kavramının oluşturulmasını da kolaylaştırmıştır. 2. Kâr/zarar durumunu sürekli gözlenmesini zorunlu kılan çift girişli hesap kaydı, tamamıyla gerçekçi ve objektif olduğu kadar rasyonel bir davranış tarzını beraberinde getirmiş, işletmelerde planlamanın temel verilerini oluşturmuştur. 3. Maliyetleri düşürme ve kazancı maksimum kılma azmindeki girişimcileri, muhasebe işlevlerini devamlı geliştiren sistematik örgütlenme tutumuna yönlendirerek rasyonel defter tutma, ekonomik değişimin en güçlü vasıtası haline gelmiştir. 4. Çift girişli hesap kaydı sayesinde, sermayeyi ve idareyi tek başına kendinde toplayan girişimci-kapitalist etmeni ömrünü doldurmuş, kâr/zarar payı kesin hesaplanan hissedarlar ile sermaye birikimi artmıştır.” (Richard 1984: 97)

43 “Kapitalizmden önceki devirle yüksek kapitalizm devri, ayrı ayrı iktisadî zihniyetlere maliktir. Günlük asgarî rızkını temin endişesinden başka bir şey düşünmeyen emekçi ile, modern emekçinin telâkki ve zihniyetleri aynı olamaz. Sombart'm tasnifçi zihniyeti, tabii olarak kendisini tipleştirme ameliyesine sevk ediyor. Maurice Halbwachs, her Alman içtimaiyatçısını seciyelendirirken Werner Sombart için şöyle demiştir: Schmoller'den beri devam eden tarihî mektebin son mümessillerinden biridir. Eserleri, iktisadî hadiselerle tatbik edilen tarihî usulün muvaffakiyetli mahsulleridir.” (Fındıkoğlu 1942: 67)

44 “Çift girişli hesap kaydıyla öncelikle anlaşılması gereken, 1. defter tutma sistemi, sadece borçların ve alacakların eşitliği ölçütüyle sağlanan, kâr veya zarar durumunu sürekli gözler önüne seren denge mantığına dayanmaktadır, 2. kârın sermayeye dönüşümünü kesin olarak hesaplayan ilk muhasebe sistemidir, 3. kazançlar, harcamalar, ekonomik girişimler vs gibi

asır öncesini kendi zamanın koşulları veya uygulamaları sınırlarında yorumlama yanlılığına düştüğü konusunda, Avrupa iktisat tarihiyle ilgilenen her araştırmacı hemfikirdir. Her bir işlemi rakamsal olarak borç-alacak kıyaslaması ile kaydedilmesine bir düzen getiren çift taraflı defter kaydı, denge görüşünü içererek kapitalist hedeflerin benimsenmesini kolaylaştırmış, iş hayatına muhasebe disiplini kazandırmıştır. Çift girişli muhasebe yönteminin sağladığı rasyonel hesaplamaları kullanarak, yararlılığı en yükseğe çıkartacak derecede kazanç maksatlı faaliyetin rasyonel yönetiminin mümkün olabileceğini belirten Sombart⁴⁵, muhasebe

nominal hesapları kullanarak sermaye hesabı sistemini işleten ilk hesap kaydı olmasına rağmen; ilk ortaya çıktığı asırlarda, yevmiye ve büyük defter temeli üzerinden, aylık ve yıllık dönemler itibarıyla net kâr hesabı yapılamamış, bu nominal hesaplar düzenli olarak kapatılarak sermaye hesabı kesin olarak oluşturulamamıştır, 4. başlangıçta periyodik olarak nominal hesap kapatılmamış, envanter ve bilanço gibi mali tablolar düzenlenememiş, daha kesin bir ifadeyle yıllık net kâr hesabı yoluyla henüz bir sermaye hesabı açılmamış olsa da; çift girişli hesap kaydı temeli üzerinden yapılan hesaplamalar sayesinde, ekonomik faaliyetler rasyonel disiplin altına alınmıştır. Çift taraflı defter tutma, ekonomik yaşama yeni ve rasyonel bir tutum kazandırmıştır. Kapitalist kâr maksadıyla yapılan kazanç güdülü kapitalist üretimin, Ortaçağa özgü tüketim için yürütülen geçim ekonomisinin yerini almasında çift girişli hesap kaydının rolü büyük olmuştur. Kazanç peşinde koşma veya kârı en yükseğe çıkarma gibi rasyonel ekonomik faaliyetin hedefleri, çift girişli hesap kaydıyla şirketlere aşılınmış, şirketin temel hedefleri haline gelerek düzenli kâr arayışından hesaba dayalı olduğu kadar özel formdaki bir sermaye anlayışı kişilerin zihinlerine yerleşmiştir. Bu yeni kazanç ruhu, ekonomik hesaplamaların her geçen gün daha da ayrıntılı kılınarak rafine edilmesiyle, ekonomik rasyonelleşme kesin olarak insafsız bir hesap düzeni üzerine kurulmuştur. Yeni rasyonalizm, sonradan sistematik örgütlenme tarafından bir daha zenginleştirilmiştir. Sistematik muhasebe, şirketin hesaplarını olduğu kadar örgüt yapısını da geliştirir. Her yeni hesapla bir ayrıntı daha rakamsal kesinliğe kavuşturularak şirketin, örgüt düzeni daha karmaşıklaşmakta ve sorunların çözümü için rakamsal bir alete kavuşulmaktadır. İlk uygulanişından itibaren çift girişli hesap kaydı, şirket yönetimi ile mülkiyetinin birbirinden ayrılmasına yol açarak, büyük ölçekli hisse senetli şirketlerin kurulmasını sağlamış ve küçük tasarrufların kapitalist firmalara akmasına katkıda bulunmuştur. Çift taraflı defter tutma, iş ile kişisel servetin birbirinden ayrılmasına neden olarak, teşebbüsü müstakil bir hale getirmiştir. En eski çift giriş hesap kaydı, 1340 yılında Cenova görülmüş, şirketin yönetim ile mülkiyetini birbirinden ayırarak, çoğu tüccarın asla ulaşamayacağı kadar birikimin bulunduğu firmalarda toplanmasını sağlamıştır. İnsanlara küçük büyük tüm tasarruflarını firmalarda değerlendirme fırsatını sunan çift girişli hesap kaydı, daha ilk günlerinden beri, borçlanma yoluyla sermaye birikiminin hesabını mümkün kılarak faize çeşitlilik kazandırmıştır. Çift girişli kaydın, dağıtılmayan kâr veya borçlanma yoluyla sermayenin oluşabileceğini hesap örnekleriyle açıklayan ilk muhasebe ders kitabı 1569 yılında James Peele tarafından yazılmıştır.” (Winjum 1971: 336)

- 45 “Çift girişli hesap kaydı olmaksızın kapitalizmin var olabileceğini düşünmek mümkün değildir, kapitalizm ile çift taraflı defter tutma aynı biçim ve içeriğe sahiptir. Kapitalizmin tüm güçleriyle çift girişli hesap kaydında kendini gösterdiğini, çift girişli hesap kaydının ruhunun kapitalizmi ortaya çıkardığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Çift girişli hesap kaydının tutulması, iyi yönetim işlevine yardımcı olduğu ölçüde artırılan servetin dağılımının tam anlamıyla denetlenmesini

kayıtlarında toplanan doğru ve açık bilgiler sayesinde ekonomik faaliyete rasyonel bir düzen getirildiğini, gerçeği yansıtan bu bilgilerle ekonomik olayların rasyonel ve metodik şekilde biçimlendiği görüşüne⁴⁶ öncülük yapmıştır. Çift girişli defter tutmayla Ortaçağ Avrupa'sında öncelikle ticari kapitalizmin yükseldiğini, rasyonel ekonomik faaliyetin sonuç durumu

kolaylaştırmış; servetin yaratılmasına ve rasyonelliğin yerleşmesine hizmet ettiği ölçüde, tam olarak gelişmeye yönlendirdiği kapitalist sistemin temel düşüncelerini gerçekleştirme imkanını sağlamıştır. Çift girişli muhasebenin kapitalist gelişmeye belki de en önemli katkısı, işlerin kâğıt üzerinde objektif ve rasyonel yansıtmasının yanısıra, servet ile üretimin birbirinden tam anlamıyla ayrılmasını sağlayarak tüm kararları kişisellikten arındırmış olması, böylece beşeri mutluluğun veya karşılıksız yardım etme güdüsünün tahrikiyle kararların alınmasına mani olarak koşullara göre rasyonel tutum alma eğilimini güçlü kılmıştır. Rasyonel kararlara yol açtığı ölçüde çift girişli hesap kaydı, servet artışının kesin rakamsal yansısı haline gelerek, işlerin tek objektif açıklaması özelliğini kazanmıştır. Kendisini işlerinin hesabında gömen ve kazanç/başarı ideallerini de çift taraflı defter tutmada dinç kılan her işadamı, bütün yeteneklerini içinde geliştirerek ve kendisini işinin hedeflerine adanarak kendisini kuşatan tüm organik sınırlamaları unutacak, insanların isteklerini karşılayarak kendisini mutlu kılacak, servet düşüncesinin yararlarını çevresinde görerek kendisini sürekli tatmin edecektir. Artık o, üretilen ayakkabıları veya gemileri, mısırları veya pamuk ipliklerini görmeyecek, sadece ve sadece, kazanılan para miktarına dayanan işlerin genişlemesi veya daralması durumuna odaklanacaktır. Çift girişli hesap kaydının temel özelliği, hiç kuşkusuz bu mutlak objektifliği ve kesin rasyonelliğiyle, ekonomik teşebbüsün sermaye dönüşünü en mükemmel şekilde hesaplarda rakamsal olarak göstermesidir. Rasyonel ekonomik faaliyette kâr/zararı olduğu kadar sermaye durumunu hesaplarda kesin ve doğru bir şekilde hesaplarda göstermiş olmasıyla, yani kâr ve zarar hesabıyla sermaye hesabını iki yeni etmen olarak öne çıkartmış olmasıyla, çift girişli hesap kaydı; sermaye dolaşımını kuşkuyla yer vermeyecek doğrulukta ve mükemmellikte sermaye dolaşımının kavranmasını sağlamış, sermaye hesabından stok hesabına geçişi anlaşılır kılmış, yevmiye kaydı ve hesapların büyük deftere aktarılması temelinde hazırlanan envanter ve bilançoda belirlenen kâr veya zarar durumunu açıkça göstermiş, kâr veya zararın sermaye hesabına etkisini bir hesaptan diğerine geçerek hesaplarda izlenmesini mümkün kılmıştır.” (Sombart 1996: 82)

- 46 “Tüccarlar döneminde tutulan yevmiye kaydında ve aktarılan büyük defter hesaplarından daha kesin ve açık bir şekilde işlemlerin hesaplara yansıtılabileceğine; bu farklı hesap düzeninde kolaylıkla işlemlerin izlenebileceğini, ödemelerle veya tahsilatlarla olduğu kadar alış ile satışlarla ilgili bütün nakit ayrıntıları daha doğru bir şekilde gösterebileceğini öne süren görüşleri gerçekler doğrulamamaktadır. Zira çift girişli hesap kaydı, uygulamalara tüm ayrıntısıyla uyum sağlamakta, kayıtlara en rasyonel ve en objektif bir düzeni ve sistemi getirmekte, böylesini gerçeği yansıtan hesaplarla iş hayatının metodikleşmesine katkı sunmaktadır. Sistematik muhasebenin bu etkileri ne kadar büyük bir öneme sahip olursa olsun, tüm diğer işlevlerine rağmen, böylesine kesin hesaplamaların ve kâr analizinin Ortaçağ dönemlerinde yapıldığını belgeleyen tek bir kanıt dahi yoktur, tüccarların büyük bir çoğunluğu çift girişli hesap kaydı bile yapmış değildir; bu defteri titizlikle ve doğrulukla tutanlar da sermaye ve kârı hesaplamamış, hesaplar yoluyla kâr ile sermayeyi izleyip denetlememişlerdir. Çift girişli muhasebe kaydını kapsayan muhasebe, bunlara imkan sağlamış olmasıyla, sistematik hesap düzeni veya yaşamın metodikleşmesi bakımından elbette çok büyük bir öneme sahiptir. Ancak çift taraflı defter tutmanın bu rolleri, son derece sınırlı olmuştur. Tüccarların tamamına yakınının hesaplarla ilgilenmemiş olması hiç de şaşırtıcı değildir.” (Yamey 1949: 110)

da demek olan kâr veya zararın kesin olarak hesaplanabildiğini vurgulayan Sombart⁴⁷; rasyonel muhasebenin kapitalist örgütlenmedeki rolünü, gerçeği yansıtan bu hesap düzeni sayesinde kaynakların doğrudan en yüksek kazanç sağlayacak işlere yönlendirildiğini ve verimli kullanıldığını belirtmiştir. Çift girişli muhasebenin ekonomik faaliyeti rasyonelleştirerek kapitalist sistemin⁴⁸

47 “Sombart’ın hipotezi, muhasebenin ilgi alanın ötesine kaçan bir dizi karmaşık önermeleri kapsamakta, iktisat teorisi ve iktisat tarihi gibi diğer bilim sahalarına girmektedir. Sombart’ın hipotezi, çift taraflı defter tutma veya muhasebenin, kapitalizmin gelişmesi için zorunlu bir önkoşul olduğunu öngörmektedir. On dokuzuncu asrın sonlarına doğru kesin içeriğine kavuşmuş bir muhasebe düzenini, çift girişli hesap kaydı olarak önerme yanılığısına düşmüştür. Werner Sombart’ın ‘Modern Kapitalizm’ isimli eseri, kapitalizmin evriminde zorunlu bir önkoşul olarak gördüğü çift girişli hesap kaydının önemini öne çıkartan bir monografi olduğu için son derece önemlidir. Bu nedenle, Alman tarihçi okulun araştırmacı bir mensubu olarak Sombart, kendi yaşadığı sıradaki kapitalizm yerine kapitalizmin tarihteki uygulamalarını araştırmış, kapitalizmin evriminde çift girişli muhasebenin önemini belirtmiştir. Çift girişli hesap kaydının var olduğunu ve kapitalizmin de geliştiğini dikkate alarak, böylece bu ikisi arasında nedensel bir ilişkinin bulunduğunu öne sürmüştür. Sombart’ın görüşünde kapitalist ruh, girişimci ve rasyonel tutumu olmak üzere iki öğeden oluşmaktadır. Kapitalizmle de sınırlı olmayan teşebbüs ruhu, sosyal gelişmenin pek çok aşamasıyla da uyumludur, yaratıcıdır, modern devletin ve yeni dinin olduğu kadar bilimin ve teknolojinin yaratılmasındaki idealleri yansıtır. Kapitalizmdeki girişim ise, kazanma ve rekabetle ilgilidir. Kapitalizm geliştikçe, daha çok kâr etme bütün sisteme hakim olan temel bir hedef haline gelir, tüm diğer ilgileri kendisine bağlar. Sombart tarafından öne çıkarılan çift girişli muhasebe ile üretken sermaye olarak servet kavramı arasında bu bağ, kapitalist sistemin gelişmesinde ve ekonomik yaşamın ilerlemesinde birinci derecede önemlidir.” (Rowles 2006: 101)

48 “Bir iktisadi sistem olarak kapitalizm, bir ideal tip olarak inşa edilebilse dahi, onun anlamı ve yararlılığı genelliğinde değil, belirli bir tarihsel dönem olarak bireyselliğinde ve tarihselliğinde. Çünkü Sombart’ın deyişiyle, tüm kültür ve sonuç olarak tüm ekonomi tarihseldir. Kapitalist ruhun kendisinin de iki cephesi vardır: teşebbüs ruhu ve burjuva ruhu. Teşebbüs ruhu, Rönesans’tan itibaren ikinci ruha yani burjuva ruhuna dönüşmüş ya da onda mücessem hale gelmiştir. Teşebbüs ruhunun ayırt edici nitelikleri bireyseldir, inisiyatifdir, enerji ve güç mücadelesidir. Bu ruhun sadece iktisadi alanla sınırlanmış olduğunu düşünmek yanlış ve yanıltıcı olur. çağdaş devleti, bilimi ve hatta keşifleri ortaya çıkaran dahi bu ruhtur. Kapitalist sistemde ekonomik faaliyetin amacı edinimdir, özgül olarak parasal edinimdir. Bu husus, kapitalizm öncesi ekonomik sistemlerde, özellikle de feodal ekonomik sistemde görülen durumun tam tersidir. Ekonomik faaliyetin amacını her ne kadar edinim oluştursa da, edinimin içeriği rekabet fikrinde şekillenir. Düzenlemenin olmadığı bir özgürlük ortamında, yani kapitalist sistemde birey, sadece ve ancak kendi doğal gücüne dayanmak zorundadır. Böylece ekonomik faaliyet, bireysel olarak yüklenilmek durumunda kalınan risk ile yakından ilişkili hale getirilmiş olur. Ekonomik faaliyetin yönü edinimle, edinim de rekabet ve bireysel risk ile ilişkilendirilince, zorunlu olarak bireysel müteşebbisin akılcı (rational) olması gerektiği sonucuna ulaşılır. Keza akılcılık, kapitalizmi kapitalizm öncesi ekonomik sistemlerden kesin ayırt edici bir hususiyettir. Kapitalist sistemde akılcılık çok çeşitli biçimlerde tezahür etse de, bunlardan en önemlisi, üretimde dolambaçlı yöntemlerin kullanılmasıdır. Sombart’a göre, her ne kadar birey planda akılcılık en yüksek düzeyine varırsa da, bir bütün olarak kapitalist sistem, diğer egemen kapitalist ilkelerden yani edinim ve rekabet ilkelerinden ötürü irrasyonel bir niteliğe bürünür. Kapitalist ekonomik sistemin örgütlenme biçimi, kapitalist teşebbüsün

oluşumuna katkı sağladığı içeriğindeki Sombart'ın bu görüşleri; rasyonel muhasebe tekniğinin kazanç sağlayıcı işleri nasıl belirgin bir hale getirerek girişimcileri bu sahalara yönlendirdiğinin açıklanmasını gerekli kılmaktadır. Çift girişli muhasebe sayesinde kesin maliyet hesabının mümkün olduğunu ve bu değerlerin piyasada oluşan fiyat sinyalleriyle kıyaslanarak doğru kâr hesabının çıkarılabildiğine dikkatleri çeken Sombart⁴⁹; çift girişli defter tutmanın tüccara ekonomik etkinliğinde ucuza alıp pahalıya satmanın çok ötesinde girişimcilere yararlı bilgileri sağladığını, borç-alacak ya da gelir-gider ayrımında⁵⁰ ve daha pek çok ayrıntıda fakat T hesap düzeninde veya ayrı

niteliğini belirleyen birimler ve bu birimler arasındaki ilişki tarzlarında belirginleşmektedir. Kapitalist teşebbüs işsel olarak iki sınıfa bölünmüştür: bir tarafta üretim araçlarının sahipliğine ve bunları yönlendirme hakkına sahip kapitalistler, diğer tarafta işçiler.” (Dobb 1992; 366-367)

49 “On yedinci asrın ilk on yıllık döneminde bulunan metinler, Hollandalıların tuttuğu muhasebenin, kapitalist çift girişli hesap kaydının gerektirdiği bütün niteliklere sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Sombart, öğretilen dersler ile kuramcılarının yazdıkları arasında bir uyum bularak zamanının iş hayatını kavramaya yönelmiş, 16. asrın sonlarında ve 17. asrın başlarında yayınlanmış muhasebe ders kitaplarını hipotezinin delili olarak sunmaktadır. Kapitalizm ile çift girişli hesap kaydı arasında doğrudan bir nedensel ilişki kuran Sombart'ın iddiaları, 18. asrın ortalarından önce kesinlikle geçerli değildir. On beşinci yüzyıldan 19. asrın ortalarına kadar yazılmış muhasebe kitaplarıyla birlikte 16. ile 19.yüzyıl arasında tüccarların tuttuğu defterler, kesinlikle Sombart'ın görüşlerini desteklememektedir. Zira ne bu ders kitaplarında ve ne de tüccarlara ait defterlerde sermaye hesabı, kâr/zarar bakiyesi ve bilanço mantığına rastlanılmamaktadır. Hesap bakiyelerinden ulaşılan envanter ve bilanço muhakemesi yerine, ölmüş tüccarların mirasçılarına bırakacağı toplam servet veya borç-alacak durumu üzerinde durulmaktadır. Rasyonel kararlara dayanak olamayan bu çift girişli hesap kayıtları, işle ilgili ayrıntılı bilgi verme gibi bir yararlılığı da yoktur. Bu nedenle 18. asırdan önceki uygulamasıyla çift girişli muhasebe tarzının diğer defter tutmalara kıyasla bir üstünlüğü de yoktur. Envanter ve bilanço olmaksızın bile, yazılan muhasebe kitaplarında geliştirilen çift girişli hesap düzeni ideali temsil etmektedir, pek çok yönden uygulamayla ilgisi yoktur. On yedinci asırda bile hisse senetli şirketler çift girişli muhasebe hesabında envanter ile bilançoya yer vermiş değillerdi. Ticari işlerde kâr ve zarar hesabıyla ilgili üzerinde toplamış olsa da çift girişli defter tutmada, kar/zarar ve sermaye hesapları oluşturulmadığı için Sombart'ın hipotezi geçerli olmayacaktır. İngiliz Doğu-Hindistan şirketi bile, 17.asrın önemli bir kısmında kapitalist anlamda bir muhasebe sistemine sahip olmuş değildi.” (Robertson 2011: 114)

50 “Her borç sütununun bir karşılık olarak ayrılan alacak sütununa sonunda toplam olarak eşitlenmesiyle, henüz kazanıldığında kârlar ve oluşan sermaye de böylece hesaplanabilir. Borç-alacak girişliyle çift taraflı defter tutmanın retoriksel boyutlarıyla daha da kesinleşen kâr ile belirginleşen sermaye, Avrupa'nın hemen her köşesinde hesaplanmaya başlanmış ve iş ortamına hemen uyum sağlamıştır. Borç-alacak girişli hesap kaydından başka hiçbir muhasebe yöntemi, kâr/zarar ayrımını bu kadar kesin bir şekilde ortaya koymamış, girişimciler üzerinde bu kadar güçlü ve uygun bir tesirde bulunmamıştır. Borç-alacak toplamlarında ulaşılan denge durumuyla ve kâr/zarar bakiyesi sonucuyla, çift girişli büyük defter kayıtları, teşebbüsün bütün işlemlerini en doğru ve en ayrıntılı hesaplamayla yansıtmaktadır. Bilançodaki bu kâr/zarar sonucu, sadece faaliyetin açık ve kesin sonucu olmanın çok ötesinde kapitalist teşebbüsün net değerinin hesaplanmasını da sağlamakta, edinilen kazancı ahlaken meşru kıldığı gibi

folyolarda çift girişli olarak hazırlanan bu kayıtlarla bir denge ve bir bakiye (kazanç-zarar) mantığının yerleştiğini belirtmiştir. Oysa sonradan yapılan ayrıntılı araştırmalar, çift girişli muhasebe tekniğinin envanter ve bilanço gibi dönem sonu muhakemesine, yani mali tablolarıyla rasyonel kararlara dayanak oluşturma işlevine⁵¹ ancak Sombart'ın yaşadığı yıllarda erişmeye başladığını kanıtladığı gibi; borç-alacak girişli hesap düzeninin tüccarın veya imalatçının dürüstlük kaygılarından doğmadığını, sanıldığı aksine yüksek kazanç peşinde koşanlara iş ahlakını kazandırmadığını⁵² ortaya çıkarmıştır.

hukuken sermayenin kaynağı işlevi haline getirmektedir. Borç-alacak sütunlarının kazanç ya da zarar bakiyelerinden, her bir işlemin veya her bir hesap sütununun sonuçta birbirine eşitlenmesinden veya denge gayesinden kâr düşüncesi çıkmıştır. Kazanç maksatlı ekonomik faaliyeti, borç-alacak girişli hesap kaydına borçluyuz; kâra ulaşmada rasyonel ve gerçekçi kararların verilmesini sağlaması nedeniyle, hatta çok daha fazla şeyleri bu rasyonel muhasebe düzenine borçluyuz. İşadamlarının başarılı olması ve çevresine güven verebilmesi için, yaşamında borç-alacak (çift) girişli hesap kaydına şiddetle gereksinim duymaktadır. Gerçeği olduğu gibi kavramak ve kâr/zarar sonucunu her an dikkate almak için, çift girişli muhasebeye gereksinim duyan işadamı; dürüstlüğüne kanıtlamak ve doğruluktan şaşmamak için yararlandığı çift girişli hesap kaydıyla, herkesi kazancının meşru olduğuna ve servetini de en mükemmel rasyonel tavrıyla kazandığına ikna etmektedir.” (Sombart 1996: 147-149)

51 “On dokuzuncu asırdaki muhasebe uygulamalarıyla ilgili olarak yazılan kitaplar hakkındaki tartışmalar, sermaye varlığı hesabının kişisel ilgi konusu olduğuyula, şahsa göre değişiklik gösterdiğiyle, temelini sermaye ve gelir kavramından tamamıyla yoksun kaldığıyla ilgilidir. Elbette bir hipotez olarak borç-alacak girişli hesap kaydı, kârdan sermayeye ve sermayeden de gelir kavramına geçişte temel olmuş, karar vermede de kesinlikle işlevsizlik unsuru olmamıştır. Ancak 19. asrın son on yılına girinceye kadar İngiliz mahkemelerinde çift girişli hesap kaydı delil olarak bile olsa sunulmamış olması, yasal temelde pek bir öneminin olmadığını göstermektedir. Sermaye oluşumunun doğasını araştıran William Petty ve Adam Smith’in görüşlerinden etkilenerak yapılmış on dokuzuncu asır ekonomi araştırmaları, sermaye ile geliri kişisel servetten ayırmış olsalar bile, borç-alacak girişli hesap kaydından söz etmiş değillerdir. Çift girişli muhasebeden söz etmesizin sermaye kavramını tanımlama yaklaşımı David Ricardo’nun ve J.S. Mill’in eserlerine olduğu kadar Alfred Marshall’ın yapıtına da hakimdir. Prensipite Sombart’ın hipotezi, 19. asrın sermaye hesabını rasyonel muhasebenin hesaplanması olarak öne çıkarmış, çift taraflı defter tutmayı kârın temeli olarak görülmesi yanılığısına neden olmuştur.” (Rowles 2006: xv, 68)

52 “Dürüst ve iyi ahlaklı işadamları ve bankerlerin yanında, yüksek faiz karşılığı borç veren insafsız tefecilerin olduğu kadar çok yüksek kazanç peşinde koşan hilekâr tacirlerin de, çift girişli hesap sistemini kullanmış olduklarını ileri süren görüş, tam anlamıyla düşsellidir ve son derecede de hatalıdır. İşadamı veya muhasebecisi, ne kadar hilekar ve ahlak dışı dahi olsa, borç veya alacak işlemlerini kayıt altına almaya istekli olmuşlardır. Bu nedenle çift girişli muhasebe düzeni, belirli bir zaman ve yerde yürütülmüş, genel olarak yasa ve ahlak dışı olarak görülen haksız ve insafsız işlemleri, dürüst ve adil kılmak gibi bir kudreti bulunmamaktadır. Üstelik 19.asrın sonlarından önce, borç-alacak girişli büyük defterlere dayanarak envanter ve bilanço sonuçlarına ulaşıldığını gösteren, modern bilanço tablolarının kullanıldığını kanıtlayan bir tek kanıt dahi ulaşılmış değildir. İşadamları büyük defterlerini dışarıya çıkarmaz ve hiç kimseye de göstermezlerdi.” (Yamey 2005: 81)

Envanter ile bilanço tablolarına henüz geçmediği dolayısıyla kâr/zarar ile sermaye hesabını içermediği halde⁵³, çift girişli hesap kaydı ile kapitalizmin yükselişi arasında Sombart'ın kurduğu bu karşılıklı nedensellik bağı nedeniyle, çift taraflı defter tutma olmaksızın kapitalizm asla oluşamaz içeriğinde çok etkili bir önermenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Çift taraflı defter tutma ile kapitalizmin oluşması ve yükselmesi arasında Sombart'ın kurduğu bu nedensel bağ, kazanç güdüsünün ve daha çok biriktirme azminin Ortaçağ Avrupa'sı manastırlarında titizlikle tutulan çift girişli hesap kayıtlarından kaynaklandığı görüşüne⁵⁴ dayanmaktadır.

53 “Modern kapitalist örgütlenmede çift girişli muhasebenin gördüğü temel işlevi üzerine kurulan Sombart'ın hipotezi, sadece 19. yüzyılın sonlarına göre gerçekleşen endüstriyel etkinlik için geçerli kabul edilebilir. Sombart, kapitalizm ile çift girişli sermaye arasında böylesine bir nedensel ilgi kurarken, kendi yaşadığı çağın sermaye varlığını hesabına tüm ayrıntısıyla vukuf olmuştur, sermaye hesabının ekonomik kararlara nasıl dayanak oluşturduğunu hemen fark etmiştir, böylece ekonomik gelişmede muhasebe uygulamalarının önemini gözler önüne sermiştir. Kapitalizm ile modern muhasebenin temeli olan çift girişli hesap kaydı arasındaki bu yakın ilişkiyi öne çıkarırken, ne zamandan beri uygulanıyor sorusunu sormadan, şaşırtıcı derecede kavramsal tanımlamalara girerek sermayenin önemine dikkatleri çekmiştir. Uygulanmadığı sürece, envanter ve bilanço tablolarıyla modern muhasebenin temeli bile olsa çift girişli hesap kaydı, Sombart'ın hipotezinde öne sürüldüğü gibi kapitalizmin yükselişinin asla bir önkoşulu olamaz.” (Yamey 1978: 42)

54 “İşadamları, mahkemeye götürülmüş davalık bir ihtilaf olmadıkça, vergileri ödemeye veya iflas işlemleriyle ilgili delil göstermek zorunda kalınmadıkça büyük defterlerini dışarıya vermemişlerdir. Özel bir firmanın çift girişli hesap kaydını tutması yerine, genel olarak topluluğun bütün işadamlarının ve üyelerinin yevmiye ile büyük defter kaydından haberdar olduğunu gösteren bir işaret dahi yoktur. Avrupa'da 1800'den önceki yıllarda en büyük hisse senetli şirketlerin müdürleri, hisse senet sahipleri ve bazı yönetim kurulu üyeleri bile büyük defterdeki hesaplardan habersizdi, ancak çok az birkaç kişi bilançodaki bilgilerden kendisine notlar alabilirdi. Batı Avrupa'da en azından 18. asır boyunca, birkaç büyük firmanın dışında çok büyük miktardaki küçük işletmelerin çift girişli muhasebeyi uygulamadığı, sonraki asırda bile bu sistemin yayılmasının son derece yavaş olduğu kesinlik kazanmıştır. Dikkatleri çeken firmaların neredeyse tamamı, çift girişli hesap düzenini kullanmamaktadır: Andrea Banchi 15. asır Floransa'sının öncü ipek tüccarı ve imalatçısıdır; Plantin, Antwerp'in çok tanınmış yayıncısıdır, sadece dört yıllık bir dönemdeki işlerinde çift girişli hesap kaydı yapmış 19. yüzyıla gelinceye kadar borç-alacak girişli hesap tekniğini hiç uygulamamıştır; Augsburg'un en güçlü firmalarının sahibi Fuggerler bile, politik ve ekonomik tesirlerinin zirveye çıktığı 16. yüzyılda çift girişli hesap kaydını uygulamamışlardır; ve Rothschild bankaları bile 19. yüzyıl boyunca çift girişli hesap kaydının uygulanmasını zorunlu görmemişlerdir. Fransa'da 16. yüzyıldan 18. yüzyıla gelinceye kadar geçen üç asır boyunca hisse senet çıkaran neredeyse tüm büyük şirketler, çift girişli muhasebe olmadan işlemlerini yapmışlardır. En büyük sabit sermayeyi kullanan d'Anzin şirketi bile, 19. asra gelinceye çift girişli hesap kaydını kullanmış değildir. Oysa d'Anzin şirketi, modern kapitalist teşebbüsün prototipi olarak kabul edilmiştir. Çift girişli muhasebe düzeni, 1800'lü yıllardaki orta ve büyük ölçekli tarım ile maden işletmelerinin hiç kullanmadıkları bir yöntemdir. Oysa bu firmalar çift girişli hesap kaydını bilen kimseleri işe alabilir ve geliştirebilirlerdi.” (Yamey 2005: 82)

Tüm ayrıntıları araştırarak önermesini dikkatle oluşturan Sombart, 14. asırdan itibaren yayınlanmış ilmi eserleri kaynak göstererek, en azından yevmiye kaydı ve büyük defter hesap dökümü temeli açısından çift taraflı defter tutmanın tarihsel önemini kanıtlayabilmiştir. Gelirin giderden ayrıldığı, her bir işlemi içeriği ne olursa olsun borç-alacak girişine yani T ayırımına göre işlendiği ve borç-alacak toplamlarının karşılaştırılmasıyla hesaplanan denge durumuna dikkatleri çekmesiyle çift taraflı defter tutmanın; sistematik ve rasyonel muhasebe tarzının temelini de oluşturması, tüccarın dürüstlüğüne tanığı haline gelmesi, kârın ve sermaye birikiminin kaynağı işlevini görmesi için; öncelikle, Araplardan alınan dokuz rakamın⁵⁵ ve özellikle sıfır rakamının⁵⁶ kullanılması gerekmektedir. Çift girişli hesap kaydının bilimsel içerikte nihai şeklini almasında rasyonel sayıların kullanılması temel bir rol oynamış olsa da, uygulamada her ikisinin de rağbet bulması veya en azından eski alışkanlıkların terk edilmesi asırların geçmesiyle mümkün olmuştur. Ancak bilimsel çevrede sıfır rakamının bilinmesi bile, borç-alacak girişli hesap kaydının geliştirilmesinde ve

55 “Ondalık konumlu sayılmamız ile matematiksel sıfırımızın icadını ve bugün kullandığımız yazılı hesabın temellerinin atılışını Hint uygarlığına borçluyuz. Bu önemli tarihsel olay MS 5. yüzyılın ortasından önce gerçekleşmiştir. Ama dokuz rakamın Hıristiyan Avrupa’ya taşınması için beş yüzyılı aşkın bir süre gerekecektir. Sonra sıfırın bu hesap yöntemleriyle birlikte Avrupa’da görülmesi için iki ya da üç yüzyıl daha geçecek, bu devrim niteliğindeki yeniliklerin Batı dünyasına yayılması ve kesin olarak kabul görmesi içinse çok daha önemli bir sürenin geçmesi gerekecektir. Avrupa üzerindeki Hint etkisi doğrudan olmamıştır. Haçlı seferleri öncesinden başlayarak, Batılılar, Arapların 9. yüzyıldan beri Avrupa sınırlarına getirmiş olduğu Hint kökenli hesap yöntemlerinin büyük üstünlüklerinden bolca yararlanmayı bileceklerdir.” (Ibrah 2003: 1)

56 “Avrupa’da sayma tahtası (abakus) ile sonradan hesaplamalarda yaygın şekilde kullanılan Arap rakamları arasında kıyasıya bir çatışma çıkmıştır. Rasyonel sayılardan biri olarak sıfır rakamının Avrupa’da kabul edilmesinin ve yaygın olarak da kullanılmasının, gerçekten çok önemli sonuçları olmuştur. Dokuz rakamın yanında sıfır sayısının da sayma tahtasına (fasulye sayması) karşı zafer kazanması ve galibiyetini sarsılmaz saltanatıyla koruması; çift girişli hesap kaydının geliştirilmesinde kilit bir rol oynamış olsa da, benzeri bir kabul ve uygulama eğilimini gösterdiğinin sanılması tam bir yanlışlıktır. Borç-alacak (çift) girişli hesap kaydı ile sıfır rakamının kabulü arasında var olan temel ilişkiyi öne çıkararak, her ikisinin de aynı anda benzeri şekilde kabul gördüğünü varsaymak tartışmayı çok yanlış boyutlara taşıyacaktır. Ticari işlerin yoğunluk kazanması ve muazzam miktarlara varması, çok daha dikkatli hesaplamaların yapılmasını ve her bir işin kaydının doğru olarak tutulmasını zorunlu kılmıştır. İşle ilgili kesin ve doğru kayıt yapma gereksinimi, İtalya’da 1340 yılından önce çift girişli muhasebenin keşfedilmesini sağlamıştır. Çift girişli hesap kaydının, rasyonel sayıların ve özellikle de sıfır rakamının kabul edilmesine ve yaygın şekilde kullanılmasına neden olduğu uzun paragraflarla açıklanmış olsa da, bu kanıtlanmış değildir. Elbette artı veya eksi bakiyesiyle bilançonun denge noktasının belirlenmesi ve rakamların alabildiğince yüksek değerleri alması, sıfır rakamının kullanılması sayesinde olmuştur.” (Yamey 2005: 84)

büyük defterin T düzeninde borç-alacak tutarlarının kıyaslanmasında denge durumunun gözetilmesine neden olmuş, artı veya eksi toplam bakiyeye göre hesaplanan kâr/zarar sonucu yine sıfır mantığına dayanmıştır. Sıfır sayısı işlemlerin hesaplara aktarılmasında, borç-alacak kıyaslamasına⁵⁷ dayanarak denge ve kâr/zarar gibi kavramların tanınmasına neden olduğu ölçüde; çift girişli hesap kaydının, kazanç güdüsünün dolayısıyla da modern kapitalizmin temeli olabileceği görüşü haklılık kazanabilir. Kazanç güdüsünün dolayısıyla kapitalist girişimciliğin doğması ve benimsenmesi için Sombart'ın önkoşul olarak zorunlu gördüğü çift girişli hesap kaydının, kapitalist teşebbüsün başarısı için öncelikle kâr kavramının öne çıkmasını ve hesapların borç-alacak girişlerindeki bakiyelerinden kârın hesaplanmasını sağlayan muhasebe sanatının veya retorığının 13. asrın sonlarına doğru ortaya çıktığını belirtmiştir.

Çift girişli hesap kaydının hesaplamayı rasyonelleştirdiği ve denge-bakiye mantığıyla tüm dikkatleri kazanç-zarar sınırlarına odaklaştırdığı savları yana, bilimsel içeriğiyle ve retorığıyle böyle bir muhasebe tekniğinin ne zamandan beri şirketlerde kullanılıyor olması, rasyonel muhasebe verilerinin ne zamandan beri şirket kararlarına dayanak teşkil ediyor⁵⁸ olması, kısacası teorinin uygulanma yönü Sombart'ın hipotezini

57 “Sıfır sayısı ile borç-alacak girişli hesap kaydıyla ilgili olarak öne sürülen temel düşünce, çift girişli sistem her bir işlem için girilen rakamların sıfıra eşitlenerek bir dengeye varılmasını, artı veya eksi bakiyesinin dikkate alınmasını zorunlu kılmıştır. Her bir hesap kaydındaki borç-alacak kıyaslamasının en uç hedefini, tüm sıfırların sıfırlanması yoluyla kâr/zarar sonucunun açığa çıkarılması olduğundan, sıfır rakamı diğer dokuz rasyonel sayıya kıyasla en dahi sayıdır. Her bir borç-alacak tutarının kıyaslanmasını ve bakiye sonucunun hesaplanmasını, böylece kâr/zarar durumunun açığa çıkmasını sağlayan tüm bu sıfırlamalar, yine de ilk dönem ve sonraki dönem çift girişli büyük defter düzeninin veya T tarzı hesaplarının uygulanmasına yaygınlık kazandırmamıştır. Toplam borç girişlerinin toplam alacak girişlerine eşitlenerek sıfırlanmasıyla, her bir hesaptaki borç-alacak kıyaslamasında sıfır ile eşitlenemeyip artı veya eksi bakiyeyle dengelenmesiyle, yani kazan veya zarar katkısıyla; zaten çift sütunlu büyük defter hesapları, kıyaslama ve sıfırlama hedefi yani denge mantığı üzerine kuruludur. Her bir hesabın iki tarafındaki tutarların toplanıp aralarındaki farkın bulunması hesabına dayanan kâr/zarar sonuç bildirgesiyle çift girişli hesap kaydında sıfırın önemi çok büyük olmuştur.” (Yamey 2005: 86)

58 “Rasyonelliğin bir sembolü olarak çift girişli hesap kaydı, fiili hesaplar bu katı kurallı düzene uymamış veya çok önemsiz düzeyde benzerlik göstermiş olsa bile, iş etkinliklerini meşru kılmış olduğuna hiç kuşku yoktur. Şayet çift girişli hesap düzeni işadamları rasyonel kılmışsa, o halde neden rasyonel defter tutma bu kadar az rağbet bulmuştur? Çift girişli büyük defter girişleri üzerine kurulan bilanço ve kâr/zarar sonuç durumuna rağmen, çok uzunca süre tek girişli hesap alışkanlığının yerini alamamıştır. İtalya’da 1411 den 1569 yılına kadar göze çarpan önemli firmalar, tek girişli hesap tarzını kullanmıştır. Floransa’daki Cambini Bankasının bile 1431 ile 1458 yılları arasında çift girişli hesap düzenini uygulamış değildir. Medici Bankasının

değerlendiren araştırmacılar tarafından daha önemli görülmüştür. Yoksa Sombart'ın hipoteziyle ilgilenen araştırmacılardan hiç birisi, çift girişli hesap kaydının rasyonelliğinden ve günümüz rasyonel muhasebenin temelini oluşturduğundan en küçük bir şüphe dahi duymamaktadır. Temel itiraz şöylece özetlenebilir: Her ne kadar Sombart, çift girişli muhasebe ile rasyonel ekonomik faaliyet arasında kurduğu karşılıklı etkileşimde, kar/zarar bakiyesinin günlük ve haftalık olarak çıkarılması ve ekonomik teşebbüsün sermayesinin hesaplanması üzerinde odaklanmış olsa da; 18. asrın ikinci yarısından önce bu tür hesapların yapıldığını belgeleyen hiç bir kayıt bulunamamış, bilanço ve envanter bilgileri bile işadamlarının veya yöneticilerinin aldıkları kararlara dayanak oluşturmamıştır. Kısacası, çift girişli muhasebenin bunca rasyonelliğine ve temelinden yükseldiği mali tablolarına (bilanço, kâr/zarar, gelir/gider vs) rağmen, şirket yapılarına ancak 18. asrın sonlarına doğru girmiştir. Çift girişli defter tutmanın kapitalizmin gelişmesindeki rolünü irdelerken Sombart, bu sayede teşebbüsün sahibi ile yöneticisinin birbirinden ayrıldığı, sermaye hesabıyla birlikte hissedarlar kavramının veya tasarruf sahiplerinin sermayedeki paylarının muhasebe düzeninde kesinlik kazandığını vurgulamasına rağmen; bu konuda da, 18. asır öncesine ait bu görüşü kanıtlayan her hangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Sombart'ı eleştirenlerin savunduğu ortak görüş, ancak 19. asır içinde⁵⁹ rasyonel ekonomik teşebbüste etkin bir yönetim fonksiyonuna

dengeye getirilmemiş hesap sonuçlarıyla ilgili çıkarılan suretler incelendiğinde, Floransa'daki vergi yöneticilerin dahi çift giriş kaydını kullanmadığı fark edilir.” (Yamey 2005: 88)

59 “Sombart'ın çift girişli defter tutma ile kapitalizmin yükselişini ve başarısını bütünlendirdiği kuramı, gerçekte, 19. asrın muhasebe uygulamasıyla hiç uyum göstermediği gibi, özellikle 20. yüzyılın sermaye yoğun varlıklar muhasebesine pek uymamaktadır. Çift girişli defter tutmanın yaygınlaşmasının, ancak 1830'lu yıllardan sonra demiryolu şirketlerinin yükselmesiyle gerçekleştiğini, tarihsel kanıtlar göstermektedir. Çift girişli defter tutmanın yaygınlaşmasının, ancak 1830'lu yıllardan sonra demiryolu şirketlerinin yükselmesiyle gerçekleştiğini, tarihsel kanıtlar göstermektedir. Pazar güçleri tarafından değişmeye zorlanan çift girişli hesap kaydı, ekonomik araçların ve şirket kurucularının olduğu kadar müdür ile yöneticilerinin ve hisse senet sahiplerinin değerlendirme arzularını yansıttığı ölçüde yararlı görülmüştür. Açıkçası, doğru muhasebe bilgilendirmesinin düşen maliyetler ve dolayısıyla artan menfaatler demek olduğu daha henüz anlaşılmıştır. Sanayileşmede muhasebenin öneminin ihmal edilmesi, tuhaf bir şekilde finans kapitalizmini rantiyer kapitalizmle açıklanmasına yol açmış olsa da, on dokuzuncu asır boyunca kendini hissettiren yeni bir sosyal sisteme finansman sorunu yoluyla muhasebenin egemen olmasını sağlamıştır. Çift taraflı muhasebe sistemi, 1868 Demiryollarını Düzenleme Yasası tarafından yenileştirilmiş, diğer şirketlerde kullanılmaya başlanmasını dikkate alan parlamento tarafından sonradan yasal bir meşruiyet kazandırmıştır. Su, gaz vs gibi yararlı faaliyetlerde bulunan ve parlamento şirketleri olarak adlandırılan şirketlerin; amortisman paylarının ayrılması ve temettü hisselerinin belirlenmesi amacıyla kullandıkları çift girişli hesap sistemi, böylece yasal yükümlülükleri üstlenmesine de yol açmıştır. On dokuzuncu

kavuşan çift girişli hesap düzeninin; daha önce böylesine önemli bir işlev görmediği, yöneticilerin kararlarında pek rol oynamadığı, dolayısıyla da firmaların rasyonelleşmesine katkıda bulunmadığıdır. Çift girişli defter tutmanın anlamı veya tarzı, her işlem için açılan T hesap düzeninde borç-alacak sütunlarındaki sürekli bakiye aritmetiğiyle denge ve kalan miktar üzerinde odaklaşılmasını sağladığı gibi; olumlu bakiyeye denk gelen bir sermaye hesabına kayıtlarda ulaşılmasını olanaklı kılmış, gelirler ve harcamalar rakamsal olarak hesaplara yansıtılmış, başlangıçta düzensiz şekilde olsa da bir sermaye hesabına ulaşılabilmiştir. On sekizinci asırdan önce⁶⁰, çift girişli kayıt düzeninde periyodik olarak net kazanç ya da zarar hesabına geçildiğini, yıllık net kâr hesabından sermaye oluşumuna veya arttırımına gidildiğini kanıtlayan belgelere ulaşamadığı için; kapitalizmin oluşumunu çift girişli hesap kaydına bağlayan Sombart'ın görüşü, ispata muhtaç olduğu ölçüde tarihsel dayanaktan yoksundur. Nitekim ekonomik uğraşıda sermayenin öneminden ve tanımından, değişen ve değişmeyen sermaye olarak ayırımından ilk defa kesin bir şekilde söz edenin A. Smith⁶¹

asrın ortalarına kadar Britanya'da, harcamalardan sermayeye ve sermayeden de kâr paylarının belirlenmesiyle ilgili yoğun tartışmalar olmuştur.” (Rowles 2006: 103)

60 “Kapitalizmin ortaya çıkmasında ve yayılmasında çift girişli hesap kaydının oynadığı rolle ilgili tartışma, Sombart ve Weber'in araştırmalarıyla başlamış ve muhasebe literatüründe kapsamak üzere altmış yıldan fazla bir süredir tartışılmaya devam etmektedir. On sekizinci asır tüccarlarının Nantes'deki devlet arşivindeki belgelere dayanarak bu tartışmaya katkı sunabiliriz. Analizlerimiz sırasında, diğer arşiv belgelerini de tarayarak, bu asır içinde, çift girişli hesap kaydının yararlı kılındığı ve tekniklerinin de sürekli geliştirildiği görüşünü doğruluyoruz.” (Yannick 2013: 2)

61 “Bir gelir gelmeye başlayınca ya değin tez elden olacak tüketim için, yalnızca kendisini besleyebilecek kadarını alıyolar. Onun için, mal mevcudunun tümü ikiye ayrılmış olur. Kendisine bu geliri getirmesini umduğu kısma, onun sermayesi denir. Ötekisi doğrudan doğruya tüketimini karşılayandır. Sermayenin, onu kullanana bir gelir ya da kâr getirmek üzere çalıştırılabileceği iki ayrı yol vardır. Birincisi, sermaye, ürünü yetiştirmede, yapmada ya da satın alıp tekrar kârla satmada kullanılabilir. Bu tarzda kullanılan sermaye, elde kaldıkça veya aynı biçimde durdukça, kullanılan gelir ya da kâr getirmez. Para karşılığında satılınca değin, malları tacire gelir ya da kâr getirmez. Para da bunun gibi tekrar mal ile değiş edilmeye dek, bir şey getirmez. Ancak böyle bir elden ele dolaşma yoluyla veya birbirini kovalayan değiş edişlerle sermaye tacire bir kâr getirebilir. Bu gibi sermayelere döner sermayeler denilebilir. İkincisi sermaye, toprağın bayındırılmasında, faydalı makinelerin satın alınmasında başkaca elden ele dolaşmaksızın gelir ya da kâr getiren benzeri şeylerde kullanılabilir. Onun için bu gibi sermayelere, durağan sermayeler denilebilir. Türlü işler, bunlarda kullanılan durağan ve döner sermayeler arasında başka başka oranlara lüzum gösterir. Örneğin, bir tacirin sermayesi, tümü ile döner bir sermayedir. Onu makinelere ihtiyacı olmaz. Her zanaat ustasının veya sanayicinin bir kısım sermayesi, aletlerine bağlanmış olmak zorundadır. Çiftçi sermayesinin tarım aletlerinde kullanılan kısmı durağan, çiftçinin çalıştırdığı ırgatların ücret ve geçimi için kullanılan kısmı ise döner sermayesidir. Birini elinde tutmakla ve ötekini ise elinden çıkarmakla

olmasına rağmen, 1776 yılında bile, dağıtılmayan kârlardan sermayenin oluşturulmasında veya sermaye arttırımına gidilmesinde çift girişli hesap kaydının önemine işaret etmemiştir. D. Ricardo bile, eserinde⁶², sermaye birikiminin gerçekleşmesinde rasyonel muhasebenin öneminden hiç söz etmiş değildir; çünkü 1817 yılında bile çift girişli hesap düzeni temelinde tutulan yevmiye ve büyük defter kayıtlarından sermaye hesabına geçilmiş değildir.

3.M.Weber’de Sermaye Hesabı ve Rasyonelleşen Mistizm ile İş Çilesi

On dokuzuncu asra gelinceye kadar muhasebe kayıtlarında bir sermaye hesabının yer almaması veya çift girişli hesap temelinden yükselen mali tabloların işletme kararlarına dayanak olmaması nedeniyle, reform öncesi dönemlerde rasyonel ekonomik faaliyete rastlanılmadığını öne süren M. Weber’in görüşü haklılık kazanmıştır. Dünyevi asketizm ve rasyonelleşen mistizm yoluyla kapitalist ruhu Protestan ahlakına bağlayan ve reform öncesi kapitalist belirtileri maceracı kapitalizm olarak niteleyerek kesinlikle reddeden Weber’in görüşlerinin karşısında yer alan Sombart; çift girişli hesap düzeniyle kapitalist tekniğin ve muazzam parasal servetiyle Ortaçağın İtalya’sında oluştuğunu, ekonomik faaliyetin dinsel bir içerik kazanmasıyla değil de Rönesans insanının benimsenmesiyle kapitalist gelişimin hız kazandığını belirtmiştir. Modern kapitalizm ile Puritanizm arasında doğrudan bir ilgi kuran Weber, manastır hücrelerinde çekilen uhrevi asketizmden mesleki etkinliği yegane takva yolu haline getiren dünyevi asketizme geçilmesiyle gerçekleşen dinde rasyonelleşme

çiftçi kâr eder. Kâr, bunları elde tutmakla yapılır. Bunların bakım masrafı, döner sermayedir. Kâr, bu sermayeyi çıkararak edinilir.” (Smith 2009: 296)

- 62 “Sermaye, ne kadar hızla tükendiğine ve ne kadar sık yeniden üretileceğine bağlı olarak döner sermaye ya da sabit sermaye başlıkları altında sınıflandırılacaktır. Her hangi bir üretim dalında emeğe bakmak için kullanılan döner sermaye çok küçük oranda kalırken, sermayenin büyük bir bölümünü daha sabit ve dayanıklı makineler oluşturabilir. Bir başka dalda aynı miktar sermayenin, emeğe bakmak için kullanılan parçasının toplam sermaye içindeki oranı büyük olurken; aletlere, makinelere ve binalara yapılan yatırım çok daha az oranda olabilir. İki imalatçı aynı miktarda sabit sermaye ve aynı miktarda döner sermaye kullansalar bile, sabit sermayelerinin dayanıklılığı çok farklı olabilir. Kârlarda düşme olmadan emeğin değerinde artış olamaz. Mısırın çiftçi ve emekçi arasında bölüneceğini düşünürsek, emekçinin alacağı pay ne kadar büyük olursa, çiftçiye o kadar küçük pay kalacaktır. Değer açısından ortaya çıkan bu farklılık, iki örnekte, kârların sermaye olarak biriktirilmesinden ortaya çıkmaktadır ve bu fark kârların harcanmadan tutulduğu zaman süresini telâfi etmektedir.” (Ricardo 2007: 42)

sayesinde, Batıya özgü bir rasyonelleşme sürecinin başladığını öne sürmüştür. İtalyan kent devletlerinin ve özellikle de Floransa'nın⁶³ 14. asrın sonlarından itibaren dikkat çeken zenginliği, çift girişli hesap kaydıyla rasyonel muhasebenin bilimsel temelini Ortaçağların sonundan itibaren oluşmuş⁶⁴ olması, ikinci asırdan itibaren oluşmaya başlayan sözlü Tevrat'ın yani Talmud'un⁶⁵ kazanca özendiren yorumları W. Sombart'ı; rasyonel ekonomik faaliyetin reform öncesi Avrupa'da oluştuğu düşüncesine götürmüş, kazanç güdüsüyle açıklanan kapitalizmin ruhunu Rönesans insan

63 “Floransa, sanayi ve bankacılık bakımından Avrupa'nın en ileri bir modeli idi. 15.yüzyılda bu gelişim devam etti. Floransalı kapitalistler, İngiltere'den yün alıyor, bunu ince kumaşlar haline getirerek bütün Doğu Akdeniz ülkelerine satıyorlardı. Floransalı bankerler, Avrupa'nın her tarafında para işlerini üzerlerine alıyor, prenslere, Papaya borç veriyorlar, Papalığın Hıristiyan dünyasının her tarafında sahip olduğu paraların toplanmasına aracı oluyorlardı. Avrupa'da para ticaretinin ve bankacılığın merkezi 16.yüzyıla kadar Floransa idi. Batı'da ilk altın parayı, flori'yi Floransa bastırdı. Ondan sonra Venedik ve Fransa bu geleneği sürdürdüler. Floransa'nın bu gelişmiş ekonomik hayat ve zenginliği Floransa'ya yalnız İtalya tarihinde değil, bütün uygarlık tarihinde üstün bir konum sağlamıştır.” (İnalçık 2011: 35)

64 “Kapitalizmin gelişmesi yavaş, düzensiz ve karmaşıktı. Üretim yöntemlerindeki ve paranın yönetimindeki değişikliklerin yanı sıra, üretilen satın alınan ve satılan malların miktarında da bir artış meydana geldi. Avrupa ekonomisindeki bu genişlemeye kısmen nüfus artışı yol açtı. Köy rehinecinin iş hacmi farklı olabiliyordu, ama yaptığı iş Avrupa'nın varlıklı tüccar girişimcilerinden pek farklı değildi. Bunlardan Güney Augsburg'lu Jacob Fugger (1459-1525) belki de 16.yüzyıldaki en başarılı örnekti. Büyük babası da varlıklı bir dokumacı ve kumaş tüccarıydı. Adamları çok ayrıntılı kayıtlar tutuyorlardı; hesap defterleri, defteri kebir, sicil ve çift kayıt sistemi kullanıyorlardı. Aynı zamanda rakipleri gözlüyor, düzenli olarak Augsburg'daki merkez büroya rapor yolluyorlardı.” (Wiesner 2013: 284)

65 “Babil Talmud'u refah içindeki bir cemaatin eseri olduğundan, kısa zamanda bütün Yahudi cemaatleri tarafından Filistin Talmud'undan daha çok okunmaya başlanır. Güç dengelerine göre yürüten bu sert dünya düzeninde para, insan ilişkilerini düzenlemenin medeni bir biçimi olarak yavaş yavaş ortaya çıkar. Para ile insanlar bütün anlaşmazlıkların, hatta din ile ilgili olanlarını dahi şiddete başvurmadan çözebilir. Talmud'un çoğu aynı zamanda tüccar olan yazarları, genellikle iktisat uzmanlarıdır. Aldıkları kararlar, eşine zor rastlanır teorik bir incelik, hatta çağdaşlık barındırır. Öyle ki 20.yüzyılın başında bu kararlarla ilgilenen ilk iktisatçılardan biri olan Alman Werner Sombart, Talmud'un yazarı hahamların, Ricardo ve Marx'ı okumuş veya yıllarca Borsada sarraflık yapmış gibi mantık yürüttüklerini kaydeder.” (Attali 2014: 100)

anlayışıyla⁶⁶ uyumlu kılmıştır. Gösteriş tüketimini⁶⁷ kapitalizmi oluşturan etmenlerden biri olarak gören Sombart; böylelikle K.Marx'ın özsel değerlerine yabancılaşan bencil insan yorumuna⁶⁸ yaklaşmış, M.Weber'in

66 “Aklın hesapçı soğukkanlılığına sahip ve her aracı pervasızca kullanan insan; cesur değil, fakat sonsuz derecede maharetli, her şeyi kendi isteğine boyun eğdirmeye düşkün insan; hak etmeksizin, herhangi bir din sevgisi duymaksızın, gününü gün etmeğe bakan ve tüm davranışlarını sırf buna uyduran, üstelik görkemli bir atalar gururu besleyen ve ateşli bir şöret ihtirası ile yanan insan; zevk ve sefaya doymaz, fakat bilgi ve sanata da aynı derecede tutkun, her güzel şekle vurgun ve her güzel karşısında kendinden geçen, bizzat kendisi bitmez tükenmez, yorulmak bilmez bir temaşa olan insan. Şehirlerde görüldüğü gibi istikrazlar, tiranlıklarda söz konusu değildi. Daha ziyade, inceden inceye hesaplanmış bir tertiple zengin kişilerin mal ve mülküne el koyma yolu tercih olunuyordu. Bireylikleri yüksek derecede gelişmiş Renaissance çağı İtalyanlarının ahlâkı hakkında bir yargıya varmaya çalışırken daima hesaba katmak zorunda bulunduğumuz önemli bir öge muhayyiledir. Onların iyi ve kötü huylarına kendi özel rengini veren, her şeyden önce bu muhayyile olmuştur. Bağlarını koparmış bencillik, ancak bunun etkisi altında korkunç şeklini tam anlamıyla kazanmaktadır. Muhayyile gücüdür ki, İtalyanları modern zamanın en eski kumarbazları yapmıştır. Gelecekteki zenginlik ile zevk ve safa, gözlerinin önünde o kadar canlı bir tablo halinde çizilmektedir ki, bunu elde edebilmek için varını yoğunu tehlikeye atmaya hazırdırlar. Bütün objektif olaylar, her çeşit engeller ve yasalar karşısında kendi egemenliği duygusuyla hareket etmekte ve her olay karşısında, iç alemindeki şeref duygusu veya menfaatin, hesaplı düşünüş veya tutkunun, feragat veya intikam duygusunun galip gelmesine göre, bağımsız olarak karar vermektedir.” (Burchard 1974: 12, 634, 664)

67 “Her hangi bir zamanda lüks varsa, lüksün yükselişinden güç alan sayısız başka saik de ortaya çıkacaktır: söz gelimi hırs, şöret düşkünlüğü, fiyakacılık, erk itkisi; tek kelimeyle, başkalarından önde olma güdüsü, önemli nedenler arasında sıralanabilir. Elbette dünyevileşme süreci bu denli büyük bir hızla tamamlanamaz, lüks salgını da böylesine kısa bir sürede sınırsız boyutlara ulaşamazdı; şayet sarayın yanı sıra, zevkperestliği, keyif ve gösteriş düşkünlüğünü yeryüzüne akın akın boşaltan bir başka önemli kaynak yoğun bir lüks talebi ortalığı kasıp kavuran bir hastalık gibi patlak vermemiş olsaydı. Giysi lüksü 18.yüzyılda daha da tırmanmıştır. Üzerine düşkün olan herkesin 6 yazlık 6 kışlık elbisesi vardı. Lüksün gelişiminde vakarlı, debdebeli olan şey, senyörel olanıdır: haşmetli elbiseler, altın bezenmiş saltanat arabaları, sayıları kabarık olan üniformalı uşaklar. Şık ve latif konut donanımı adı altında aklımıza gelen her şey 15. ve 16. yüzyılda ilkin İtalya’da ortaya çıkar. Lüksün gerçi kötü ve kusurlu olduğu, ancak sanayiye teşvik ediyor olmasından dolayı çoğunluğa yarar sağladığı yönündeki görüş, İngiltere’ye de hakimdi. Modern kapitalizmin oluşmasında lüksün katkısı çeşitli biçimlerde olmuştur: sözgelimi lüks, feodal zenginliğin burjuva zenginliğine nakledilmesinde (borçlanmasında) esaslı bir rol oynamıştır. 1. Bir takım lüks endüstrilerinin önemi büyük bir mutlak genişlik kazandığını, 2. büyük lüks endüstrilerinin, vaktinden çok daha önce kapitalizme dahil olduklarını, 3. aynı iş grupları alanında, lüks mal üreten iş dallarının diğerlerinden daha önce kapitalizm saflarına geçtiğini, 4. büyük kapitalist ve büyük işletmecî örgütlenme biçimlerinin ilk olarak lüks endüstrilerinde ortaya çıktığını; saf lüks endüstrisi dallarıyla karma endüstri dallarına dair açıklamalarımızı ortaya serdiğimizde, durum daha da netleşecektir.” (Sombart 2013: 119)

68 “Üretim, değişim ve mülkiyet ilişkileriyle çağdaş burjuva toplumu, bunca devasa üretim ve değişim gücünü yoktan var eden bu toplum, efsunlarıyla cehennemden çağırdığı güçlerin ipini elden kaçıran bir büyücü gibidir. Burjuvazinin gelişmesi yolunda atılan her adım, o sınıfın siyasal gücünün artmasında yeni bir aşamayla birlikte gitmiştir. İnsanı doğal üstlerine

kendi iç dünyasında tanrısına yönelen birey algısından da tam anlamıyla kopmuştur. Tıpkı kapitalizmin oluşumunu sağlayan ekonomik ve teknik etmenlerin feodalizmin son döneminde ortaya çıkması gibi, bilimsel atılımın ve çağdaş sanatın Rönesans İtalya'sında görülmesi, Sombart'ın görüşlerini güçlendirmiştir.⁶⁹ Ayrıca muazzam zenginliklerin ortaya çıktığı bu Rönesans uygarlığına Musevilerin kolaylıkla uyum sağlamaları⁷⁰ ve para kazanma güdüsünü pekiştiren Talmud yorumlarının⁷¹ oldukça fazla olması,

bağlayan karmakarışık feodal bağları hoyratça koparıp atmış, insanla insan arasında yalın çıkar ve katı nakit para bağından başka hiçbir ilişki bırakmamıştır. Dini iştiyakın coşkunu şövalye ruhunu, gözü yaşlı filisten (ham ervah) duyarlılığın en yüce heyecanlarını bencil hesabın buzlu sularında boğmuştur. Gerçi sanayici kapitalist de zevk alır, ama onun zevki, üretime bağımlı bir zevkten başka bir şey değildir ve böylece bu zevk, hesaplı, öyleyse iktisada uygun olan bir zevktir, zevk sermayeye, zevk alan birey de sermayeleştiren bireye bağımlıdır.” (Marx ve Engels;1978,102-106)

69 “Venedik, belki Floransa ile ve ikinci derecede de gelişmiş İtalyan devletleri ile birlikte, modern istatistik ilminin doğum yeri olmak iddiasında bulunabilir. Ortaçağın feodal devletinde hükümdar haklarını ve toprak kayıtlarını içine alan listeler dışında sayım ile ilgili bir şey tanınmamaktadır. Burada üretim sabit olarak kabul olunmaktadır; gerçekten de bu, esasta toprak söz konusu olduğu sürece aşağı yukarı böyledir. Buna karşılık bütün Batı ülkelerinde şehirler, endüstri ve ticarete dayanan ürünlerini, büyük bir özenle çok erken zamanlardan beri, son derece değişen bir nesne olarak görmüşler ve hareket hatlarını bu değişikliğe göre düzenlemişlerdir. Ancak bu da, hattâ şehirlerin en parlak devirlerinde bile, tek taraflı bir ticaret bilançosuna münhasır kalmıştır. Donanmalar, ordular, siyasî baskı ve nüfuz, doğrudan doğruya bir tüccarın büyük defterine aktif ve pasif olarak kayda geçerd. Altın ve gümüş işlemeli kumaşlar ve Şam kumaşları, ağaç oymacılığı ve kakmacılığı (intarsia), mermer ve kum taşı üzerinde arabesk tarzında oymacılık, alçıdan portreler, kuyumculuk ve süs eşyası sanatı, hattâ bütün dış varlığın sistemleşmesinde doğuştan yetenekleri, Floransalıların ev, ticarethane ve tarım idarelerine ait defterlerinde kendini göstermektedir. Bu defterler, XV. asırda diğer Avrupa milletlerinininkine kat kat üstündür.” (Burchard 1974: 125)

70 “Tarihin çok sonra İtalyanlara atfedeceği üç buluş, ilk kez Yahudi tüccarlar tarafından kullanılmıştır. Bunlar; çek (satın alan taraftan satıcıya malın bedelini ödemek üzere verilen, üzerinde her iki tarafın da adları, paranın bulunduğu yer, ödenecek meblağ ve satın alınan kimlik kodu yerine geçen Kitab-ı Mukaddes'ten bir ayet bulunan belge), ödeme ertelendiğinde kullanılan poliçe, ve alacak hareketlerinin kaydedildiği çift taraflı muhasebedir.” (Attali 2014: 145)

71 “Talmud'daki kurallar, 18.yüzyılın sonuna hatta bazı yerlerde 20.yüzyılın ortasına dek, yani on beş yüzyıl boyunca bütün Yahudi topluluklar tarafından uygulanacaktır. İşte bu kurallara genel bir bakış. Tanrı'yı bütün servetinle sevmek. Yeryüzündeki her şeyin yaratıcısı olan Tanrı, insanların bu dünyayı değerlendirmeleri ve onu ortak mirasları haline getirmeleri için vermiştir. Cemaat ağlarının devamı için para gerekli bir unsurdur. Talmud zenginleri ayıplamaz, fakirleri yüceltmez. Zengin olmak, dini bir görevdir. Zenginin tek ayrıcalığı, kendisini işe yarar hale getirebilmek ve başkalarına yardım edebilmektir. Talmud'da yer alan bir dizi kural, piyasada, öncelikle en fakiri, yani tüketiciyi, özellikle de Yahudi olmayan tüketiciyi kollamak suretiyle, malların adil fiyatlarının nasıl belirleneceğini anlatır. Her şeyden önce piyasada dürüst araçlar, özellikle de önceden belirlenmiş ölçü ve ağırlık birimleri kullanılmalıdır. Hileli terazi Tanrı'ya karşı edepsizliktir; O, adil ağırlıkları takdir eder.” (Attali 2014: 102)

Ortaçağ süresince belirtilerine rastlanan rasyonel ekonomik faaliyetin ilk aktörü olarak Musevileri gören Sombart'ın görüşlerini doğrulamaktadır. Kapitalist birikimin temelini veya nedenini, özellikle Talmud'un idealleriyle uyuşan dünyevileşme olduğunu belirten Sombart, maddiyat düşkünlüğünün bir tür ifadesi olan gösteriş tüketim tespitiyle, dünyevi asketikizmi⁷² protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhuyla bir tutan⁷³ Weber'in bu rasyonel ruhanileşme vurgusuna apaçık bir şekilde karşı çıkmıştır. Kişilere özgü düşüncenin veya inancın dolayısıyla bireysel yargıların veya dinsel dogmaların davranışların nedensel güdüsünü oluşturduğu⁷⁴,

72 “Weber, Baxter'in eserlerinde mülke güvenmenin, tembelce refaha gönül bağlamanın ve bedenini iğvalarının nasıl moral olarak zemmedildiğini değerlendirir. Bu dünyaya değil öte dünyaya göre hazırlık yapılmasına, bunun nasıl azizce bir hayat gerektirdiğine değinildiğini belirtir. İnsanın dünyada Tanrı inayetini nasıl elde edebileceğinin; çalışmanın, nasıl Tanrı'nın rızasını kazanmaya matuf olabileceğinin; zamanı boşa harcamanın zararlarının ve günah oluşunun; insanın hayatını seçilmişliğine göre yaşaması gerektiğinin; körü körüne tefekkürün nasıl değersiz olduğunun; toplum içinde zaman geçirmenin, boş konuşmanın, lüksün ve hatta uykunun nasıl moral olarak hakir görüldüğünün ve benzerlerinin vurgulandığını aktarır. Bu tür asetizmin nasıl manastır hayatından farklı olduğundan başlayarak Baxter'in yazılarının uzun bir incelemesini yapar ve öte dünyalı bir arayışın nasıl bu dünyalı bir asetizme yol açtığını ele almaya çalışır.” (Ülgener 2007: 140)

73 “Max Weber, kapitalizmin başlangıcının, basit anlamda ekonomik mübadelenin düzenlenme biçiminde değil de, kapitalizmin ortaya çıkışından çok önce var olan bir dini ahlakta saklı olduğunu kanıtlamaya çalışır. Kapitalizm, bir mülkiyet meselesi değil, alınan her türlü kararın yönetim merkezi olan bir vicdan meselesidir. Weber'e göre, kapitalizmin yaratıcı ahlaki bireysel sorumluluğun, aklın ve mantığın, eğitimin, mükemmelliğinin, özellikle de kazancın ahlaki çerçevede kullanılmasının yüceltilmesinde yatar. Sonsuz kazanç hırsı, ne kapitalizmi ne de kapitalizmin ruhunu yansıtır. Kapitalizm, özel mülkiyete sahip olma ve bu mülkiyeti korumanın ötesinde, bu anarşik dürtünün mantık çerçevesinde kontrol altına alınmasıdır. Kapitalizm zor yoluyla elde edilen kazanç değil, bir tasarruf ahlakıdır. Weber'e göre, kapitalizm için şart olan bu ahlaki kurallar bütünüünün kaynağı dinlerde aranmalıdır.” (Attali 2014: 316)

74 “İktisat zihniyeti, zihniyetin iktisadi faaliyetlere bakan yüzüdür. Zihniyet içe dönük duygu ve inanış olmayıp, kendini bir takım hareket ve davranışlar halinde açıklayan yaşama stilinin ifadesi ve esasta kültürün bir parçasıdır. İktisadi faaliyetler ve iktisat zihniyeti arasındaki sebep-sonuç ilişkisi hangisinden diğerine doğrudur? Yoksa iktisadi yapıyı şekillendirici bir etken midir? İktisadi yapı ve faaliyetleri ne kadar maddi faktörlerle izah edilirse edilsin, bilerek veya bilmeyerek bir takım geleneklerin, alışkanlıkların ahlak normlarının etkisi altında kaldığı inkar edilemez. Bunların tamamı, iktisadi faaliyetlerin yönüne, şekline genişliğine etki ederler. Bu fikir, özellikle M. Weber ve W. Sombart tarafından işlenmiştir, her iki düşünür de her çağın kendine özgü hakim bir zihniyeti olduğu ve çağın iktisadi yaşayışının onunla şekillendiğini belirtmişlerdir. İktisat zihniyetini oluşturan amillerin, insanların düşünceleri, inançları ve diğer manevi faktörler olduğu M. Weber ve W. Sombart tarafından ileri sürülerek, özellikle kapitalist iktisat zihniyetini oluşturan faktörler derin bir incelemeye tabi tutulmuştur. W. Sombart, diğer faktörleri de kabul etmekle beraber, kapitalizmi Yahudiliğin ve onun irsi sonradan kazanılmayan kabiliyetleri neticesinde oluştuğunu; M. Weber ise Protestanlığın anlayış ve telakkilerinin kapitalizmi oluşturduğunu, dini tutumların ekonomik davranışları belirleyerek aralarında illiyet

kapitalist faaliyet tarzına neden olan güdünün belirli bir iktisat zihniyeti ile betimlenebileceği konusunda Weber ile birlikte olan Sombart; protestan ahlaki ile kapitalist ruh arasındaki bu uyumu hiç reddeder görünmese bile, ibadeti kilise duvarlarının dışına çıkaran ve insanların arasına katan kilise karşıtlığının en uç noktalarından birini oluşturan Puritanlığı Museviliğe bağlamış olmakla⁷⁵; Weber'in görüşlerini, yine kendi bakış açısına göre değerlendirmiştir. Weber'in yorumu, Sombart'dan hiç farklı değildir. Özellikle imalat sahasında Musevilerin Avrupa ekonomisinde pek bir rol oynamadıklarını yani mesleki faaliyette bulunmadıklarını⁷⁶ ileri sürerek,

bağı olduğunu belirtmiştir.” (Ülgener 2007: 298)

- 75 “Puritanizmin kapitalist sistemdeki önemini araştıran Max Weber'in görüşleri, Puritanizmin temel düşüncesine hakim olan ve kapitalizmle de en güçlü bir şekilde dile getirilen idealleri; çok daha önceden Musevilikte mükemmel şekilde geliştirilmiş ve Museviler tarafından da titizlikle yerine getirilmiştir. En azından araştırdığımız konularla ilgili olarak, Musevilik ile Puritanizm arasında tam bir görüş birliği bulunmaktadır. Puritanizmde olduğu kadar Musevilik'te de, dinsel ilgiler son derece yoğundur, tanrısal ödüllendirme ve cezalandırma temeli çok güçlüdür, bu dünya için çile çekilmektedir, din ile iş arasında çok sıkı bir ilişki kurulmuştur, aritmetiksel olarak sayılan günahlar ile sevaplar tartılmakta ve birbiriyle karşılaştırılmakta olduğundan ölçülebilir kavramlardır, böylece yaşamı rasyonelleştirmiştir. Reform döneminde Yahudiler ile belirli Hıristiyan mezhepleri arasında çok yakın bağlılığın olduğu, İbranice öğrenmenin ve İbranice olan kutsal metinler üzerinde çalışmanın çok fazla rağbet bulduğu, 17. yüzyılda İngiltere'de Yahudilere Puritanlar tarafından yüksek saygıyla bağlanıldığı, kuşkusuz çok iyi bilinmektedir. İngiltere'de Oliver Cromwell gibi önder şahsiyetler kendi dinsel görüşlerini Eski Ahit'e dayanak kılmış, Eski ve Yeni Ahit arasında bir uyum olduğuna inanan Cromwell tanrının seçilmiş halkı ile İngiliz Puritanları arasında konfederasyonun kurulmasını hayal ediyordu. Nathaniel Holmes ismindeki Puritan bir vaiz, o günlerde, Eski Ahit'teki peygamberlerin çağrısına uyarak, tanrının halkının hizmetkarı olmak ve bu seçilmiş halkın huzurunda dizleri üzerinde kalarak bağlılığını sunmak istiyordu. Kilise vaazları başta olmak üzere bütün kamu hayatı Musevi bir içerik kazanmıştır. Parlamento'nun başına 1653 yılında getirilen Anabaptist Thomas Harrison, Musa yasalarını İngiltere'de geçerli kılmak istediğini açıkça bildirdi ve bu uğurda partisini bir mücadeleye yöneltti. Avam kamarasında 1649 yılında Rabbin gününün Pazar günü yerine Cumartesi gününün olması gerektiği öne sürüldü. Rahipler ile inançlı herkesin, Yeni Ahit'in yanında Eski Ahit'i de kutsal metin olarak kabul edilmesi, Rabbinik edebiyatına büyük rağbet göstermesi önemlidir.” (Sombart 1911: 174)

- 76 “Dinine bağlı Yahudinin ekonomik faaliyete ilgili durumu, her işi yapma serbestliği olan Puritanın durumundan tamamıyla farklıydı, ve bu farklılık Museviliğin iktisat tarihinde gördüğü rolünün fiili önemiyle kalıcı bir hale gelmiştir. Sombart'ın kitabına karşı sürdürülen tartışmada, modern kapitalist sistemin gelişmesinde öne çıkarılan Museviliğin oynadığı mükemmel rol, ciddi bir şekilde pek sorgulanmış değildir. Sombart'ın kitabında öne sürdüğü bu tezi, çok daha fazla kesinleştirilmesi gerekmektedir. Ortaçağlarda ve modern zamanlarda Museviliğin dikkat çekici ekonomik başarıları şöylece özetlenebilir: ipotek veya rehin karşılığı ufak tefek faizli borç vermelerden büyük devletlerin finansmanına kadar varan tefecilik işleri, perakende ve toptan ticaretin belirli sahalarının yanında şehirlerden kırsal kesimlere kadar uzanan gezgin satış, tahvil ve hisse senedi ticaretiyle birlikte borsa komisyonculuğudur. Yahudilerin ekonomik başarı listesine, döviz alım ve satımı, para taşımacılığı veya çek tahsilatı, para dolaşımına

Sombart'ın Talmud ile rasyonel ekonomik etkinlik arasında kurduğu nedensel bağa karşı çıkmış olan Weber; böylece Sombart'ın düşüncelerini kendi bakış açısına göre değerlendirerek objektiflikten uzaklaşmış ve Sombart'ın düştüğü yanılgıya kendisi de kapılmıştır. Böylesine kişisel görüş bağlılığıyla, Puritanizmin asketik içeriğini yazılarında öne çıkartan Weber, çilekeşliğin dünyevileşmesinde dolayısıyla rasyonelleşmesinde tanrı iradesini (Yahudilikte Yahve yasası) insanlar arası ilişkilere egemen kılma idealine⁷⁷ gereken önemi vermemiştir. Oysa, tanrının sevgide ve dürüstlükte herkese eşit davranma yasasını mesleki faaliyet yoluyla⁷⁸

doğrudan katılım, kamu kurumlarını ve sömürge kuruluşlarını finanse etmek, vergi tahsildarlığı, kredi vermek tahvil çıkarmak da dahil olmak üzere tüm bankacılık işlemleri de eklenebilir. Ne var ki Yahudiler, modern kapitalizmin yeni ve ayırt edici biçimlerini ifade eden emeğin rasyonel organizasyonundan ve özellikle de fabrika tipindeki bir sanayi üretiminden kısmen veya tamamen uzaktırlar. Küçük işadamlığıyla veya büyük ölçekli borç işlemleriyle Yahudiler, her kazanç fırsatına büyük bir tutkuyla yönelmiş olsalar bile, bu eğilim modern kapitalizmin rasyonel kâr arayışından tamamıyla farklıdır. Bu nedenle, modern ekonomik sistemin ruh hali, kesinlikle Yahudi kökenli değildir.” (Weber 1922: 618)

77 “Yahudilerin ekonomik hal ve hareketi, dinsel hukukla biçimsel çelişkinin olmadığı durumda tanrının buna izin verdiği duygusuyla gerçekleşmiştir. Oysa Puritan, dinsel erdemlerini ekonomik faaliyetinde kesinlikle açığa çıkartmaktadır. Mümkün olan en mükemmel haliyle bilincini işinde sahneleyen Puritan, iş etkinliğinde rasyonel ve yasal davranışı yoluyla hayat tarzının tamamında ve karşılaştığı her olayda rasyonel metodolojisini somut bir hale getirmektedir. Gerçek dindar Puritan'dan hiç biri, Yahudilere izin verilen tefecilikten veya bir başkasının hatasından menfaat sağlamayı, pazarlık yoluyla zarara uğratmayı, hileli satış yapmayı, politik veya koloni sömürgeciliğine katılmayı tanrıyı sevindiren bir davranış olarak görmezdi. Puritanizm daima Musevilige karşı içsel bir benzerliğin yanında bu uyumun sınırlarının önemini de hissetmiştir. Pavlus gibi Puritanlar da, Talmud hukukunu ve Eski Ahit'in dinsel törenlerle ilgili tüm kanunlarını ret ettikleri halde, Tanrı iradesini yansıtan Eski Ahit'teki hemen her buyruğa içten bağlandılar, Eski Ahit'teki bu yasaları Yeni Ahit'ten çıkardıkları normlarla birleştirdiler. Gençlerin bağlandığı yasa eğitimiyle birlikte gelişen ve gerçek dindar Museviler için zorunlu olan yasa bilgisi, nicel olduğu kadar nitel bir özellik de taşıyan Puritanların Eski ve Yeni Ahit karakterini oluşturarak bütün zihinsel özelliklerini biçimlendirmiştir. Musevinin tanrı yasasına bağlanarak beslediği büyük korkunun rasyonelleştirici tesiri, tamamıyla dolaylı da olsa hayatın her kesitine işlemiş ve yayılmıştı. Bu, dindar Musevi'de kendisini sürekli huzursuz eden bir uyanıklık hissini de beraberinde getirmiştir. Puritan'ı da sürekli uyanık kılan kendini kontrolü, kendi şahsi kurtuluşunu güvence altına alsın diye, yaradılıştan gelen bütün bedensel dürtülerini rasyonel ve metodik bir davranış planına boyun eğdirmiştir.” (Weber 1922: 617)

78 “Tüm koşullar altında dünyevi görevlerin yerine getirilmesinin, tanrının kabul edebileceği tek hayat tarzı olduğu, çok güçlü bir biçimde vurgulanmıştır. Mesleki faaliyetinde tanrının iradesini yerine getirilmesi koşuluyla, meşru olan her meslek tanrının nazarında aynı değere sahiptir. Kesinliğin ve belirliliğin içerdiği büyük anlamına rağmen, yasalara göre dürüst eyleme doğal olarak bağlanılmaktadır. Wesley, işin kişinin gururu için değil de sadece tanrının şanı için yapılması koşulunda ibadet içeriğini kazanacağını belirterek, böylelikle eski Puritan öğretiyi canlandırmıştır. Dürüstlük tek başına eyleme ibadet içeriğini kazandıramaz, bunun için tanrı şanı duygusu da ayrıca gerekli olmaktadır. Luther'de bile mesleklerdeki uzmanlaşmış işgücü,

tüm insanlar arasında yaşamın her anına hakim kılarak, kurtuluş çabasını bireyselleştiren ve kilise ibadetlerinin dışına çıkartan kilise karşıtlığının (yani Puritan, Quaker, Methodist, Baptist ve diğer Nonconformist mezheplerinin), bu yasaya bağlılık temeli⁷⁹; Musevilerin temel hassasiyeti olan ve dinlerinin özünü ifade eden, tanrı yasasına bağlanma ve davranışları yasaya uygun kılma zorunluluğunun, yasa aracılığıyla⁸⁰ tanrıya hizmet etme ve güvende olma emelinin olduğu kadar bireysel başarı güdüsünün apaçık bir uyarlamasıdır.

Sombart-Weber arasındaki bu çekişme, dünyevileşme veya dinselleşme

kardeşlik sevgisinden kaynaklanmıştır. Kardeşlik sevgisi uğruna mesleki ödevler, sadece tanrının şanı için yapılır, bedene hizmet etmek için yerine getirilmez. Mesleki görevler özellikle objektif ve kişisel duygulardan arınmış olarak yerine getirilirken de, toplumsal çevrenin rasyonel örgütlenmesine bağlı kalır. Rasyonel örgütlenme kişisel duygulardan arınmış emeği, toplumsal yararlılığın hizmetine alarak, tanrının şanını arttıran ve bundan dolayı da tanrı tarafından istenilen bir uğraşı haline dönüştürmektedir. Protestan ahlakı ile kapitalizmin ruhunun bir bütün oluşturmasıyla birlikte dünyevi işlere düşkünlüğün reddini öngören theodicy sorununu ortadan kaldırmış, dünya ve yaşamın anlamıyla ilgili tüm kuşku ve şüpheleri sona erdirmiş; dünyaya yönelme ve kazanç peşinde koşma, diğerleri için ıstırap verici bir ilgi olurken, Puritanlara ve tamamıyla farklı nedenler yüzünden Musevilere ve hatta Hıristiyanlığın kesin anlamıyla mistik olmayan tüm tiplerine göre mesleki faaliyetin kutsallığı apaçık belliydi.” (Weber 1921: 90)

79 “Quakerler ve Baptistler, hiçbir koşul öne sürmeksizin ve her hangi bir açgözlülüğe de kapılmaksızın, herkese aynı fiyattan mal satmakta ve kendi aralarında mutlak güvene dayanan iş ilişkilerini herkesle de kuruyorlardı. Puritan mezheplerin sevgide ve dürüstlükte herkese eşit davranmaları, dinsiz kimseleri dahi kendi inanç yakınlarıyla değil de Puritanlarla güven içinde ticaret yapmaya, paralarını da Puritanların şirketlerine veya sınırlı sorumlu teşebbüslerine yatırmaya özendirdi; böylece hem kendileri ve hem de kendileriyle iş yapan herkes zengin olurken, herkesle iş yapma ve herkese eşit davranma uygulamalar tanrı nezdinde onaylanmış oldu. Yahve yasasının kardeş-yabancı ayırımını yapan yabancılara karşı donattığı aykırı hükümlerine rağmen, Puritan tüccarın açgözlülüğünü şiddetle reddetmiştir. Yasaya mutlak bağlılığı ve yasayı hiç muhakeme etmeksizin uygulama katılığı içindeki her dindar Yahudi, kendi ailesi ve elbette cemaati için duyduğu kendini feda etme içeriğindeki sevgi bağının yanında, dininin içsel mantığının bir gereği olarak tanrısının yarattığı her yaratığa karşı acıma ve merhamet hissiyle de davranabilir.” (Weber 1922: 617)

80 “Toplumsal örgütlenme içindeki kalvinizmin kuşku duyulmaz üstünlüğü ile bu dünyanın sınırlarına bağlayan sıkı bağlardan kopup kurtarma azminde olan bireyin bu eğilimi arasında bir ilişkinin kurulması, ilk bakışta bir sır gibi gelebilir. Bir kimseye ne kadar tuhaf gelse bile, kalvinist inanç yoluyla bireyin kendi içinde kurduğu içsel yalnızlığın baskısı altında Hıristiyan kardeşlik sevgisi öne çıkmıştır. Dogmatik bir içerikte ortaya çıkan kardeşlik sevgisinin tesiriyle, bu dünya, tanrının şanına hizmet etmek için ve yalnızca tanrının şanını sergilemek amacıyla, yaratılmıştır. Tanrının emirlerini mesleki faaliyetinde yerine getirerek bu dünyada seçilmiş Hıristiyan da, elinden geldiği kadar yasaya yaşamında bağlanmakla, tanrının şanını arttırmak için yeteneklerini en iyi şekilde kullanmakla görevlendirilmiştir. Yaşamın toplumsal örgütlenmesi tanrının emirlerine göre düzenlenmesi ve tanrının iradesi inananların tüm davranışlarının niyeti etkisine dönüştürmesi için; tanrı Hıristiyanların sosyal bakımdan başarılı olmalarını gerekli görmüştür.” (Weber 1921: 64)

arasındaki zıtlığın bir ifadesidir. Kapitalist ruhu, her an tanrısıyla başbaşa kaldığına inanarak kendi iç dünyasına yönelen ve kilisenin dışına çıkan Puritan'ın, o hiç bilinemeyen ve ezelden çizilen kaderinde seçilmişliğinin işaretlerini⁸¹, sevgiyi ve dürüstlüğü olduğu kadar tutumluluğun ve dakikliğin de bir karşılığı olduğuna inanılan, ekonomik kazancında veya mesleki başarısında bulmasına dayandıran Weber, Batıya özgü rasyonelleşme sürecinin mistizmine⁸² bile rasyonelleştirdiğini öne sürmüştür. Hukuk, ekonomi, yönetim, müzik ve tanrıya içten yöneliş üzerine kurulan vicdan muhasebesiyle mistikleşen din gibi çok farklı sahalara; Batıya özgü rasyonelleşme sürecinin tesiriyle, her biri diğeriyle tam bir uyum içinde ve birbirini güdüleyen bir işlevi üstlenerek rasyonel bir içeriğe kavuşmuştur. Çok farklı sahalardan oluşan kültürel yapıyı irrasyonel içerikten rasyonel bir içeriğe dönüştüren temel etkenin dindeki rasyonelleşme olduğunu veya dindeki rasyonelleşmenin toplumsal hayatın her kesitine nüfuz

81 “Mülk güvencesinin sağladığı rahatlığa, tembelliğe ve bedendeki ayartmalara neden olan zenginlik coşkusuna karşı çevrilen gerçek ahlaki itiraz; hepsinden önemlisi, aylıklığı ve zevki yaşamın dürüstlüğünden kesin olarak ayırmıştır. Gerçekte, sadece ve sadece, rahatlığa yol açması ve rahatlığın beraberinde zevkleri getirmesi gibi tehlikeler nedeniyle, mülkiyete şiddetle karşı çıkmıştır. Zira, azizlerin sonsuz dinlenmesi ve rahatlığı öbür dünyadadır; bu dünyadaki insan, kutsanmışlar arasındaki kendi durumunu garanti altına alabilmek için, gündüz olduğu sürece kendisini bu dünyaya gönderen tanrının işlerini görmek ve buyruklarına uymak zorundadır. Tanrı iradesinin açıkça bildirdiğine göre, bu dünyada tanrı iradesini arttırmak için sürekli faaliyette bulunması zorunludur, kesinlikle tembellik yapmaması ve bedensel zevklere kapılmaması gerekir. Tanrının şanını arttırmaktan alıkoyduğu için, boşa zaman geçirme veya tembellik, en öldürücü günahlardan ilki ve ilkece en ağır olanıdır. Bir kişinin kendi seçilmişliğinden emin olması için, ne kadar muazzam olsa bile bir insan ömrü çok kısa ve son derece önemlidir. Toplumsallık uğruna zaman kaybı, boş konuşma, zevk içinde geçen lüks hayat, sağlık için gerekenden fazla süreli uyku, yani altı veya sekiz saatten daha fazla uyumak; tanrının şanı ve kardeşlik sevgisi uğruna, seçilmişliğin işaretlerine sahip etmek için verilmiş zamanı heba etmek olacağı için, mutlak olarak ahlaki olarak kınanmıştır. Aylıklıkla boşa geçen her an, tanrının şanını artırma hizmetindeki çalışmadan çalınmış olduğu için, zaman sonsuz bir değere sahiptir. İstihareye dalarak tanrıyı tefekkür etmek bile, günlük çalışmalardan vazgeçmek pahasına gerçekleştireceği için, son derece değerlidir. Tanrıyı tefekkür etmek ve anmak bile, tanrının iradesini mesleki etkinlik içinde her olayda yerine getirmeye ve her an yaşatmaya kıyasla, çok daha az hoşnut eder.” (Weber 1921: 104)

82 “Kapitalist çıkarlar, niçin Çin’de veya Hindistan’da rasyonel ekonomik faaliyeti oluşturmamıştır? Hindistan ve Çin’deki bilimsel, sanatsal, politik veya ekonomik gelişmeler, bu toplumlar Batıya özgü olan rasyonelleşme yoluna neden girememiştir? Bu nedenler dolayısıyla denilebilir ki, Batı kültürüne özgü ve özel bir rasyonalizm ortaya çıkmıştır. Rasyonelleşme kavramının çok farklı anlamları da bulunmaktadır. Örneğin diğer hayat tarzlarında, özellikle irrasyonel içeriğe sahip olan mistik tefekkür, Batıya özgü bu rasyonelleşme sürecinde tamamıyla rasyonel bir işlev kazanmıştır. Batıdaki ekonomik yaşamın ve teknolojinin olduğu kadar bilimsel araştırmanın ve askeri eğitimin hatta hukukun ve yönetimin uyum içinde rasyonelleşmesi gibi, her kültürde irrasyonel içerikte olan mistizm Batıda rasyonelleşmiştir.” (Weber 1921: 22)

ettiğini vurgulayan Weber; Batıya özgü bu rasyonelleşme sürecinin de, öbür dünyaya yönelik çilenin mesleki faaliyet içinde veya ekonomik çaba sırasında çekilmesiyle başladığını, böylece kazanç maksatlı rasyonel ekonomik faaliyetin dinsel bir içerik⁸³ kazandığını belirtmiştir. Kişinin kendisini tanrısıyla daima yapayalnız ve başbaşa kaldığını hissetmesi⁸⁴

83 “Her kapitalist yeteneğe karşı, katolik ahlağın simgesel nefreti ve bunu devam ettiren Lütheran tavrı; esas itibarıyla, kapitalist bir ekonomideki kişisellikten arındırılmış ilişkilerin muhalifliğine dayanmaktadır. Zira Katolik ve lütheran kiliseler, daima kilise örgütünün idaresini tanımış ve tatbik etmişlerdir. Asırlar boyu, museviler, borçlanma işlerinde özel bir maharet edinerek, bunları yararlı kıldılar ve çok rağbet edilen bir uğraşı haline getirdiler. Fakat, bütün bunlar, toplum dışı kalmış kimselere ait kapitalizmdi; batıda yaratılan rasyonel kapitalizm gibi değildi. Geniş iş adamı kesimiyle, modern ekonomik durumun yaratıcıları arasında museviye çok ender olarak rastlandığından; girişimciler tipi tamamıyla hristiyandır, sadece hristiyanlığın sahası dahilinde idrak olunabilir. Kalvinizm, Tanrının atadığı bir göreve nail olurmuşçasına muteber kılınan mesleğin ve sağladığı toplumsal konumunun; rasyonel kapitalist prensibe göre devam ettirilen ussal faaliyet üzerine kurulu olduğunu açıklamaktadır. Dinsel sorumluluk, mesleki başarı ve daha yüksek toplumsal konuma ulaşmayı zorunlu kıldığı ölçüde, servete yönelmiş; servetin ve iyi yaşamın ise, Tanrı lütfundan kaynaklanmış olduğu, sürekli vurgulanmıştır. İnsanın, sadece Tanrı'nın kendisine vermiş olduğu işin bir vekili saydığı itikadı sayesinde, bu zorluktan kaçınmayı araştıran kalvinizm; zevk ile sefahat içine düşmeyi kınamış; dünyadan kopmaksızın, işi şahsın dinî bir görevi, ibadetiymişçesine yorumlayan rasyonel disipliniyle birlikte, çalışmayı bir kat daha kabul etmiştir. Kalvinizm, Tanrı'nın atadığı bir göreve nail olurmuşçasına muteber kılınan mesleğin, mevkiinin; rasyonel kapitalist prensibe göre devam ettirilen rasyonel faaliyet üzerine kurulu olduğunu beyan etmektedir. Dinî sorumluluk, servete meylettirmiş, servet ise Tanrı'nın lütfundan kaynaklandığından, tekrar ve tekrar edinilmiştir.” (Weber 1950: 359, 367)

84 “Tek bilinen, insanların çok azının kurtulduğu ve kalan büyük kısmın lanetlenmiş olduğudur. Bu doktrinin insandırlığına çok uygun gelen bir tutarlılıkla, gelecek nesil yaşam tarzı için bir sonucu beraberinde getirmiştir, bu da daha önceden hiç bilinmeyen, bir tek kişinin yoğun bir şekilde hissettiği kendi iç yalnızlığıdır. Reform çağında, ezelden tanrı tarafından belirlenmiş kaderini karşılamak için, kendi yazgı yolunda tek başına yürüyen insan için, yaşamındaki en önemli şey, kendisinin ebedi ve ezeli kurtuluşuydu. Tanrı huzurundaki bu kader yolculuğunda hiç kimse kendisine asla yardım edemezdi. Seçilmiş olan her kişi, tanrı sözünü yani kutsal yasasını kalbinde anlamış olduğundan, rahibe de ihtiyacı yoktur. Tanrının emrettiği söylenen tüm kilise ayinleri, tanrının şanını arttırmak için yani tanrı için düzenlenmiş olduğundan, bir kimse ne kadar duyarlılıkla ayinlere katılmada ısrarlı olursa olsun, kilise ayinlerine katılmakla kurtuluşa erişemez, sadece inançlı olduğunu çevresine sergileyebilir. Kilisenin extra ecclesiam nulla salus (kilise dışında kurtuluş yoktur) dogmasına rağmen, tanrı tarafından ezelden çizilmiş yazgısında lanetlenmiş kişiler arasında görünen kiliseye bağlı olanlarda bulunduğu için, tanrı tarafından ezelden seçilmiş olan kimseler de gerçek kilisenin dışına zaten çıkamayacağı için; ne kilise ve ne de düzenlediği ayinleri kişiyi kurtuluşa erdirmeyecektir. Görünmeyen gerçek kilise olarak tanrının buyruklarına bağlanan bu kimseler, sözlerine uyararak doğrudan tanrının eğitimi altına girerler, tanrının şanı uğruna kendisini tanrıya adayarak kurtuluşa erişmeyi hissedebilirler. Nihayet tanrı bile, hatta seçilmişler uğruna ölmüş ve kendi şahadetini ezelden bildirmiş İsa bile, kişinin tek başına çıktığı bu kader yolunda doğrudan kurtuluşa erdirmemez. Kilise ve ayinleri yoluyla kurtuluşa erişmenin tam anlamıyla reddedilmesi ve yok edilmesi, kalvinistlerin katoliklerle olan kesin ve belirgin bir farktır.” (Weber 1921: 61)

tanrıya mistik yönelişe neden olduğu gibi, bu mistik birliktelik kurtuluşa ermeyi kilise ve ayinlerinin dışında aranmasına neden olarak dinde rasyonelleşmeyi sağlamıştır. Puritanların, Pietistlerin ve Quakerlerin sevgide ve dürüstlükte herkese eşit davranılması olarak algıladıkları⁸⁵ tanrının tek yasasının, iş hayatında uygulanması karşılığında; tanrı adaleti olarak ekonomik kazançta veya mesleki başarıya erişileceği duygusu, zenginliğin ve servetin tanrı tarafından seçilmiş olunduğunun kanıtları olarak algılanması, tanrıya tek başına içsel yönelişle tanımlanabilen mistizmin de rasyonelleşmesine neden olmuştur. Tanrıya içten ve gizliden tek başına yönelirken, seçilmişliğin güdüsel baskısıyla mesleki başarıları veya yüksek kazançları elde etme çabasına giren, kurtuluşu kilisede değil de kendinde veya bireysel gayretinde arayan reformun bu en uç mezheplerinin veya kilise karşıtlarının uyguladıkları yöntem asketikizm⁸⁶ olmuştur. Ne kadar servet sahibi olunursa olunsun fakire özgü yaşama tarzından terk etmeyerek, ne kadar yüksek mesleki başarıya ulaşırsa ulaşılsın daha üst başarıya ulaşma arzusundan vazgeçmeyerek, dünyevi asketikizm rasyonelleşen dinin ve içeriği mistizmin yegane yöntemi haline gelmiştir. Asketikizm tanrı karşısında kendini alçaltmanın yolu haline

85 “Ruhsal ve dünyevi uğraşların içerdiği değerler açısından eşit olduğuyla ilgili mistik tutum, kısmen Pietistlerin ve kısmen de Quakerlerin inanç psikolojisini animsattırmaktadır. İş yoluyla girilen asketik öz disiplin eğilimi ve kurtuluşa erişme ihtimali; kiliselerde hep geri plana itildiği gibi, Lutheranlara da son derece kuşkuyla gelmiştir.” (Weber 1921: 45)

86 “Davranışın bu dünyanın içinde rasyonelleşmesi, öteki dünya için olsa bile, asketik protestanlığın meslek kavramının bir sonucudur. Kalvinizm, metodik hayatı, katolikizmde olduğu gibi manastır hücreleriyle sınırlandırmamıştır. Ayrıca, en önemli nokta olarak, kalvinizmde, azizlerin doğal hayattan farklı kılınan yaşamı, dünyanın dışında kurulan manastır cemaatlerinde değil, bu dünyanın içinde ve kurumlarında yer almaktadır. Ahretteki kurtuluş uğruna bu dünyadaki tavrın rasyonelleşmesi, asketik protestanlığın meslek kavramının bir sonucudur. Kapitalist girişimci tipinin kibirlilikle veya gösteriş yapmakla hiç ilgisi yoktur. Asketikizm, bireyi daha güçlü olarak kavramakla, en kutsal görevin dünyevi ahlağın üstünlüğünü tam anlamıyla sağlamak olduğuna ikna etmesiyle, kişinin günlük hayatın dışına sürüklenmesine açıkça katkıda bulunur. Öbür dünyanın hatırı için, bu dünyadaki tavrın rasyonelleştirilmesi, asketik protestanlığın meslek kavramının bir sonucudur. Mesleklerinde gayretli olmayanlar, gerektiğinde Tanrıya ayıracak zamanı da olmayan kimselerdir. Varlıklı olan da, çalışmadan yememelidir. Her türlü koşul dahilinde, dünyevi görevlerin yerine getirilmesinin, Tanrıyı hoşnut kılan tek yaşama biçimi olduğu tekrar ve tekrar kuvvetle vurgulanmaktadır. Tanrının yegane isteğinin sadece mesleki faaliyet olmasından dolayı, her meşru iş, Tanrı nazarında kesinlikle aynı değere sahiptir. Ahlaki bakımdan dünyevi etkinliğin bu suretle haklı kılınması, reformasyonun, en önemli sonuçlarından birisidir. Şayet Tanrı, kendi ruhunuza veya bir diğer kimseye zarar vermeksizin, bir başka usulle yasal olarak daha fazla kazanç sağlamanızı mümkün kılan bir yolu gösterdiği halde, siz, Tanrının bu teklifini geri çeviriyorsanız, mesleğin amaçlarından birine apaçık bir şekilde karşı gelmek suretiyle, Tanrının vekili olmayı, Tanrının sunduğu nimetlerini kabul ederek onun isteğine uymayı da, ret ediyorsunuz demektir.” (Weber 1921: 100)

gelince, seçilmişliğin işaretleri olarak görülen parasal kazançlar veya mesleki başarılar bireysel ekonomik gayretlerde ısrar etmenin dayanağı olunca; dünyayı reddeden asketikizm ve insanlardan kişiyi tecrit eden mistizm rasyonel bir içeriğe kavuşmuştur. Böylece, dünyevi asketikizmle yüceltilen fakire özgü yaşam sayesinde tutumluluk ve parayı iş etkinliğinde tutulması yoluyla yatırım kararı rağbet bulmuş, rasyonelleşen mistizm sayesinde de tanrının yasasına bağlanarak içsel denetim güçlendirilmiş, ruhani diyarı tefekkür içeriğindeki mistizmin eylemsizlik temeli yok olmuş, yerini bireysel ekonomik etkinlik kapsamındaki sürekli eylem temeline bırakmıştır. İçsel mistik aydınlanmayla tüm düşünsel kaygılar, tanrı yasasına bağlanarak ve seçilmişliğin işaretlerini sahiplenerek, mesleki başarı veya ekonomik kazanç üzerinde odaklanınca, yaşanan bu dünyayı terk tavrındaki asketikizm de ve tek başına tefekkür halindeki eylemsizliğe dayanan mistizm de içerik ve tarz değiştirmiştir.

Batıya özgü rasyonalizmin, modern kapitalizme⁸⁷ yol açtığı gibi, asırlardır hemen her yerde bilinen ve uygulanan çift taraflı defter tutmayı da geliştirdiğini⁸⁸ vurgulayan M. Weber; yasal bir zorunluluk

87 “Max Weber, kapitalizmi yalın biçimde tanımlar, kapitalizmin bir insan topluluğunun gereksinimlerini karşılayacak endüstriyel ürünlerin girişim yöntemi ile sağlandığı her yerde varolduğunu belirtir ve rasyonel bir kapitalistik kuruluşu, sermaye muhasebesi olan bir kuruluş olarak niteler; ve kapitalizmin ruhunu, rasyonel ve sistematik olarak kazanç arayan tutumu tanımlamak için kullanır. Kapitalizmin özü, Weber’e göre, hedefi en yüksek kâr elde etmek, araçları çalışma ve üretimin akılcı örgütlemesi olan girişimde yatar. Akılcı bir disiplinle kâr elde etme düşüncesi Batı kapitalizminin tarihsel olarak kendine özgü niteliğidir. Batı Avrupa kapitalizmini nitelendiren, ona kendine özgülüğünü, hatta teklifini veren kâr elde etme arzusu değil; en yüksek kâr elde etmeye aklileştirmeye, hesap yapmaya, disipline dayandırmış olmasıdır. Akılcılık, bilime ve bilimin toplum hayatının çeşitli yönlerine uygulanabilme inancını da beraberinde getirir. Akılcılık özünde bir hesap yapma, araçlarla amaçlar arasında bir değerlendirme yapma biçimidir. Weber iki tür akılcılık ayırt eder: biçimsel (formal) ve özsel (substantive) akılcılık. Bunlar hesap yapmanın iki ayrı biçimidir. Birinci tür yani biçimsel akılcılık (ekonomik) eylemin araçlarının, araçlarından ayrılmasını içerir. biçimsel akılcılık, veri bir amaca ulaşmak için düşünülen mümkün iyi yol şeklinde tanımlanabilir. Özsel akılcılık, belli nihai amaçlar ölçütünün, bunlar ister ahlaki, politik, faydacı, zevk verici, feodal, eşitlikçi olsun ekonomik eyleme uygulanmasını ve sonuçlarını gösterirler.” (Dobb 1992: 7, 371)

88 “Çift taraflı defter tutma ve bunun sonucunda ortaya çıkan dengenin gözönünde tutulma zorunluluğu ekonomik faaliyete akılcılığın egemen olmasına yol açar. Çünkü böylece zorunlu olarak hesap yapılır. Ne var ki çift kayıtlı defter tutmanın ortaya çıkabilmesi ekonomik ortamda bazı değişimlerin ortaya çıkmasına bağlıdır. Bu değişimlerden ilki, mülkiyete yasal hakların yerleşmesidir. Fiziki üretim araçları, müteşebbisin özerk kullanım alanına girebilmelidir. Değişimlerden ikincisi, piyasaların oluşması ve ister mal isterse işgücü piyasasında değişime engellerin olmamasıdır. Bu, feodal sistemde olduğu gibi üretim ve tüketim sürecinde tekellerin ortadan kalkması, işgücü arzı üzerinde lonca sınırlamaların olmaması anlamına gelir. Üçüncü

haline getirilen rasyonel muhasebeyle, kapitalist teşebbüsün biçimsel ve yasal bir düzen altına alındığını savunmuştur. Rasyonel muhasebenin bilimsel içeriğine kavuşması için, Hindistan'dan uyarlama tarzında da olsa rasyonel hesaplama tarzının⁸⁹ uygulanmasını zorunlu gören M. Weber; kesin hesaplamanın toplumsal olarak rasyonelleşme sürecine katılabilmesi ve hayatın her kesitinde doğru ölçümün yaygınlaşabilmesi için, zorunlu olarak özgür emeğe⁹⁰ gereksinim duyulduğunu kabul ederek,

olarak, akılcı muhasebe, akılcı teknikleri varsayar ve akılcı teknikler de mekanizasyon yoğunlaşmasını beraberinde getirir. Hesaplama yapabilmemenin belki de mutlak olarak en kritik faktörü, özgür emeğin mevcudiyetidir.” (Dobb 1992: 374)

89 “Kapitalizmin modern Batıya özgü biçimi, daha ilk bakışta, teknik imkanların gelişmesi tarafından belirlenmiştir. Batıya özgü bu rasyonellik, bugün esas olarak, en önemli teknik faktörlerin hesaplanabilirliğine bağlıdır. Bunun anlamı, Batıya özgü rasyonelliğin, temel olarak, modern bilimin özelliklerini ve özellikle de matematiksel kesinlik ve rasyonel deneyim üzerine kurulmuş doğal bilimlerini temel almış olmasıdır. Diğer taraftan, bu bilimlerin ve bilimsel yeniliklerle ilerleyen tekniğin gelişmesi, pratik ekonomik uygulanım halindeki kapitalist çıkarlardan çok önemli düzeyde uyarılmaktadır. Yine de, Batıya özgü bilimin kökeni, kapitalist menfaatler üzerine yüklenememesi, bir gerçektir. Ondalık tabanlı toplama ve çıkarmanın yanında cebirsel işlemler, ondalık sistemin keşfedildiği Hindistan'da tüm ayrıntısıyla bilinmekteydi. Ondalık sistem ve cebir bilimi, Hindistan'da modern matematiğe ve rasyonel muhasebeye temel olamazken, sadece Batıda kesin hesaplama yöntemi ve defter tutma tarzı gelişen kapitalizmin maksatları uğruna kullanılmıştır. Ne matematiğin ve ne de mekaniğin kökeni, kapitalist çıkarlar tarafından belirlenmiş değildi. Ancak bilimsel bilginin teknik yararlılığı, büyük insan kitlelerinin yaşam koşulları için o denli önemlidir, ki kesinlikle ekonomik ilgiler tarafından teşvik gördüğünden, Batı bilimsel bilgiyi aşırı derecede yararlı bulmuştur. Bilimsel bilginin Batıda gördüğü bu muazzam teşvik, Batıya özgü toplumsal yapıdan kaynaklanmıştır. Zira modern rasyonel kapitalizm, teknik olarak üretim araçlarına muhtaç olduğu gibi, hesaplanabilir yasal bir sisteme ve biçimsel kurallara dayanan bir yönetim anlayışına ihtiyacı vardır. Kesin doğru hesaplama ve rasyonel muhasebe olmaksızın, maceracı ve vurguncu ticari kapitalizmle birlikte tüm çeşitleriyle politik zeminden türemiş kapitalizmler olabilir; fakat sabit sermayesiyle ve kesin hesaplamalarıyla bireysel girişimcilik maharetleriyle kazanç maksatlı hedeflerine yönelmiş bir rasyonel teşebbüse rastlamak asla olanaklı olmaz.” (Weber 1921: xxxvii)

90 “Rasyonel sanayi organizasyonun, ne siyasal ne de irrasyonel spekülatif kazanç fırsatları dışında yasal düzen ile tam bir uyum içinde olması, sadece, Batıya özgü ekonomik rasyonalizmde yani Batı kapitalizminde mümkün olmuştur. Kapitalist teşebbüsün modern rasyonel organizasyonu, iki önemli gelişme faktörü olmaksızın ortaya çıkması asla mümkün olamazdı: modern ekonomik hayata bütünüyle hakim olan, iş hayatının ev işlerinden ayrılması, bu ayrılımla çok yakından bağlantılı olan rasyonel defter tutmadır. Modern zamanlarda Batıda, başka hiç bir yerde ortaya çıkmamış olan çok farklı biçimdeki bir kapitalizm geliştirdi: bu, özgür (biçimsel) emeğin rasyonel kapitalist organizasyonu. Başka yerlerde özgür emeğin çok önemsiz izlerine rastlanabilir. Manoryal atölye ve dükkanlarda, serf emeğine dayanan hizmet içi imalathanelerde çok önemsiz sayıda da olsa özgür yani ücretli emeğe rastlamak mümkündür. Bunların hiç biri, Avrupa Ortaçağının el becerisi işlerinde olduğu gibi çiraklık-kalfalık düzeninin rasyonel organizasyonunu oluşturmuş değildir.” (Weber 1921: xxxvii)

K. Marx'ın⁹¹ görüşlerine yaklaşmıştır. Böylece Hıristiyanlıkla kölelerini serfleştiren Avrupa, kapitalizmin özgürlük ideolojisiyle serflerini ücretli işçilere dönüştürerek, rasyonelleşme sürecinin işgücü koşulunu⁹² yerine getirmiştir. Feodalizmin tâbiyet bağlarından kurtularak özgürleşen ve eğitim yoluyla kendisini geliştiren insanın, bilimsel yenilikleri ile uygulama maharetleri üzerinde yükselen borç-alacak girişli hesap kaydı; tüccarın menfaatlerini arttırma çabasından doğmasına rağmen, pratik bir yöntem olarak sanayileşme sahasındaki rasyonelleşme sürecine çok belirgin katkıda bulunmuştur. İnsan zihninin en harika buluşlarından biri olarak da kabul edilen ve rasyonel para muhasebesinin ilk ve temel sistemi olan çift girişli hesap kaydının⁹³, yürütülen ekonomik faaliyetin her

91 “İki anlamda özgür emekçiler: çünkü bunlar ne köleler, serfler vb gibi üretim araçlarının ayrılmaz bir parçasıdır; ne de mülk sahibi köylüler gibi üretim araçlarına sahiptirler; demek ki, bunlar kendi üretim araçları bulunmayan, böyle bir engel ve yükten kurtulmuş kimseler olmalıdırlar. Kapitalist sistemin yolunu açan süreç, emekçinin elinden üretim araçlarının sahipliğini alan süreçten başkası olamaz; bu süreç, bir yandan toplumsal geçim araçlarını sermayeye dönüştürür; öte yandan, doğrudan üreticileri ücretli emekçilere dönüştürür. Kapitalist toplumun ekonomik yapısı, feodal toplumun ekonomik yapısından doğmuştur. Doğrudan üretici, emekçi, ancak, toprağa bağlı bulunmaktan, bir başkasına köle, serf ya da bağımlı olmaktan çıktıktan sonra, kendisi üzerinde tasarrufta bulunabilir. Metanı, satabileceği bir pazarın bulunduğu her yere götürebilen özgür bir emek gücü satıcısı halini alabilmesi için, ayrıca, lonca düzeninden, bunların çıraklar ve kalfalar için koyduğu kurallardan, çalışma yönlendirmelerinin kısıtlamalarından da kurtulması gerekiyordu. Kapitalist üretimin ilk başlangıcına, daha 14. ve 15. yüzyılda, dağılmış olarak bazı Akdeniz kentlerinde rastlamamıza karşın, kapitalist üretimin başlangıcı 16. yüzyıldır. Kapitalist üretim tarzının belirlediği yerlerde, serflik çoktan ortadan kaldırdığı gibi; Ortaçağın en yüksek ilerlemesi olan bağımsız kentlerin varlığı da, çoktan yok olma yoluna girmişti. Kapitalistin sermayesini yeni baştan yatırması halinde, bunun bir kısmını bir sayman tutmak ve saymanlık giderlerini karşılamak için ayırması gerekir. Ortaçağlarda tarım konusunda defter tutmayı ancak manastırlarda görüyoruz. Ama biz taa ilkel Hint topluluklarında tarım için bir sayman ayrıldığını biliyoruz. Defter tutma, el zanaatının ve köylü ekonomisinin dağınık üretimine kıyasla kapitalist üretimde, kapitalist üretime kıyasla kolektif üretimde daha gereklidir. Birikimin ilk koşulu, kapitalistin elinde bulunan metaları satabilmesi ve aldığı paranın büyük bir kısmını sermayeye dönüştürebilmesidir. Ama üretim yoğunlaştıkça defter tutma maliyetleri düşer, defter tutma işi toplumsal niteliğe bürünür.” (Marx 1977: 41, 63)

92 “Emeğin tarihi, aynı zamanda, bilginin tarihidir. Endüstrileşme bakış açısıyla eski uygarlığa bakacak olursak, Hıristiyanlığın yükselmeye başladığı andan itibaren kölelik çözülmüş, serflik temel konu haline almıştır. toplum daha yüksek düzeyde örgütlenmeye yöneldikçe, serflik daha da göze batar bir hal almıştır. Serfliğin varolduğu yerde orta sınıf yoktur, imalat veya ticaret girişimi son derece düşüktür. Servet artışı hür bir ulusta özgür insanların artmasıyla, yani orta sınıfların güçlenmesiyle, ticaret teşebbüslerine yeni bir güç kazanmasıyla mümkün olmuştur.” (Lecky 1955: 222)

93 “Bir piyasa ekonomisinde her biçimdeki rasyonel hesaplama ve özellikle de sermaye muhasebesi, fiyat ve değişim beklentilerine yöneliktir. Fiyat değişimleri de, pazarlık ve rekabetteki çıkar çatışmaları, bu çatışmaların çözümü tarafından belirlenir. Kârlılık muhasebesinde fiyat değişimleri, şu ana kadar teknik bakımdan en mükemmel gelişmiş defter tutma olan çift taraflı

ayrıntısına inerek gerçeği doğru olarak yansıtabilmesi, kapitalizmin ortaya çıkmasına ve rasyonalizmin de gelişmesine katkıda bulunabilmesi, para birimiyle yapılan sermaye hesabının⁹⁴ temelini oluşturmasıyla mümkün olmuştur. Rasyonel sermaye muhasebesini, modern kapitalizmin en önemli biçimsel ögesi ve temellerinden biri⁹⁵ olarak gören Weber; rasyonel sermaye hesabıyla kapitalist işletmenin rasyonel örgüt yapısına ulaştığını, kârlılık hedefi⁹⁶ için kaynakları en uygun ve en doğru değerlendirme olanaklarına kavuşulduğunu, vurgulamıştır. Sermaye kazanç sağlamaya

hesaplama özellikle açık ve kesin bir şekilde görülür. Bireysel hesapların çift girişli sistemi yoluyla, girişim içinde çeşitli bölümler oluşturulmuş, birbiriyle karşılıklı olarak değişim işlemi gören bireysel hesaplar geliştirilmiştir. Böylece borç-alacak girişli hesap kaydı, her kişisel adım veya ölçütün kârlılık üzerinde teknik bakımdan en mükemmel davranışın gerçekleşmesine imkan sağlar. Biçimselliğiyle sermaye muhasebesi, insanın insanla devamlı bir mücadele içinde olduğunu varsayar. Pazarda insanın insanla giriştiği bu kıyasıya mücadelesinin, rasyonel para muhasebesinin var olabilmesinin temel şartı haline gelmesi; parası çok olanın diğerlerine kıyasla fazla fiyat verme olarak ve rakiplerine göre çok daha uygun koşullarda olanlara göre daha düşük fiyat isteme olarak, ekonomik sürece tesir eder.” (Weber 1922: 92)

94 “İster modern defter tutma yöntemleriyle olsun isterse de ilkel veya kaba olmak üzere başka tarzlarda yapılmış olsun, önemli olan, daima para birimleriyle sermaye hesabının yapılmış olmasıdır. Rasyonel ekonomik faaliyette her şey, bilançoya dayalı olarak yürütülmektedir. Girişimin başlangıcında, mevcut durumun rakamsal olarak tespiti maksadıyla, bir başlangıç bilançosu hazırlanmaktadır. İşle ilgili her bireysel kararın, muhtemel kârlılığını hesaplayabilmek ve kâr üzerinde ne kadar bir etkiye bulunduğunu açığa çıkartabilmek için, bir kapanış bilançosu hazırlanmaktadır.” (Weber 1921: xxxii)

95 “İhtiyaçların ne olduğuna hiç bakmaksızın, beşeri bir grubun gereksinimlerini endüstriyel olarak tedarik etmek için teşebbüs metoduyla icra ettiği her yerde kapitalizm mevcuttur. Daha özel bir deyimle, modern muhasebecilik metotları ve bilanço hesabına göre yapılan hesaplama yoluyla gelir yaratıcı gücüne karar verilen bir teşebbüs olarak rasyonel kapitalist kurum, her şeyden önce sermaye muhasebesi demektir. Günümüz kapitalizminin var oluşu için gerekli olan çok daha genel önkoşul; her günkü istekleri tedarik etmekle iştigal eden bütün büyük sanayi teşebbüslerine göre norm haline gelen rasyonel sermaye muhasebesinin varlığıdır. Teşekküllerin yapısal bir sonucu olarak, şirket, sabit bir sermayenin olmasıyla ve kurum çalışanlarının durumları gereği modern manâda sermaye hesabının tutulmasıyla kesin olarak tanımlanır.” (Weber 1950: 275)

96 “Kâr sağlama çabası, bir tek fırsatta bile mallar üzerinde yeni güçlerle kontrol sağlanılmasına yönelik sürekli tekrarlanan veya devamlılık gösteren bir eylemdir. Kâr peşinde koşma eylemi, en azından, kâr sağlama fırsatlarına yönelme faaliyetidir. Rasyonel ekonomik kâr sağlamaya özgü para muhasebesi tarzı, sermaye muhasebesidir. Sermaye muhasebesi, kazanç sağlama macerasının başından itibaren teşebbüsün mal ve para olmak üzere bütün toplam varlıklarının değerlendirilmesi yoluyla, kâr fırsatlarının ve kazanç maksatlı faaliyetin başarısının değerlendirilmesi ve doğrulanmasıdır. Sürecin sonunda hâlen varolan ile henüz edinilen varlıkların benzeri değerlendirilmesi yoluyla yapılan kıyaslama olarak sermaye muhasebesi, kâr maksadına erişmek için sürekli olarak işleyen bir organizasyonda, her muhasebe döneminde yapılır. Her iki durumda da varlıkların başlangıç ve sonuç dönemleri itibarıyla bir bilanço çizilir.” (Weber 1922: 91)

yönelik olarak kullanılan veya işletilen belirli bir miktar servet olduğundan, kârı yatırılan ana paradan ayıran sermaye muhasebesi olmadan kesinlikle ve ayrıntısıyla hesaplanmadığı gibi; yevmiye kaydı ve büyük deftere aktarımı takibiyle çift girişli defter tutma da olmaksızın, sermaye rasyonel ekonomik faaliyette belirgin bir hale gelemez ve rakamsal kesinlikte asla hesap edilemez. Zira rasyonel ekonomik faaliyet, kâr arama çabasıdır, kârı sermayeye katma becerisidir; sermayeyi arttırma hedefi üzerine kurulu olduğundan, kâr hedefine ne ölçüde ulaşıldığını belirleyen, doğrudan, sermaye muhasebesiyle süreklilik kazanmaktadır. Modern kapitalizmin yarattığı⁹⁷ sermaye muhasebesi, yatırıma aktarılacak kâr araçlarının yani sermayeye eklenecek (dağıtılmayan kârlar, borçlanmalar, hisse senet satışları gibi) parasal varlıkların kârlılığı üzerinde kesin hesaplama yapılmasını sağlamaktadır.

Kapitalizm, rasyonellik ve sermaye muhasebesi arasında doğrudan bağlantı kuran Weber, rasyonel tavır kazanç maksatlı ekonomik faaliyet üzerine kurulmuş olduğundan, kapitalizm rasyonelliği kendine uyarlamış ve geliştirmiş, soyut bir düşünceler bağı olmanın ötesine geçirek rasyonelliği kazanç maksatlarına yönlendirmiştir. Sermaye muhasebesi yoluyla kapitalizmin rasyonelliğini, ekonomik faaliyetin kârlılığının hesabı haline dönüştürerek⁹⁸, her kazanç fırsatında uygulanabilir kılmasının veya temel ölçü niteliğine kavuşmasının iki yolunun olduğunu vurgulayan Weber; bunlardan birincisinin, doğrudan kapitalizmin kendisi

97 “Rasyonel sermaye muhasebesi, modern kapitalizmin var olabilmesi için en önemli ön koşullarından biri olmasına rağmen, kendisi de şu koşullar üzerinden yükselmiştir: 1. Toprak, donanım, makineler, aletler ve diğerleri olmak üzere tüm maddi varlıkların serbest özel mülkler ve kişisel girişimler olarak üretim araçları haline gelmesi; 2. Pazarın irrasyonel engellerden tamamıyla kurtularak ticari işlemlerin serbestliğe kavuşması; 3. Üretim ve taşımacılıkta rasyonel, hesaplanabilir ve dolayısıyla mekanikleşmiş teknolojinin kullanılması; 4. Rasyonel, güvenilir hukukun uygulanması; 5. Özgür işgücü; 6. Ekonominin ticarileşmesidir. Tüm bu ön koşullar bir tek cümlede bir araya getirilerek modern kapitalizmi şöylece özetleyebiliriz: gereksinimlerin pazarda karşılanması için muhtemel en mükemmel tedarik yöneliştir.” (Tribe 2006: 18)

98 “Sermaye, hesap kayıtlarında dengeye getiren olumlu bir fark olarak kârın veya kâr yapıcı araçların, parasal değeridir; bir bakiye olarak kâr veya zarar, başlangıçtaki ile dönem sonundaki bilanço değerleri arasındaki farktır. Sermaye riski ise, bu bilançodaki muhtemel zararın tahminidir. Ekonomik teşebbüs ise, sermaye muhasebesine yönelebileme gücü olan bağımsız bir eylemdir. Bu yönelme, hesaplama aracılığıyla gerçekleşir. Muhtemel riskler ve kâr olasılıkları, uygulama öncesi (ex-ante) hesaplanırken; rasyonel ekonomik faaliyetin sonucu olarak gerçek kâr veya zararın doğrulanması için uygulama sonrasında da (ex-post) hesaplama yapılır.” (Weber 1922: 92)

tarafından yaratılmamış olsa da yararlandığı paranın, her ekonomik iş için ölçü haline gelmesi olduğunu belirtmiş; ikincisinin ise, rakamsal olarak sayılabilen ve kaydedilen bu parasal birimin hesaplara aktarılacak rasyonel ekonomik faaliyetin denetim altına alınması olduğunu açıklamıştır. Sermaye muhasebesinde uyumlu kılınan para ve hesabı yoluyla, rasyonel ekonomik faaliyet veya rasyonel kararlarla gerçekleştirilen kapitalist etkinlik, giderek daha fazla maliyet-kâr ilişkisi üzerine odaklanır olmuştur. Sermaye muhasebesinin belirgin hale getirdiği kazanç fırsatlarının ve maliyet seçeneklerinin⁹⁹ kesin olarak bilinmesiyle, sürekli olarak rasyonel ekonomik faaliyette bulunan teşebbüsün fiyat karşısında dayanıklılığının artacağını belirten Weber; rasyonel para muhasebesi sayesinde teşebbüsün, eylemde parasal fiyatlar ile kâra yönelineceğini¹⁰⁰ açıklamaktadır. Rasyonel ekonomik faaliyetin örgütlenmesinde çalışanların iş disiplini koşullarına uyum göstermesi için, özgür emeği zorunlu gören Weber; Batıya özgü gördüğü rasyonelleşme sürecinde, hayatın her kesitine yayılan (hukuk,

99 “Sermaye muhasebesine dayanan teşebbüsler, piyasa tarafından sağlanan kazanç fırsatlarına yöneldikleri gibi, vergi gelirlerinin veya devlet görevlerinin satılması tarzındaki güç ilişkilerinin doğurduğu diğer edinim şanslarının peşine düşerler. Kâr maksadı taşıyan rasyonel bir girişim tarafından üstlenilmiş her bireysel işlem, muhasebe sayesinde tahmin edilebilen belirli bir kârlılığa odaklanmaktadır. Piyasadaki kâr sağlayıcı faaliyetler olgusunda, sermaye muhasebesi şunları gerektirmektedir: 1. Önceden tahmin edilebilirliğine bağlı olarak, teşebbüsün sağladığı malların satışı için yeterli ölçüde yaygın ve garantili fırsatların çıkması, yani genellikle yüksek derecede mal satışının gerçekleşmesi; 2. Potansiyel üretim araçları ve emek hizmetleri gibi, teşebbüsün işlerine devamlılık kazandıran ve piyasada kullanılmaya hazır bulunan araçların maliyetlerinin, yeterli seviyedeki bir kesinlikle tahmin edilebilmesi; ve son olarak, 3. Üretim araçlarının elde edilmesinden satış işleminin gerçekleşmesine varıncaya taşımacılık, imalat süreçleri ve depolama gibi işleri kapsayan tüm faaliyetlerin teknik ve yasal şartlarının, ilkesel olarak hesaplanabilir olan parasal maliyetleri yükseltmesidir. Mümkün olan en yüksek düzeyde hesaplanabilirliğin sağlanması, etkin sermaye muhasebesinin temelidir. Ekonomik hesaplama temeli olarak sadece Batıda sermaye muhasebesi ortaya çıkmıştır. Bir bütçe biriminin uygun hesaplamalarından farklı olarak, sermaye muhasebesi ile piyasa girişimcisinin hesaplamaları, marjinal faydaya değil de kârlılığa yönelmektedir.” (Weber 1922: 93)

100 “Özellikle, rasyonel para muhasebesi, sadece geleneksel olarak teknik muhasebe maksatları için kullanılan imgesel fiyatların değil, yürürlükte olan fiyatların varlığını gerektirir. Ayrıca rasyonel para muhasebesi, salt teknik muhasebe birimleri olarak kullanılan parayı değil de, yürürlükte halen değişim aracı olarak kullanılan ve değişim aracı işlevi nedeniyle talep edilen gerçek parayı gerektirir. Bundan dolayı, rasyonel ekonomik faaliyetin para fiyatlarına ve kâr hedeflerine yönelmesinin sonuçları şunlardır: 1. Paranın ya da satılabilir malların piyasadaki bireysel taraflar arasında dağılımındaki farklılıklar; malların üretiminde yönünün belirlenmesinde belirleyicidir. 2. Malların üretimiyle hangi tarz talebin tatmin edileceği konusu, doğrudan üretimin kârlılığına bağlıdır. Kârlılığın gerçekten biçimsel olarak rasyonel bir kategori olmasına rağmen; kişisel varsayımlar öne çıktığında, yeterli satın alma gücü olarak talep kendisini piyasada hissettirmedeğinde, rasyonel muhasebenin kârlılık hedefi giderek önemini kaybeder.” (Weber 1922: 94)

bürokrasi, din vs gibi) tüm boyutlarını ayrıntısıyla irdelemiş olsa da, ekonomik örgütlenmedeki rasyonelliğin en yüksek biçimsel tarzını sermaye muhasebesinin¹⁰¹ oluşturduğunu öne sürmüştür. Zira teşebbüsü oluşturan her bir birimin veya üstlendiği her bir işin yüklediği maliyet ile sağladığı kâr katkısı, bütün ayrıntısıyla ancak sermaye muhasebesiyle gözler önüne serildiği için; yöneticileri kararlarında gerçekçi ve rasyonel kılan sermaye muhasebesi, işgücü üzerinde kesin denetim kurulmasını kolaylaştırarak verimliliğin yükselmesinde de etkili olmuştur. Kapitalist teşebbüste gerçekleşen rasyonel ekonomik faaliyette, değişim sırasında karşılaşılan fırsatların en akılcı kararlarla değerlendirilmesi, kâr beklentilerinin en uygun maliyet tahminleriyle belirlenmesi için paraya dayalı sermaye hesabını zorunlu gören Weber; envanter ve bilanço sonuçlarıyla sermaye muhasebesinin Avrupa'nın ilk hisse senedini çıkartan büyük şirketlerinde bile olmadığını¹⁰² belirtmiştir.

101 “Daha az rasyonel muhasebe uygulamalarına dayanan her hangi bir tarzdaki ekonomik davranışa karşı adeta bir ödül olan sermaye muhasebesi, sermaye mallarının tamamını kendisine ayırarak sahiplenmesi yoluyla, teknik olarak en rasyonel düzeyde teşebbüs üzerinde etkili olur. Sermaye muhasebesi, teşebbüsün teknik yapısına karşı yönetimin salt ticari niteliklerini öne çıkarır, teknik ve ticari sırların korunmasını gerektirir, çalışanların sömürülmesini ve vurguncu iş politikasını destekler. Son tahlilde teknik rasyonelliğin derecesiyle bağlantısız olarak bu sömürü, ancak, işgücü piyasasında her hangi bir türden mülkiyet sahipliğine karşı elde edilen pazarlık üstünlüğüyle mümkün olur. Böyle bir pazarlık üstünlüğüne, mal piyasasında hesaplama yöntemleri açısından daha düşük seviyeli bir rasyonelliğe dayanan veya sermaye ile kredi kaynakları bakımından rakiplerine kıyasla daha az iyi durumda olan rakiplerinin karşısında; sermaye muhasebesiyle işi üzerinde denetim kuran, sermaye donanımına sahip olan ve borç alınabilecek fonları kullanabilen her hangi bir iş organizasyonu muktedir olur. Sermaye muhasebesindeki en yüksek biçimsel rasyonellik, sadece, girişimcilerin kesin denetimi altına giren işçilerin işe bağlılığıyla olanaklı olabileceği gibi, ayrıca çok özel bir unsur olarak modern ekonomik düzende bile olması muhtemel irrasyonelliğin dikkate alınmasını da gerektirir. İşçilerin sömürülmesinin ekonomik nedeni, iş disiplini için en uygun koşulları yaratan, özgür emeğin ve üretim araçlarının mükemmel kullanılmasıdır.” (Weber 1922: 138)

102 “Teşekküllerin yapısal bir sonucu olarak, şirket, sabit bir sermayenin olmasıyla ve kurum çalışanlarının durumları gereği modern manâda sermaye hesabının tutulmasıyla kesin olarak tanımlanır. Büyük kolonizasyon şirketleri, modern hisse senetleri çıkaran teşebbüslerin gelişmelerindeki bir diğer ön aşamadır. Modern sermaye hesabı tutulmadığı gibi, gerçi sonradan nispeten yaygın muameleler süratle vukuu bulmuşsa da, hisse senetlerinin serbestçe devir olması da mümkün değildi. On sekizinci asra gelinceye kadar görülemeyen yıllık bilanço ve envanter hesabı âdetlere yaraşan bir şekilde tesis edilmiş, pek çok dehşetli iflâslara zorla kendi tasdiklerini kabul ettirmişlerdir. Bu, kaynakların rehinine mukabil mecburi borçlanmalarla ve önceden tahmin edilen gelirler karşılığında borçlanma belgesinin düzenlenmesiyle başlar. Orta çağ kentleri gayri menkûl mülkiyetlerini ve vergi güçlerini rehin ederek, bonolarla olağanüstü gelirleri emniyet altına almışlardır. Vergilendirmenin rasyonel yönetimi, kendi hürriyetlerini kaybettikleri dönem sonrası İtalyan kentlerinde başarılıdır, İtalyan asilzadeleri birinci siyasî güç olarak, o sırada çift girişli kayıt usulünü kapsaması da,

Serbest piyasa ortamında gelişen kapitalist teşebbüsü¹⁰³ Ortaçağ Avrupasının malikanelerinden veya loncalarından farklı kılan en önemli

derhal geçerli kıldıkları ticarî muhasebe prensibiyle uyumlu olarak kendi malî işlerini idare etmeye koyulmuşlardı. Kapitalist teşebbüsün kabul edilen özellikleri ve önkoşulları aşağıdaki gibidir. Müteşebbis şahıs tarafından üretimin fizikî vasıtasına tahsisat, serbest piyasa, rasyonel teknoloji, rasyonel hukuk, özgür işgücü ve nihayet bütün bunları ifade eden ekonomik bakımdan hayatın ticarileşmesidir. İlâve motif olarak spekülasyon, mülkiyet serbestçe ciro edilen kıymetli kağıt olarak ifade edildiğinden, çok mühim bir kudret haline gelmiştir. Sadece modern batı dünyasında gerçekleşen ekonomik hayatın ticarileşmesi, ilk görünüş itibarıyla, teşebbüsün hisselerine pay senedi şeklinde katılmayı, faaliyetlerinden dolayı bir gelir elde etmeyi, özellikle de devlet tahvilleri ve gayri menkul rehin-ipotek işlemleriyle borçlanmayı ifade etmektedir.” (M. Weber, 1950 ; 279-285)

- 103 “Sermaye muhasebesi, ilk olarak, toprak, cihazlar, makine, aletler vs. gibi kendi kendini idare eden özel sanayi teşebbüslerindeki üretimin bütün fiziksel varlıklarının tahsisatını icap ettirir. ikinci olarak, kapitalizm, pazardaki alışveriş üzerinde irrasyonel sınırlamaların olmadığı serbest piyasa ortamını gerektirir. Piyasa üzerindeki böyle tahditler, sınıf karakteri taşıyarak; şayet hayatın kesin üslûbu belirli bir sınıf için nizam altına konulmuş veya tüketim, sınıf hudutlarında standartlaştırılmışsa; ya da kentlinin kendisine hâs mülkünde serbest bırakılmadığı, şövalye ile köylünün de sanayi ile meşgul olmadığı örneğinde olduğu gibi bir sınıf inhisarı mevcutsa; böyle durumlarda, ne serbest işgücü pazarından ne de mal piyasasının varlığından söz edilebilir. Üçüncüsü ise, kapitalist muhasebe, makineleşmeyi ifade eden, en geniş kapsamdaki hesaplamayı kolaylaştıran rasyonel teknolojiyi gerekli kılar. Rasyonel teknoloji, üretim ve ticaretin her ikisine, hareket eden mallarda olduğu gibi hazırlama masraflarına uygulanır. Kapitalizmin dördüncü ayırt edici özelliği, güvenilir hukuktur. Sanayiye ait organizasyonun kapitalist tarzı, rasyonel olarak işliyorsun, mutlaka güvenilir karar vermeye ve doğru idare olunmaya bağlı kalınmalıdır. Ne Yunan kent devleti çağı, ne Asya'nın badadan evlâda miras kabulinden intikâl eden patrimonyal devlet, ne de Batı memleketlerinde Stuart'ların düşüşü, bu koşulu yerine getirebilmiştir. Kapitalizmin beşinci görünüşü, serbest işgücüdür. Sadece, kanuni pozisyonlarında değil, fakat aynı zamanda ekonomik mecburiyet olarak var olan şahıslar; hiç bir sınırlayıcı şart olmaksızın, kendi işgüçlerini satabilmeliler. Şayet yaşamak için bir sınıf olarak kendi işgücü hizmetini satmaya mecbur olan böyle bir mülksüzler tabakası yoksa, bu kapitalizmin özüne aykırıdır; aynı şekilde, el altında sadece köle emeği varsa, kapitalizmin gelişmesi imkânsızdır. Rasyonel kapitalist hesaplama, sadece serbest işgücü temeli üzerinde mümkündür; yalnızca resmî muhakemeye gönüllü olarak çalışan işçilerin varlığı sebebiyle, fakat hakikatte açlığın kamçısıyla içten gelen his altında kendi emeklerini sunarak, üretimdeki maliyetleri hiç de belirsizlik taşımaksızın, peşin olarak, mukaveleyle belirlenir. Altıncı ve son şart olarak, genel ifadesiyle ekonomik hayatın ticarileşmesiyle, ticarî araçların teşebbüsteki hisse senet haklarını ve bununla birlikte mülkiyet zilyetliğini göstermesini kast etmekteyiz. Özetle, kapitalizm, yalnızca pazar fırsatları ve net gelir hesaplamaları temeli üzerindeki ihtiyaçların tedariki için davranmakla mümkün olur. Kapitalizmin diğer özelliklerine ekonomik hayatın ticarileşmesinin ilavesiyle, spekülasyon diye anılan henüz hiç bahsetmediğimiz bir diğer önemli unsurun kuvvetlendirilmesini ihtiva eder. Spekülasyon, sadece mülkiyet ciro edilebilir kıymetli senet halini aldığımda, gerçek manadaki önemine kavuşur. Ticarileşme, ilk olarak teşebbüste gösterilen hisse senetlerin ortaya çıkmasını ve ikinci olarak da gelir hakları doğuran hisse senetlerinden özellikle devlet tahvilleri ile gayri menkul rehini borçlanması biçimdekileri kapsar. Böyle bir gelişme, yalnızca modern batı dünyasında vukuu bulmuştur. Modern ekonomik hayatta kredi araçlarının piyasaya sürülmesi, sermayenin rasyonel toplanmasını ifade eder. Bu konu, özellikle hisse senetleri çıkaran şirketlere aittir.” (M. Weber, 1950 ; 275-278)

özelliğın, özgür emek ve bu ücretli işçilik üzerine kurulan büro faaliyetleri olarak sermaye muhasebesinin geliştirilmesi olduğunu belirten Weber'e göre; sermaye muhasebesiyle rasyonel ekonomik faaliyetin her ayrıntısına hakim olunmakta, kârlılık tahminlerinde ve ekonomik kararlarda rasyonellik sağlanmakta, para ve zamanla birlikte bireysel gayretler ve parasal birikimler kazanç fırsatlarına yönlendirilmektedir. Biçimsel olarak en yüksek rasyonellik üzerine kurulmuş olan kapitalist teşebbüs, Weber'e göre, özgür emeği verimli olarak kullanan özerk ekonomik birimler arasında kıyasıya gerçekleşen, geniş kapsamlı ve sürekli olan yaygın piyasa rekabeti üzerinden yükselmektedir. Piyasa rekabetinde kapitalist teşebbüsün ayakta kalmasını sağlayan rasyonel muhasebe, bir taraftan dizginleyebileceği maliyet unsurları üzerine odaklaşırken; diğer taraftan da, arz ile talep kuvvetleriyle piyasada gerçekleşen fiyat oluşumlarını dikkate alır. Maliyet ile fiyat, rasyonel muhasebenin iki kıyaslama faktörü olmanın çok ötesinde rasyonel ekonomik faaliyetin başarı koşullarını belirleyen rakamsal ölçütler olduğunu açıklayan Weber; firmalar arasındaki rekabet çatışmasında başarıyı belirleyen temelın doğrudan sermaye mallarının teknik durumuna bağlı olduğunu ve doğrudan kârlılıkla ilgili olduğunu öne sürmüştür. Maliyet ile fiyat durumlarıyla belirlenen kârlılığı, biçimsel rasyonelliğın kategorilerinden biri olarak¹⁰⁴ inceleyen Weber; rasyonel ekonomik faaliyetin başarı hedeflerini ve standartlarını, biçimsel rasyonelliğın en yüksek derecesi olarak öne çıkardığı sermaye muhasebesi ile açıklamıştır. Biçimsel rasyonelliğın teşebbüs içindeki en önemli yapısı sermaye muhasebesi olurken dışındaki temelının de serbest piyasa olduğunu vurgulayan Weber; kültürel bakımdan irrasyonel kısıtlamaların olmadığı yani geleneksel ve dinsel aykırılıklardan arınmış bir piyasanın biçimsel olarak rasyonel olduğunu, rasyonel piyasada da tüm kararların bireylerin geleneklere veya duygulara göre değil de hesaba dayalı olarak verildiğini belirtmiştir. Teşebbüste en yüksek hesaplanabilirliği bir düzen altına alan sermaye muhasebesiyle, sermayenin ne anlama geldiği, sermaye piyasasıyla neyin kast edildiği ve hatta girişim kavramı bile kesinlik

104 “Gerçekte kârlılığın biçimsel bir rasyonel kategori olmasına rağmen, sırf bu sebep yüzünden kendilerini yeterli satın alma gücü olarak pazarda olduklarını hissetmedikleri sürece, özsel önermelere kayıtsız kalınır. Salt mülklerden veya veya bir bütçe biriminin servet parçalarından farklı olarak sermaye malları, sermaye muhasebesi temelinde yönetilen her türden maldır. Borçlardan alınan çeşitli muhtemel faiz türlerinden farklı olarak sermaye faizi, kâr elde edilmesini sağlayan maddi araçların kullanımının en az normal kârlılığı olarak tahmin edilebildiği için, kâr elde etmek gayesiyle faaliyette bulunan teşebbüslerin para veya sermaye mallarını sağlayabildikleri faizin oranıdır.” (Weber 1922: 94)

kazanırken¹⁰⁵; piyasada da, sadece alıcı ve satıcıların değil, özgür emeğini arz eden ücretli işçiler ile diğer tüm tedarikçiler kendi kararlarını serbestlik içinde uygulayabilecekleri yasal-rasyonel bir düzene kavuşur. Yasal ve rasyonel piyasa düzenlemesi altında tüm kararların, değişmez geleneklere ya da istikrarsız ve belirsiz arzulara göre değil de, özsel rasyonellik olarak nitelendirdiği satın alma gücü ile gereksinim düzeyinin belirlediği talebe göre verileceğini belirten Weber; piyasadaki tüm aktörlerin rasyonel ve bireysel kararlarıyla kendi arz-talep koşullarına bağlı kalmalarıyla, tüm kararların kişisellikten de irrasyonellikten de arınacağını vurgulamıştır.

Serbest piyasanın yasal-rasyonel biçimsel yapısına ve dolayısıyla rasyonel-ekonomik kâr edinme etkinliğine en uygun parasal muhasebe tarzının, aynı zamanda teşebbüsün kendi iç biçimsel rasyonelliği de demek olan sermaye muhasebesi olduğunda ısrar eden Weber; sermaye muhasebesi sayesinde tüm kâr fırsatlarının ve kâr hedefli etkinliklerin gerçekçi değerlendirmesinin yapılabildiğini belirtmiş, teşebbüsün tüm varlıklarının bu doğru değerlendirmesiyle belirli bir dönem içindeki faaliyetlerle ulaşılmak istenilen kâra ne derecede erişilmiş olduğunun hesaplanabildiğini öne sürmüştür. Rasyonel ekonomik faaliyetin devamlı ve düzenli olarak sürdürüldüğü kapitalist teşebbüste, kârın hesabı dönemler arası başarıyı belirleyen temel ölçüt işlevine kavuşunca, dönem başı ve sonu bilanço düzenlemesinin zorunlu bir hal aldığını savunan Weber; bilançolar arası olumlu farkın kâr ve eksi bakiyenin de zarar olarak adlandırıldığını, parasal olarak sermayenin de kâr fırsatlarını değerlendirmesi için teşebbüste hazır bulunan para miktarı olarak kabul edildiğini açıklamıştır. Yeni çıkmış bir kavram olarak sermaye riskini, doğrudan bilançoda zarara uğrama olasılığı olarak tanımlayan Weber, rasyonel ekonomik eylemde kâr/zarar seçeneklerine sadece sermaye muhasebesi yoluyla en doğru ve en gerçekçi bir hesaplamayla ulaşılabileceğini vurgulamıştır. Mevcut piyasa koşulları karşısında rasyonel ekonomik faaliyetin yakalayabileceği

105 “Bireysel özel girişimle ilgili olarak kesin bir şekilde tanımlanan ve özel iş muhasebesi uygulamasıyla da uyumlu olan sermaye kavramı, alacakların borçlardan fazla olan kısmını ifade eder. Sermaye piyasası terimiyle neyi anlatmak isteriz? Sermaye muhasebesi kavramıyla, özellikle paranın da bulunduğu belirli malların sermaye malları olarak kullanılmak için talep edilmesini, belli türden bankaları da kapsayan kâr elde etmek gayesiyle var olmasını kast etmekteyiz. Kâr ve zarar kavramları da, sadece, sermaye muhasebesine yönelik girişimlerle ilgili olarak kullanılmaktadır. Her kâr arayışı bir girişim örneği değildir. Girişimcilik, ancak, büyük veya küçük ölçekte de olsa sermaye muhasebesine yönelmekle mümkün olur.” (Weber 1922: 95)

kâr fırsatları ile karşılaşabileceği muhtemel riskleri dikkate alan yöneticilerin, gerçek kâr/zarar sonuçlarına bütün rakamsal ayrıntısıyla sermaye muhasebesiyle ulaşması, kârlılığın ya da rantabilitenin rasyonel anlamına¹⁰⁶ ulaşılmasını sağlamıştır. Rasyonel olarak kâr etme maksadına yönelmiş bir teşebbüste karar verme konumunda olan her birey, en yüksek hesaplama tarzı olarak sermaye muhasebesinin sağladığı rakamsal bilgileri esas alırken; biçimsel olarak rasyonelleşen piyasa koşullarının da zorunlu kıldığı sermaye muhasebesi sayesinde, önceden ancak tahmin edebildiği teşebbüsün ürettiği malların satış fiyatı sınırlarını rakamsal kesinlikte hesaplayabilmekte, kullandığı üretim araçlarının ve işçiye ödediği ücretlerin rakamsal değerleriyle her bir sipariş için kesin bir maliyet hesabını çıkarabilmekte; ve nihayet, bir malın üretilmesinden sonra tüketiciye ulaştırılmasına gelinceye kadar yapılan her harcamaya rakamsal kesinlikte görebilmektedir. Rasyonel ekonomik etkinliğin en yüksek düzeydeki parasal tekniği ve biçimsel rasyonelliği olarak sermaye muhasebesinin, ilk olarak sadece Batıda ortaya çıktığını belirten Weber; böylece, bütçe kıyaslamaları yoluyla kârlılık üzerinde odaklanıldığına, fiyat beklentilerinin kârlılığa etkilerinin dolayısıyla piyasadaki rakiplerin çıkar çatışmalarının önem kazandığına dikkatleri çekmiştir. En yüksek dereceli rasyonel sermaye hesabının, bu nedenle, çok geniş kapsamlı serbest rekabet koşullarına uyum sağladığına ve dayanıklı olduğuna işaret eden Weber; sermaye muhasebesini kullanmış olmakla değişen piyasa koşullarında en yüksek kârlılığa ve sınırlı gelir harcamasında en yüksek marjinal faydaya ulaşılabilirliğini vurgulamıştır.

SONUÇ

M. Weber, Protestanlığın meslek ahlakıyla, Ortaçağ Avrupa'sındaki manastırların çile hücrelerinden dünyevi asketikizme geçildiğini belirtmiş, dinde ve özellikle de içten tanrıya yönelişte (mistizmde) başlayan bu rasyonelleşmenin hayatın her kesitine (hukuk, teknik, ekonomi, zihniyet

106 “Kâr peşinde koşan rasyonel bir teşebbüste, defterlerde sermaye toplamına yüklenen faiz, asgari düzeydeki kârlılıktır. Sermaye değerini de ortaya koyan bu en düşük seviyedeki kârlılığın oranı, o sırada sermaye piyasasında kredi vermesi durumunda tahmini olarak sağlanılabilecek bir orandır. Girişimcilerin borç sermayesi için faiz ödemeye sürekli istekli olması, kapitalist ekonominin temel olgularından biridir. Kâr maksadına yönelmiş teşebbüsler, yalnızca, sermayeden en düşük faiz oranıyla kazanılabilmesi halinde kapitalist anlamda kurulacak ve işleyecektir.” (Weber 1922: 98)

vs) hakim olduğunu öne sürmüştür. Avrupa'nın kutsal metinler olarak kabul ettiği Kutsal Kitap'ın Eski Ahit'i sayesinde, tanrı ile yapılan anlaşmanın yasaya uygun davranışı ve yasaya bağlılığı dine hakim kılması nedeniyle Avrupa'nın büyüden korunarak¹⁰⁷ rasyonelleşme özündeki en büyük engelin böylece aşıldığını vurgulayan Weber; tarım, imalat ve diğer meslek işlerinden Yahudilerin Avrupa'da dışlanması¹⁰⁸ nedeniyle, Yahudilerin rasyonel ekonomik faaliyete katkılarının, başlangıçta, çok önemsiz olduğunu öne sürmüştür. Oysa rasyonel ekonomik faaliyetin Avrupa'da son dönem Ortaçağın İtalya'sındaki bankacılık ve ticaret alanında sağlanan muazzam servetlerine dikkatleri çeken W. Sombart; erken dönem kapitalizm aşamasında, Katoliklerin olduğu kadar Yahudilerin de rasyonel ekonomik faaliyeti benimsediklerini kanıtlama yoluna gitmiştir. Çift girişli hesap kaydını, rasyonel ekonomik faaliyetin olduğu kadar sermaye birikiminin oluşmasının da delili olarak¹⁰⁹ gören Sombart; böylece, meslek

107 “Hindistan'daki kastların kapitalizmle olan ilişkisi,büyünün durumuna çok benzer. Elleri kolları büyüye veya efsuna olan kör inançlarıyla bağlanmış bulunan böyle bir ekonomik grupta kapitalizmin gelişmesi olanaksızdır. Bütün dönemlerde var olmasına rağmen, büyüünün tahakkümünün manen çökertilmesinin ve rasyonel hayat üslubunun kurulmasının bir anlamı da, rasyonel ilhamın taşıdığı büyük önemdir. Musevilik, muhtemelen,hristiyanlığı ortaya çıkardığından beri,büyüden tamamıyla bağımsız bir din olma özelliğini kazandığından bu yana, ekonomik tarihi bakış açısıyla,çok önemli bir hizmette bulunmuştur. Büyünün hakimiyetinin dışındaki bir alanda olmasından dolayı, hristiyanlık, ekonomik hayatın rasyonelleşmesi önündeki çok önemli engellerden birini aşmayı başarmıştır.” (Weber 1950: 359-361)

108 “Her ne kadar Musevilik,hristiyanlığa,büyüye karşı duyulan husumeti aktarmışsa da; modern rasyonel kapitalizm için hatırlanacak önemi çok az olmuştur. Asırlar boyu, museviler, borçlanma işlerinde özel bir maharet edinerek, bunları yararlı kıldılar ve çok rağbet edilen bir uğraşı haline getirdiler. Fakat,bütün bunlar,toplum dışı kalmış kimselere ait kapitalizmdi; batıda yaratılan rasyonel kapitalizm gibi değildi. Geniş iş adamı kesimiyle,modern ekonomik durumun yaratıcıları arasında museviye çok ender olarak rastlandığından:girişimciler tipi tamamıyla hristiyandır,sadece hristiyanlığın sahası dahilinde idrak olunabilir. Tam tersine,musevi imalatçılar,modern bir fenomendir. Başka bir sebep yoksa,meslek oluşumlarının dışında kalmaları nedeniyle, musevilerin rasyonel kapitalizmin oluşumunda paylarının olması olanaksızdır. Takva ehlinde olan musevinin her hangi bir yeniliğe karşı duyduğu nefret, tamamı tamamına,büyüye olan inançla kemikleşmiş kurumlarıyla her hangi bir ilkel kavmin arasındaki bir kimsenin tavrının büyüklüğü kadardır.” (Weber 1950: 361)

109 “Kapitalizmin toplum üzerindeki etkisinin muazzam olması, ekonomi ve muhasebe tarihçilerini çift girişli hesap kaydının kapitalizmin gelişmesindeki önemini varsayımlarında daha da abartmalarına neden olmuştur. Sombart'a göre, kârların dağıtılmayıp sürekli iş etkinliğinde tutulması, yatırımcıların ve yöneticilerin yatırımın getirisi üzerinde kesin hesaplamada bulunmalarını sağlayarak rasyonel iş kararlarının alınmasına olanak veren, kapitalist tarzdaki çift girişli muhasebenin var olmasına bağlıdır. Son zamanlarda, İngiliz Doğu-Hindistan'la ilgili olarak yapılan kapsamlı araştırmalarda, 17. asrın sonlarından itibaren ve 18. yüzyıl boyunca İngiltere sanayi kapitalizmin yükselişi dönemlerinde yatırımcı kapitalist sınıflar arasında çıkması muhtemel çatışmalara, kapitalist tarzdaki çift girişli muhasebenin, yatırımlara aktarılmış

ahlakı varsayımıyla Yahudileri ve Katolikleri rasyonel ekonomik etkinliğin dışında tutan Weber'in soyutlama ve genelleştirme yanlılığına kendisi de düşmüştür. Ancak 18. asrın sonlarına doğru şirketlere giriş yapan çift girişli hesap kaydını, bilimsel eserlerde ve ders kitaplarındaki mükemmel şeklini delil göstererek 13. asırdan itibaren Avrupa'nın iş hayatında uygulandığı varsayımında bulunan Sombart; böylece, kendi yaşadığı zamanındaki işleviyle, yani yevmiye ve büyük defter kaydı temeli üzerine kurulan envanter ve bilanço sonuçlarıyla, rasyonel ekonomik kararın hesaba dayalı muhakemesini oluşturduğu öngörüsünde bulunmuştur.

Biçimsel rasyonelliğin en yüksek seviyesi olarak açıkladığı sermaye hesabı ile mesleği yegane takva yolu olarak gören dünyevi asketizm arasında tarihsel bir uyum bulunsa bile, Weber de tıpkı Sombart gibi, tarihsel olguları kendi görüş sınırlarında veya bilimsel varsayımlar temelinde açıklama yoluna girerek, sosyal değişimde veya kültürel dönüşümde rol oynayan bazı etmenlerin önemini abartmış bazılarını ise hiç önemsememiştir. Tekniğe karşı dini öne çıkaran Weber ile Sombart, Batının rasyonelleşme sürecinde pek çok etmenin öneminden söz etmiş olsalar da, dine odaklanmışlardır. Böylece Protestan ahlakıyla Weber ve Judaizm yorumuyla Sombart; '*el değirmeni size feodal beyli toplumu verir; buharlı değirmen ise, sınaî kapitalistli toplumu*'¹¹⁰ önermesiyle, Avrupa uygarlığını teknik sınırlar içinde yorumlayan K. Marx'ın Aelipil'i¹¹¹ yok

sermayenin getirisiyle birlikte geri dönüş oranının hesaplanmasına imkân vermesi yoluyla, çözüm getirerek uyum sağladığı kesinlik kazanmıştır. Bu, şirket yatırımcılarının yatırımlarının geri dönüş oranının hesaplanmasıyla ilgili hiç bir bilgiye gereksinim duymadıkları anlamına gelir. Gerçekten de, şirket yatırımcıların yatırımlarının geri dönüşünün hesaplanmasıyla ilgili ne bilgi verilmesini istemiş ne de böyle bir beklenti içinde olmuşlardır; bu nedenle, Sombart'ın ve Weber'in öne sürdüğü gibi çift girişli muhasebe kaydı, kapitalizm için zorunlu bir koşul olmamıştır."

110 K. Marx, 1977; 115

111 "Eğer her şey, iş aletinin devrimci atılımı sayesinde, nesnenin, insandan bağımsız bir şekilde gelişmesinin neticesinde gerçekleşmesine bağlıysa; aynı sonucun, sanayi devrimini başlatan buhar kazanından teknik bakımdan hiç bir farkı olmayan, İskenderiyeli Heron tarafından M.S.100 yıllarında icat edilen "aelipil" ismini verdiği buhar tribünü nedeniyle Roma imparatorluğunda da yaşanması, aynı determinist yasalar gereği bir zorunluluk değil miydi? Oysa, "aelipil" Roma İmparatorluğundaki hemen hemen tüm tapınakların kapısının otomatik olarak açılıp kapanmasında kullanıldığı halde, neden üretime uyarlanmadığını; burjuva sınıfının yeniden yaratmakla iftihar ettiği Roma hukukunun bilge insanların çalışmalarıyla sürekli geliştirilmesine, seferlerle edinilen ganimetlerin muazzam parasal sermayeyi oluşturmasına, ve nihayet Max Weber'in dahi övgüyle bahsettiği dirayetli yöneticilerinin rasyonel devlet anlayışına rağmen, neden modern kapitalizmi yaratan o dehşetli gelişmeleri başlatmadığını açıklamamız kabil değildir." (Akalın 2009: 9)

sayma ve coğrafi etmeni¹¹² toplumsal değişimde belirleyici olarak görse de kuramının dışında tutma tutumunu tekrar etmişlerdir. Kaldı ki Weber de, değer içerikli (dünyevi asketizm) rasyonel eylemden maksada (en yüksek kâra) yönelik rasyonel eyleme geçiş görüşüyle din ile zenginlik arasında bir çatışmanın çıkacağını¹¹³ öngörmüş, Protestan/Puritan meslek ahlakının toplumsal değişimdeki işlevsel etkisinin kalıcı olmadığını kabul etmiştir. Yasayı çok iyi bilen Tevrat-Talmud yorumcularının, aynı zamanda, muazzam meblağlardaki paraları ticaret ve finansman işlerinde işlettikleri dikkate alınacak olursa; milattan önceki yıllarda Babil’de, Mısır’da ve Anadolu uygarlıklarında izine rastlanılan, Roma imparatorluğunda da geliştirilen çift girişli muhasebe kaydının; Sombart’ın iddia ettiği yönüyle dinden ekonomiye doğru değil de, ekonomik uygulamalardan dine uyarlanmış olması çok daha muhtemeldir. Gerek Weber’in ve gerekse de Sombart’ın, kendilerini, yaşadıkları yıllarda Avrupa’da son derece etkili olan marxizme karşı bir teori oluşturma zorunluluğunda hissetmiş olmaları, tıpkı karşı çıktıkları Marx gibi, varsayımlar sınırında irdeledikleri olguları veya etmenleri seçerek abartma veya dışlama yanılığısına düşmelerine neden olmuştur. Kendi şahsi görüşümüz, gerek Sombart ve gerekse de Weber, bu günkü Avrupa’da yaşamış olsalardı, böylesine seçici genellemelerde bulunarak objektiflikten kopmazlardı.

112 “Toplumların gelişme kanunlarını bulmak isteyen Marx, insanların iradesinden bağımsız bir şekilde gerçekleşen bir toplum tipinden başka bir toplum tipine geçişi sağlayan maddi hayat şartlarından sadece üretim tekniğini esas almış; coğrafi çevre ile nüfusun toplumsal değişimde belirleyici rollerinin olmadığı sonucuna varmıştır. Ancak, Marx’ın, Asya Üretim Tarzının ana nedeni ve tek belirleyici faktörü olarak coğrafi çevreyi öne sürmüş olması, marxist sosyoloji kuramının tutarlılığına gölge düşürmüştür. ‘Gerçekten toprakta özel mülkiyetin yokluğu, tüm Doğunun anahtarı! Ama nasıl oluyor da Doğulular toprak mülkiyetine, bunun feodal biçimine bile, bir türlü varamıyorlar? Sanıyorum, bu, başlıca toprağın koşulları ile birleşen iklimden ileri geliyor. Doğudaki bütün olayların temel biçimini, özel toprak mülkiyetinin olmayışı olgusunda buluyor. İşte Doğu Göğünün gerçek anahtarı.’ (K.Marx ve F.Engels 1977: 110-111) K.Marx’ın Asya üretim tarzının ana nedeni ve tek belirleyici faktörü olarak coğrafi çevreyi öne sürmesi ve özellikle de nüfusun nitelik itibarıyla yapısını daima ihmal etmesi, marxist sosyolojinin temel hatasıdır.” (Akalin 2009: 21)

113 “Zenginliklerin arttığı her yerde, dinin özünün aynı ölçüde azalacağından endişe ederim. Bu nedenden dolayı da, eşyanın doğasına uygun olarak, gerçek bir dinin uzun süre varlığını devam ettirerek kendisini etkili kılabileceğine hiçbir ihtimal vermiyorum. Zenginliklerin arttığı her ortamda; gurur ve üstünlük duygusu, hiddet ve öne geçme azmi, her yönüyle dünya sevgisi de artacaktır.” (Weber 1921: 118)

KAYNAKLAR

- Akalın H. (2009). Karl Marx ve Max Weber, Ankara
- Attali J. (2014). Yahudiler, Dünya ve Para: Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul
- Burchard J. (1974). İtalya’da Rönesans Kültürü, Devlet Kitapları, Şereflikoçhisar
- Chiapello E. (2007). Accounting and the Birth of the Notion of Capitalism, *Critical Perspectives on Accounting* 18 (2007) 263–296
- Dobb M. (1992). Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler, İstanbul
- Fındıkoğlu Z.F. W.Sombart’a Dair, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 3, sayı 1-2, 1942
- Grassby R. (1999). The Idea of Capitalism Before the Industrial Revolution, Oxford
- Heaton H. (2005). Avrupa İktisat Tarihi, Ankara
- Ifrah G. (2003). Rakamların Evrensel Tarihi, Ankara
- İnalçık H. (2011). Rönesans Avrupası, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul
- Kessler G. Werner Sombart ve İktisat Tarihi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 3, sayı 1-2, 1942
- Lecky W.E.H. (1955). History of the Rise and Influence of the Spirit of Rationalism in Europe, New York
- Lindberg C. (2014). Avrupa’da Reform Tarihi, İnkılâp Kitapevi, İstanbul
- Marx K. ve Engels F. (1978). Din Üzerine, Sol Yayınları, Ankara
- Marx K. ve Engels F. (1977). Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri, Ankara
- Nussbaum F.L. (2004). An Early History of the Economic Institutions of Europe, Beard Books, New York

- Power M. (1994). *Accounting and Science: Natural Inquiry and Commercial Reason*, Cambridge University Press, Cambridge
- Ricardo D. (2007). *Ekonomi Politigin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Belge Yayıncılık, İstanbul
- Richard E. (1984). *A History of Financial Accounting*, Routledge, London
- Robertson J.S. (2011). *Capitalism and Accounting in the Dutch East-India Company 1602-1623: An Historical Study of Determining Influences and Practices*, University of Wollongong
- Robertson J. ve Funnell W (2012). *The Dutch East-India Company and Accounting for Social Capital at the Dawn of Modern Capitalism*, *Accounting Organizations and Society* 37
- Robertson J. (2014). *Accounting by The First Public Company: The Pursuit of Supremacy*, Routledge, New York
- Rowles T. (2006). *Development Of Concepts Of Capital And Income In Financial Reporting In The Nineteenth Century: Calculation, Context and Consequence*, Rmit University, Melbourne, Victoria
- Rüstow A. *Devrimizin Vazife ve İşadamının Mazisi ve İstikbali*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 5, sayı 1-4, 1945
- Rüstow A. *İktisat Tarihinde Mezhep Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 3, sayı 3-4, 1942
- Rüstow A. *Sombart'ın Kapitalizm Telakkisi ve Tarihçi Mektebin İlmi Hedefleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 3, sayı 1-2, 1942
- Sarc Ö.C. *Werner Sombart*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 3, sayı 1-2, 1942
- Schumpeter J.A. (2013). *Capitalism, Socialism and Democracy*, Routledge, London
- Schumpeter J.A. (1954). *History of Economic Analysis*, Allen Unwin, London

- Smith A. (2009). *Milletlerin Zenginliği*, Türkiye İş Bankası, İstanbul
- Sombart, W. (1911). *The Jews and modern capitalism*. Kitchener, Ontario: Batoche Books limited.
- Sombart, W. (1916). *The quintessence of Capitalism*. London: T. Fisher Unwin, Ltd.
- Sombart W. (1996). *Economic Life in the Modern Age*, Transaction Publishers, London
- Sombart W. (2013). *Aşk, Lüks ve Kapitalizm: Modern Dünyanın Savurganlığın Ruhundan Doğması Üzerine*, Pharmakon Kitapevi Ankara
- Tribe K. (2006). *Max Weber's Conceptual Preface to General Economic History*, Department of Applied Social Sciences, London Metropolitan University
- Ülgener S.F. (2006). *Zihniyet ve Din İslam Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, İstanbul. Derin Yayınları
- Ülgener S.F. *İktisat Felsefesi Tarihinde Werner Sombart'ın Yeri ve Şahsiyeti*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 3, sayı 1-2, 1942
- Ülgener S.F. (2007). *Küreselleşme ve Zihniyet Dünyamız*, Ankara
- Weber, M. (1921). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*. New York: Routledge.
- Weber, M. (1922). *Economy and Society*. Berkeley: The University of California Press.
- Weber M. (1950). *General Economic History*, Illinois
- Weber M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization*, Illinois
- Wiesner M. (2013). *Erken Modern Dönemde Avrupa (1450-1789)*, Türkiye İş Bankası, İstanbul
- Winjum J.O. *Accounting and the rise of capitalism: an accountant's view*.

Journal of Accounting Research 1971

Yamey, B. S., (1949), Scientific Bookkeeping and the Rise of Capitalism, The Economic History Review, Second Series, Vol. I

Yamey, B. S., (2005), The Historical Significance of Double-entry Bookkeeping: Some Non-Sombartian Claims, Accounting Business and Financial History, Vol. 15, No. 1

Yamey, B.S. (1978). Essays on the History of Accounting, New York, Arno Press

Yannick L. Refreshing and Reframing Accounting's Double-entry Controversy: Accounting as Cognitive Artefact, Seventh Asia Pacific Interdisciplinary Research in Accounting Conference, Kobe 26-28 July 2013

TÜRKİYE'DE SERMAYE PİYASASI GELİŞİMİ İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Halil Tunali*
Erdem Tuncer**

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye'de 2005:Q1-2015:Q2 arasındaki üç aylık verilerle sermaye piyasası gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Nedensellik ilişkisinin tespitinde öncelikli olarak serilerde birim kök olup olmadığının belirlenebilmesi için Augmented Dickey-Fuller Testi yapılmış, daha sonra nedensellik ilişkisini inceleyebilmek için Johansen Eşbütünlük Testi uygulanmıştır. Değişkenlerde eşbütünlük görülmesi üzerine nedensellik ilişkisinin tespit edilebilmesi için VECM Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye'de kısa dönemde sermaye piyasası gelişimi ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir ilişki söz konusu iken, uzun dönemde ilişkinin yönünün talep takipli modeli destekler şekilde ekonomik büyümeden sermaye piyasası gelişimine doğru olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler:Sermaye Piyasası Gelişimi, Ekonomik Büyüme, Granger nedensellik testi

JEL: C10, G10, 043

ABSTRACT

This study examines the relationship between capital market development and economic growth in Turkey during the period 2005:Q1-2015:Q2 with quarterly data. The Augmented Dickey Fuller (ADF) unit root test has applied to the series whether they have unit root or not, then the Johansen cointegration test has been performed to examine the causality. After the cointegration has been founded between the variables, short-term causal relationships have been identified with the help of Granger Causality Test based on vector error correction model (VECM). The empirical results indicate that the relationship between capital market development and economic growth supports bi-directional causality in the short term and the demand-following phenomenon in the long term.

Keywords:Capital Market Development, Economic Growth, Granger Causality Test

JEL Classification: C10, G10, 043

* Doç. Dr., İ.Ü. İktisat Fakültesi, htunali@istanbul.edu.tr

** İ.Ü. İktisat Fakültesi Doktora Öğrencisi, erdem_tuncer@yahoo.com

GİRİŞ

Gelişmiş ülkelerin ekonomik büyümesinin altında yatan nedenin finansal gelişme olduğunu düşünen Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, sermaye piyasası kaynaklı yaşanan finansal krizlere rağmen ekonomik büyümelerinin sermaye piyasası gelişimi ile sağlanacağını düşünmektedirler. Büyüme için gerekli yatırımlara fon kaynağını sağlayacak sermaye piyasalarının gelişmesi için yeni projeler oluşturmaktadırlar. Bu düşünce doğrultusunda Türkiye’de ortaya atılan İstanbul Finans Projesi söz konusu tartışmaları tekrar gündeme getirmiş olup, yapılan bu planların gerisinde Türkiye’de sermaye piyasasında yaşanacak gelişmenin ekonomik büyümeye neden olduğu varsayımı yatmaktadır. Sermaye piyasalarının ekonomik büyümeyi piyasada likidite artışı sağlama, tasarruflarda artış meydana getirme, risk türlerinin farklılaştırılması, bilgiye kolay erişim sağlama ve firmaların denetimi gibi fonksiyonları vasıtasıyla hızlandıracağı düşünülmektedir (Müslümov ve Aras, 2002:2).

Bu kapsamda özellikle son yıllarda finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların sayısı artmış olmakla birlikte, sermaye piyasası ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar da giderek artmaktadır. Her ne kadar literatürde söz konusu ilişkiyi inceleyen çalışmalar yer alsada özellikle Türkiye’de sadece sermaye piyasaları özelinde yapılan çalışmaların sınırlı kaldığı görülmüştür. Bu kapsamda diğer çalışmalardan farklı olarak Türkiye’de sermaye piyasalarının gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ampirik olarak araştırılacaktır. Çalışmada Türkiye’de 2005:Q1-2015:Q2 arasındaki üç aylık verilerle sermaye piyasası gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenecektir. Bu kapsamda nedensellik ilişkisinin tespitinde öncelikli olarak serilerin durağanlıklarının tespit edilebilmesi yani birim kök olup olmadığının belirlenebilmesi için Augmented Dickey-Fuller Testi yapılacak, daha sonra nedensellik ilişkisini inceleyebilmek için Johansen Eşbütünleşme Testi uygulanacaktır. Eşbütünleşmenin görülmesi durumunda ise nedensellik ilişkisinin yönünün tespit edilebilmesi için VECM Granger Nedensellik Testi uygulanacaktır.

1. LİTERATÜR

Neo-klasik teoride, reel ekonomik büyümenin belirleyicileri sermaye,

emek ve verimliliğin artış hızıdır. Üretken sermayenin ve üretime ilişkin diğer faktörlerin arzında gerçekleşen artış geliştirmekte olan ülkelerin büyüme sürecinde en önemli etkenlerdendir. Bu çerçevede ülkelerin kalkınma aşamalarında verimli altyapının ve sanayi yatırımlarının finanse edilmesi için finansal araçlar önemli işlevler yürütmektedirler. Solow büyüme modelinin yer aldığı neo-klasik iktisat açısından finans-ekonomik büyüme ilişkisi finansal araçların sahip olduğu fonksiyonlar sayesinde gerçekleşmektedir (Erdem ve Dumrul, 2014:55 ve 61).

Solow büyüme modelinde dışsal kabul edilen faktör teknolojik gelişme iken, İçsel Büyüme Modeli'ne ilişkin yazında diğer faktörlerin yanında teknoloji de büyüme modellerine eklenmiş ve finans piyasalarının teknolojik gelişmenin finansmanında önemli bir görev üstlendiği öne sürülmüştür. İçsel Büyüme Modeli'nde çağın gereklerine uygun, yaşanan gelişmelere adapte olabilen ve teknoloji bazlı şirketlerin finansal sistem tarafından seçilip diğerlerine nazaran daha yüksek miktarlarda ve kolay şekilde kaynak bularak ekonomik büyümenin hızlanacağı ifade edilmektedir (Erdem ve Dumrul, 2014: 80).

Bu kapsamda çalışmada finansal araçların etkisini inceleyebilmek adına sermaye piyasası gelişme göstergesi olarak diğer göstergelerin yanında sermaye piyasalarında işlem yapma yetkisine haiz aracı kurumların aktif büyüklükleri de kullanılmıştır.

Sermaye piyasası ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki hakkında literatürde önemli yere sahip olan çalışmada Levine (1990: 20) sermaye piyasalarının ekonomik büyümeyi, ilk olarak şirketlerin üretkenliğini düşürmeden şirket hisselerinin kolayca alınıp satılmasına imkan tanıyarak, ikinci olarak da yatırımcıların çeşitlendirilmiş portföylere sahip olmasını sağlayarak hızlandırdığını ifade etmiştir. Bununla birlikte Bencivenga ve Smith (1991: 208) yaptıkları çalışmada bazı durumlarda finansal araçlarda görülecek gelişmenin ekonomik büyümeyi artıracaklarını ifade etmişlerdir.

Diğer taraftan sermaye piyasalarının sundukları likidite fonksiyonu sayesinde işletmelere hisse senetlerinin ihracı yoluyla yatırım projelerini sürekli finanslama fırsatı sağladığı, yatırımcılar açısından da artan likidite katkısıyla ellerinde bulunan ortaklık paylarını daha kolay ve uygun şekilde satabilmelerine imkan tanınması nedeniyle güvenli şekilde uzun vadeli projelere yatırım yapabildikleri, böylelikle ekonomide yüksek verime

sahip projelerin finansmanının mümkün olduğu, dolayısıyla sermaye piyasalarının yatırımlara dönüşecek yüksek miktartlı tasarrufların etkin şekilde dağılımını sağlayarak ekonominin büyüme sürecini hızlandırdığı görüşlerinin yanında; sermaye piyasalarında yer alan yüksek likiditenin tasarruf oranlarında düşüş meydana getirerek ekonominin büyümesi üzerinde negatif sonuçların ortaya çıkmasına neden olabileceği konusunda da görüşlerin mevcut olduğu görülmektedir (Müslümov ve Aras, 2002:2).

Literatürde çalışmalar finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalarla başlamıştır. Walter Bagehot 1873 yılında yaptığı çalışma ile literatüre ilişkiyi sorgulayan ilk kişi olarak girmiş olup; çalışmada ekonomik büyümede finansal sistemdeki sermaye hareketliliğinin önemli olduğuna dikkat çekmiştir (Freixasv.d., 2000). Bununla birlikte Schumpeter tarafından 1911’de kaleme alınan *The Theory of Economic Development* adlı eserde bazı çalışmalarda finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen ilk çalışma olarak gösterilmektedir (Kandır v.d.,2007:313).

Bununla birlikte finansal gelişme ve ekonomik büyüme nedenselliği üzerine yoğunlaşan Patrick(1966) de “talep takipli” ve “arz itişli” isimli iki model tanımlamıştır. Talep takipli modelde, finansal gelişme reel sektör gelişmesinin sonucu olarak ortaya çıkmakta olup, reel sektörün finansal hizmetlere olan ihtiyacı finansal araçların ve finansal araçların gelişmesine neden olmaktadır. Arz itişli modelde finansal gelişme ekonomik büyümeyi tetiklemekte ve desteklemektedir. Partick’e göre arz itişli model ekonomik büyümenin ilk dönemlerinde görülmekte ve genellikle gelişmekte olan ülkelerde geçerli olmaktadır. Ancak ekonomik büyümenin ileriki dönemlerinde finansal sektör gelişmiş olacağı için talep takipli model öne çıkmakta ve bu model genellikle gelişmiş ülkeler için geçerli olmaktadır.

Raymond W. Goldsmith’in (1969) yapmış olduğu çalışma ise finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine yapılan ilk ampirik çalışmalardan olma özelliğine sahiptir. Goldsmith çalışmasında finansal gelişmeyi finansal sistemin büyüklüğü olarak almış olup, böylelikle çalışmada finansal gelişmeyi açıklayabilmek için bir ülkedeki çeşitli finansal kurumların varlıklarının toplam değeri gibi çeşitli önemli değerleri, ekonomik büyümeyi açıklamak için de GSMH’nın cari değerini kullanmıştır. Çalışmada Goldsmith, tasarruf ve yatırım fonksiyonlarının ayrımı ve finansal varlıkların kapsamının gelişmesi, yatırımların

verimliliğinin artışı ve sermaye birikiminin yerli üretime oranının artışı kanalıyla büyüme oranını arttırmakta olduğunu ifade etmiştir.

Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çok teorik ve ampirik çalışma yapılmış olup, bu ilişkiyi sermaye piyasası özelinde inceleyen çalışmalar da yer almaktadır. Aşağıda yer alan Tablo 1’de bu çalışmalardan bazıları özetlenmiştir.

Tablo 1: İlişkiye Yönelik Yapılan Çalışmalar

Yazar	Sermaye Piyasası Göstergesi	Yöntem	Sonuç
Filervd (2000)	Piyasa değeri, işlem görme oranı ve kote şirket sayısındaki değişim	Granger nedensellik testi	Ülke gelişmişlik seviyesine göre ilişki değişmektedir.
Rousseaua ve Wachtelb (2000)	Piyasa değeri ve işlem hacmi	Panel Veri Analizi	Nedenselliğin yönü sermaye piyasası gelişiminden ekonomik büyümeye doğrudur.
Mohtadi ve Agarwal (2001)	Piyasa değeri, işlem hacmi ve İşlem Görme Oranı (Market TurnoverRatio)	Dinamik Panel Veri Analizi	Sermaye piyasasının gelişimi ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır.
Caporalevd (2003)	Piyasa değeri ve işlem hacminin GSYİH’ya oranı	VAR yöntemine dayalı Toda ve Yamamoto testi	Sermaye piyasası ekonomik büyümeyi yatırım verimliliği yoluyla etkilemektedir.
Caporalevd (2004)	Piyasa değeri ve işlem hacminin GSYİH’ya oranı	VAR yöntemine dayalı Todaand Yamamoto testi	7 ülkeyle yapılan çalışma sonucunda uzun dönemde sermaye piyasası gelişiminin ekonomik büyümeyi teşvik ettiği görülmüştür.

Adjasi ve Biekpe (2006)	Piyasa değeri, işlem hacmi ve işlem görme oranı	Dinamik Panel Veri Analizi	Sermaye piyasası gelişmiş ekonomiler için sermaye piyasasından ekonomik büyümeye pozitif bir ilişki bulunmuş olup, daha az gelişmiş sermaye piyasasına sahip ülkeler için bu ilişki söz konusu değildir.
Nieuwerburghv.d. (2006)	Piyasa değeri, kote şirket sayısı ve birincil halka arzlar	Granger nedensellik testi	Belçika’da 1873 ila 1935 yılları arasında sermaye piyasası gelişimi ekonomik büyümeyi etkiliyor.
Naceurve Ghazouani (2007)	Piyasa değeri, işlem hacmi ve işlem görme oranı	Dinamik Panel Veri Analizi	Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesi için finansal gelişme ekonomik büyüme açısından önemsiz olup, hatta olumsuz etkiye bile neden olabilmektedir.
Agrawalla ve Tuteja (2007)	Piyasa değeri, işlem görme oranı, endeks	VECM	Hindistan’da finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde denge ilişkisi vardır.
Har Wai Mun v.d. (2008)	Endeks	Granger nedensellik testi	Sermaye piyasası ekonomik aktivitenin Granger nedenidir
Shahbazvd (2008)	Piyasa değeri	Engle-Granger ve ARDL Granger nedensellik testi	Uzun dönemde karşılıklı nedensellik, kısa dönemde sermaye piyasasından ekonomik büyüme doğru bir nedensellik
Ake ve Jin (2010)	Piyasa değeri, işlem hacmi ve işlem görme oranı	Granger nedensellik testi	Sermaye piyasası likiditesi yüksek ve aktif olan ekonomiler için sermaye piyasası ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki varken, sermaye piyasası gelişmemiş ekonomiler için aynı ilişki söz konusu değildir.

Adamopoulos ve Vazakidis (2010)	Endeks ve özel sektör kredileri	Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ve Johansenkoentegrasyon testi	Nedenselliğin yönü ekonomik büyümeden sermaye piyasası gelişimine doğru
Ndako (2010)	Özel sektör kredileri, piyasa değeri ve işlem hacmi	VECM	Hisse senedi piyasasında ekonomik büyümeden hisse senedi piyasasına doğru
Ake ve Ognaligui (2010)	Piyasa değeri, işlem hacmi ve işlem görme oranı	Granger nedensellik testi	Piyasa değerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği görülmüştür.
Ishioro (2013)	Piyasa değeri, işlem hacmi ve volatilité	Toda Yamamoto testi	Ekonomik büyüme ile hisse senedi piyasası gelişmesi arasında çift yönlü nedensellik

Aşağıda yer alan Tablo 2’de de Türkiye’nin yer aldığı çalışmalar yer almaktadır:

Tablo 2: İlişkiye Yönelik Türkiye’yi de İçeren Çalışmalar

Yazar	Sermaye Piyasası Göstergesi	Yöntem	Sonuç
Müslümov ve Aras (2002)	Piyasa değeri, sermaye piyasası likiditesi	Panel veri	Sermaye piyasasında meydana gelen gelişmenin ekonomik büyümenin Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır
Kar ve Ağır (2006)	Borsakapitalizasyon oranı ve reel işlem hacmi	Panel regresyon analizi	Borsaya ilişkin finansal kalkınma göstergelerinin ekonomik büyümeyi açıklayan önemli faktörlerden biri olduğu, finansal kalkınmanın ise ekonomik büyüme tarafından belirlendiği ve borsanın finansal kalkınmaya etkisinin olmadığı görülmüştür.

Altıntaş ve Tombak (2011)	BİST 100 endeksi	Granger nedensellik testi	Hisse senedi fiyatlarıyla uluslararası rezervler, reel döviz kuru ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı ilişki görülmüş, parasal genişleme arasında ise negatif uzun dönem ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.
İskenderoğlu vd (2011)	İMKB Ulusal Sınai Endeksi	VECM	Hisse senedi piyasası ile sanayi üretimi arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmış olup; İMKB Ulusal Sınai endeksinin tek yönlü olarak sanayi üretim endeksini etkilediği ifade edilmiştir.
Kaya (2014)	Menkul kıymet piyasa değeri ve işlem görme oranı	Panel regresyon analizi	Uzun dönemde ilişki olduğu, ülkelerin gelişmişlik seviyesi ve göstergeye göre ilişkinin değiştiği sonucuna varılmıştır.
Bayar vd (2014)	Piyasa değeri, işlem hacmi ve işlem görme oranı	Granger nedensellik testi	Uzun dönemde ekonomik büyüme ile sermaye piyasası arasında ilişki olduğu, ayrıca sermaye piyasası göstergelerinden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik olduğu görülmüştür.

2. VERİ VE YÖNTEM

Levine (1996) sermaye piyasası gelişiminin toplam piyasa değeri ile ölçüldüğünü ifade etmiştir. Bu kapsamda çalışmada sermaye piyasası göstergesi olarak borsada işlem gören şirketlerin toplam piyasa değeri (LPIY_DEG) ile borsa işlem hacmi(LHACİM) kullanılmış olup, bu değişkenlere ek olarak sermaye piyasasında işlem yapan aracı kurumların aktif büyüklükleri (LAKTİF) de kullanılmıştır. Sermaye piyasası gelişimi ya da finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen

çalışmalarda genel olarak yıllık gözlemler kullanılmakta iken; bu çalışmada özellikle son yıllardaki gelişmeleri görebilme adına üçer aylık yani çeyrek dönemlere ait gözlemler kullanılmıştır. Aracı kurumların finansal raporlamalarını UFRS kapsamında 2005 yılının 3. ayından itibaren yapmış olmaları nedeniyle verilerin başlangıç tarihi olarak bu tarih seçilmiştir. Söz konusu tarihten önceki finansal tablolar maliyet ve enflasyon muhasebesine göre yapılmıştır. Dolayısıyla diğer değişkenlerin başlangıç tarihi de 2005 yılının ilk çeyreğidir. Diğer taraftan ekonomik büyüme göstergesi olarak da 1998 temel fiyatlarına göre mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış sabit fiyatlarla gayrisafı yurtiçi hasıla(LGSYİH) kullanılmıştır. Veriler Borsa İstanbul, Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun internet sitelerinden alınmış olup, yapılan analizlerde Eviews 9 paket programı kullanılmıştır.

Serinin logaritmasının alınması ile serinin değerleri arasındaki farklar azalacak olup; dolayısıyla kısmen de olsa serinin durağanlaşması sağlanacaktır (Namlı, 2013:69). Bu kapsamda nedensellik ilişkisinin tespitinde öncelikli olarak logaritmaları alınan değişkenlerin durağanlıklarının tespit edilebilmesi yani birim kök olup olmadığının belirlenebilmesi için Augmented Dickey-Fuller Testi yapılacak, daha sonra nedensellik ilişkisini inceleyebilmek için Johansen Eşbütünleşme Testi uygulanacaktır. Eşbütünleşmenin görülmesi durumunda ise nedensellik ilişkisinin yönünün tespit edilebilmesi için VECM Granger Nedensellik Testi uygulanacaktır.

2.1. Birim Kök Testi

Zaman serisi ile yapılan ekonometrik çalışmalarda, kullanılan değişkenlerin kovaryansının ve ortalamasının sabit ve zamandan bağımsız olduğu varsayılmakta olup; makro değişkenlere uygulanan birim kök testleri ile söz konusu varsayımların her zaman geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Durağan olmayan değişkenlerin zaman içerisinde ortalaması ve varyansı değişmekte olup; birim kök içeren değişkenler üzerinde yapılan En Küçük Kareler yönteminin testi güvenilir sonuçlar vermemektedir ve bu tahminlere sahte regresyon analizleri denilmektedir. Sahte regresyon probleminin oluşmaması için öncelikle serilerin durağanlıkları test edilmeli ve durağan olmayanlar durağan hale getirilmelidir (Namlı, 2013: 68).

Serilerde birim kök testinin varlığının tespiti için kullanılan Augmented Dickey-Fuller testi (ADF Testi) ile Phillips-Perron testi (PP testi) literatürde sıklıkla birlikte uygulanmışlardır. İki birim kök testi karşılaştırıldığında, iki test arasında bir takım farklılıklar yer almakla birlikte birbirlerine karşı kesin üstünlüklerinin olduğuna dair bir sonuca ulaşılamaması nedeniyle söz konusu iki testin de kullanılarak ikisinin de aynı sonucu verdiği durumda test sonuçlarının güvenilir olduğuna dair görüşler yer almaktadır (İskenderoğlu v.d., 2011:340)

Bu kapsamda zaman serilerinin durağan olup olmamasını araştırmak için birim kök testleri kullanılmakta olup, zaman serisinde birim kök olan bir zaman serisi durağan değildir. H_0 hipotezi serinin birim kök içerdiği şeklinde tanımlanmıştır ve alternatif hipotezde seri birim kök içermemektedir. ADF testi ile elde edilen sonuçlar, %5 ve %1 anlamlılık düzeyinde McKinnon kritik değerleri ile karşılaştırılabilir nitelikte olup; elde edilen sonuçların McKinnon kritik değerlerinden yüksek olması durumunda, boş hipotez reddedilir ve serilerin durağan olduğu değerlendirilir (Yılmaz,2010:253).

Tablo 3:Augmented Dickey-Fuller Testi sonuçları (Sabit terim ve trendli)

	LGSYİH (none)	LAKTİF	LHACİM	LPIY_DEG
Düzey seviye	1.848064	-2.746631	-3.961641	-3.629743
Prob	0.9827	0.2245	0.0181	0.0398
1. Fark	-2.718238	-8.670348	-5.745188	-5.130328
Prob	0.0079	0.0000	0.0002	0.0008

Yukarıda yer alan Tablo 3’te de görüleceği üzere, çalışmada ADF Testi ile birim kök testi yapılmış ve değişkenlerin tümünün 1. fark değerinde durağan oldukları saptanmıştır.

Tablo 4:Phillips- Perron Test sonuçları (Sabit terim ve trendli)

	LGSYİH (sabit terim)	LAKTİF	LHACİM	LPIY_DEG
Düzey seviye	-2.661790	-2.834055	-3.784062	-2.718145
Prob	0.0894	0.1940	0.0276	0.2350
1. Fark	-9.002805	-9.132301	-7.806163	-5.069250
Prob	0.0000	0.0000	0.0000	0.0010

Tablo 4'te ise Phillips-Perron test sonuçlarına yer verilmiş olup, bu test sonucunda da ADF Testi ile aynı şekilde söz konusu değişkenlerin 1. fark değerlerinde durağan oldukları görülmüştür.

2.2. Eşbütünleşme Testi

Nedenselliğin araştırılabilmesi için öncelikle eşbütünleşme testinin yapılması gerekmektedir. Bu çerçevede değişkenlerin hepsinin 1. dereceden durağan oldukları yukarıda ifade edilmiş olup, birden fazla değişken olduğu için Johansen Eşbütünleşme Testi (koentegrasyon) ile değişkenlerin eşbütünleşik olup olmadıkları incelenmiştir.

Tablo 5: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonucu

Lags interval (in first differences): 1 to 4*

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hipotez	Eigenvalue	Trace İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Olasılık
Ho: r=0**	0.625755	76.06878	63.87610	0.0034
Ho: r1	0.471380	39.70350	42.91525	0.1011
Ho: r2	0.253824	16.11657	25.87211	0.4832
Ho: r3	0.133063	5.283188	12.51798	0.5563

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hipotez	Eigenvalue (Özdeğer)	Max-Eigen İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Olasılık
Ho: r=0**	0.625755	36.36529	32.11832	0.0142
Ho: r1	0.471380	23.58693	25.82321	0.0960

Ho: r2	0.253824	10.83338	19.38704	0.5306
Ho: r3	0.133063	5.283188	12.51798	0.5563

r: Number of CE(s)(koentegrasyon vektörünün sayısı)

*Gecikme uzunluğu 4 alınmıştır.

**0.05 düzeyinde Ho hipotezinin reddedildiğini gösterir.

Tablo 5’ten görüleceği üzere $H_0: r = 0$ hipotezi için Trace (İz) istatistiği %5 anlamlılık seviyesindeki kritik değerden büyük olması nedeniyle söz konusu boş hipotez reddedilmiştir. Ancak, $H_0: r \leq 1$ şeklindeki yani değişkenler arasında en çok 1 eşbütünleşik ilişki olduğunu iddia eden hipotez ile diğer hipotezler reddedilememiştir. Bu kapsamda sistemde bir adet eşbütünleşme ilişkisi bulunmakta olup, bir tane koentegrasyon denklemi kurulabilecektir. Dolayısıyla değişkenler eşbütünleşiktir, yani uzun dönemde dengeye gelmektedirler. Fakat değişkenlerin farkları alınmış olması nedeniyle ortaya çıkan değer kayıplarının olumsuz etkileri arındırmak için hata düzeltme modellerinin kullanılması gerekmektedir (<http://www.ekolar.com>). Diğer taraftan Eşbütünleşme Denklemi aşağıdaki şekilde oluşturulur:

$$GSYIH_{t-1} = 1.210191 * AKTIF_{t-1} - 1.148457 * HACIM - 0.048151 * PIY_DEG - 0.013774$$

2.3. Vektör Hata Düzeltme Modeli (Vector Error Correction Models-VECM)

Seriler arasındaki uzun dönem ilişkisi belirlendikten sonra söz konusu seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin ve yönünün saptanması gerekmektedir. Değişkenler eşbütünleşik olduğunda standart Granger nedensellik testi kullanılamamakta olup; bu durumda Hata Düzeltme Modeli’nin (Error Corection Model)kullanılması gerekmektedir. Bu kapsamda bu amaçla oluşturulan hata düzeltme modeli, uzun dönem dengesi ile kısa dönem dinamikleri arasında ayırım yapmada ve kısa dönem dinamiklerinin belirlenebilmesi için de kullanılmaktadır (Aktas,2009;41).

Hata düzeltme teriminin (ECM) standart Granger nedensellik modeline

eklenmesi ile oluşturulan genelleştirilmiş Granger nedensellik modeli örnek olarak işlem hacmi açısından aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$\Delta GSYIH_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^l \beta_{1i} \Delta GSYIH_{t-i} + \sum_{i=1}^l \beta_{2i} \Delta HACIM_{t-i} + \beta_3 \delta_{t-1} + \varepsilon_t$$

Yukarıdaki denklemde yer alan “ l ” optimal gecikme uzunluğunu, “ ε_t ” seri korelasyonu bulunmayan hata terimlerini, “ δ_{t-1} ” uzun dönem koentegrasyon ilişkisinden elde edilip geçmişte görülen dengesizliğin boyutunu gösteren hata terimlerinin (ECM) ilk gecikmeli değerlerini, β_1 ve β_2 katsayıları modeldeki değişkenler arasında kısa dönem nedensellik ilişkisini, β_3 ise modelde yer alan uzun dönem nedensellik ilişkisini ifade eder. β_1 ve β_2 katsayıları istatistiksel olarak anlamlı ise kısa dönemde, β_3 anlamlı ise uzun dönemde işlem hacmi GSYİH’nın Granger nedenidir (Sandalcılar, 2012:8,9). Bu kapsamda yapılan test sonuçları aşağıdaki Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6: VECM Granger Nedensellik Testi Uzun Dönem Katsayıları

Bağımlı Değişken	Uzun Dönem Katsayısı	St. Hata	Olasılık
GSYİH	0.082050	0.073055	0.2725
AKTİF	-0.384175	0.260413	0.1531
HACİM	-2.595395	0.352868	0.0000
PİYASA DEĞERİ	-0.899338	0.440254	0.0522

VECM modeline göre hata teriminin istatistiki olarak anlamlı olmasının yanında işaretinin negatif olması halinde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Çetinkaya ve Türk, 2014:55). Bu kapsamda yukarıda yer alan Tablo 6’dan da görüleceği üzere uzun dönemde ekonomik büyümeden işlem hacmi ve piyasa değeri değişkenleri açısından sermaye piyasası gelişimine doğru bir ilişki ortaya çıkmakta olup; sermaye piyasası gelişiminden ekonomik büyümeye doğru uzun dönem ilişkisi yer almamaktadır.

Tablo 7: VECM Granger Nedensellik Testi/Wald Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Dışlanan Değişken	Ki-Kare İst.	Serb. Der.	Olasılık
GSYİH	AKTİF	1.932458	3	0.5865
	HACİM	3.368603	3	0.3382
	PİYASA DEĞERİ	16.00801	3	0.0011*
AKTİF	GSYİH	1.831771	3	0.6080
	HACİM	2.455121	3	0.4835
	PİYASA DEĞERİ	2.641668	3	0.4502
HACİM	GSYİH	29.86846	3	0.0000*
	AKTİF	78.81043	3	0.0000*
	PİYASA DEĞERİ	47.56773	3	0.0000*
PİYASA DEĞERİ	GSYİH	7.021914	3	0.0712***
	AKTİF	5.732724	3	0.1254
	HACİM	8.406844	3	0.0383**

*%1, **%5 ve ***%10 düzeyinde anlamlılığı gösterir.

Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini analiz etmek için VAR Granger nedensellik/Wald Testinden yararlanılmıştır. Söz konusu testte $prob < 0.05$ olduğunda ilgili değişkenden bağımlı değişkene doğru kısa dönemde nedensellik ilişkisi olduğu kabul edilmektedir (Altunç, 2011:154; Çetinkaya ve Türk, 2014:55). Bu kapsamda Tablo 7’de gösterilerek kısa dönemde ortaya çıkan nedensellikler aşağıda yer alan Tablo 8’de özetlenmiştir.

Tablo 8: Kısa Dönem Nedensellikler

Bağımlı Değişken	Piyasa Değeri	İşlem Hacmi	Aktif Büyüklük	GSYİH
GSYİH	Var			-
Aktif Büyüklük			-	
İşlem Hacmi	Var	-	Var	Var
Piyasa değeri	-	Var		Var

Tablo 8’den de görüleceği üzere kısa dönemde piyasa değeri değışkeni açısından sermaye piyasası gelişimi ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik ortaya çıkmış olup; işlem hacmi değışkeni açısından da ekonomik büyümeden sermaye piyasasına doğru kısa dönemde bir nedensellik ilişkisi vardır.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye’de 2005:Q1-2015:Q2 arasındaki üç aylık verilerle sermaye piyasası gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Ekonomik büyüme göstergesi olarak GSYİH değışkeni kullanılmış olup; sermaye piyasası gelişme göstergesi olarak borsa işlem hacmi ile toplam piyasa değeri ve aracı kurumların aktif büyüklükleri kullanılmıştır. Logaritmaları alınan değışkenlerin nedensellik ilişkisinin tespitinde öncelikli olarak serilerin durağanlıklarının tespit edilmesi yani birim kök olup olmadığının belirlenebilmesi için Augmented Dickey-Fuller Testi yapılmıştır. Yapılan birim kök testi sonrasında değışkenlerin tümünün 1. fark değerinde durağan oldukları saptanmıştır. Daha sonra nedensellik ilişkisini inceleyebilmek için Johansen Eşbütünleşme Testi uygulanmıştır. Değışkenlerde eşbütünleşme görülmesi üzerine nedensellik ilişkisinin tespit edilebilmesi için VECM Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır.

Sonuç olarak Türkiye’de kısa dönemde sermaye piyasası gelişimi ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir ilişki söz konusu iken; uzun dönemde ilişkinin yönünün talep takipli modeli destekler şekilde ekonomik büyümeden sermaye piyasası gelişimine doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Adjasi, C. K., & Biekpe, N. B. (2006). Stock market development and economic growth: the case of selected African countries. *African Development Review*, 18(1), 144-161.
- Agrawalla, R. K., & Tuteja, S. K. (2007). Causality between stock market development and economic growth: a case study of India. *Journal of Management Research*, 7(3), 158.
- Ake, B. & Jin, D. (2010). The role of stock market development in economic growth: evidence from some Euronext countries. *International Journal of Financial Research*, 1(1), 14-20.
- Ake, B., & Ognaligui, R. W. (2010). Financial Stock Market And Economic Growth İn Developing Countries: The Case Of Douala Stock Exchange İn Cameroon. *International Journal Of Business And Management*, 5(5).
- Akkay, C. (2010). Finansal Entegrasyon Sürecinde Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğın Türkiye Açısından Dönemsel Olarak Araştırılması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 55-70.
- Aktaş, C. (2009). Türkiye’nin ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (18) 2009 / 2: 35-47.
- Altıntaş, H., & Tombak, F. (2011). Türkiye’de Hisse Senedi Fiyatları ve Makro Ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: 1987-2008.
- Altunç, Ö. F. (2011). Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye’ye ilişkin ampirik kanıtlar. *Yönetim Ve Ekonomi*, 18(2), 145-157.
- Athanasios, V., & Antonios, A. (2010). The effect of stock and credit market development on economic growth: an empirical analysis for Italy. *International Research Journal of Finance and Economics*, 41(3), 33-42.
- Bayar, Y., Kaya, A., & Yildirim, M. (2014). Effects of stock market development on economic growth: Evidence from Turkey. *International Journal of Financial Research*, 5(1), p93.

- Bencivenga, V. R., & Smith, B. D. (1991). Financial intermediation and endogenous growth. *The Review of Economic Studies*, 58(2), 195-209.
- Caporale, G. M., Howells, P. G., & Soliman, A. M. (2004). Stock market development and economic growth: the causal linkage. *Journal of Economic Development*, 29(1), 33-50.
- Caporale, G. M., Howells, P., & Soliman, A. M. (2005). Endogenous growth models and stock market development: evidence from four countries. *Review of Development Economics*, 9(2), 166-176.
- Çetinkaya, A. T., & Türk E. “Tasarruf ve Yatırımların Ekonomik Büyüme Etkisi Türkiye Örneği (1975-2012), *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, Aralık 2014, Cilt/ 24, Sayı 2, 45-60.
- Erdem, E., & Dumrul, C. Keynesyen ve Neo-Klasik Yaklaşımlarda Finansal Sistem ve İktisadî Büyüme. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt/Vol. XXXIII, Sayı/No. 2, 2014, pp. 45-86.
- Filer, R. K., Hanousek, J., & Campos, N. F. (2000). Do stock markets promote economic growth?. *CERGE-EI Working Paper Series*, (151).
- Har, W. M., Ee, C. S., & Tan, C. T. (2008). Stock Market and Economic Growth in Malaysia: Casualty Test. *Asian Social Science*, 4(4), 86-92.
- Hugh T. Patrick, “Financial development and economic growth in underdeveloped countries.” *Economic Development and Cultural Change* 14.2, 1966.
- Ishioro, B. O. (2013). Stock Market Development And Economic Growth: Evidence From Zimbabwe. *Ekonomiska misao i praksa*, (2), 343-360.
- İskenderoğlu, Ö., Kandır, S. Y., & Önal, Y. B. (2011). Hisse senedi piyasası ve reel ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkinin araştırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1)
- Kandır, S. Y., & İskenderoğlu, A. G. Ö. (2007). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Araştırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 311-326.

- Kar, M., & Ağır, H. (2006). Menkul Kıymet Piyasaları, Finansal Kalkınma ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği. *İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 56, 131.
- Kaya, A. (2014). Menkul Kıymet Piyasaları Ekonomik Büyümenin Bir Dinamiği Midir? Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Panel Veri Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(4), 285-306.
- Levine, R. (1990). *Stock markets, growth, and policy* (Vol. 374). World Bank Publications.
- Mohtadi, H., & Agarwal, S. (2001). Stock market development and economic growth: evidence from developing countries. *On line/ Available at: <http://www.uwm.edu/mohadi/PA-4-01.pdf>*.
- Müslümov, A. & Aras, G. (2002), “Sermaye Piyasası Gelişmesi ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi: OECD Ülkeleri Örneği”, *İktisat İşletme ve Finans*, 17(198), 90-100.
- Naceur, S. B., & Ghazouani, S. (2007). Stock markets, banks, and economic growth: Empirical evidence from the MENA region. *Research in International Business and Finance*, 21(2), 297-315.
- Namlı, M. (2013). Finansal Gelişmenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ndako, U. B. (2010). Stock markets, banks and economic growth: time series evidence from South Africa. *African Finance Journal*, 12(2), 72-92.
- Raymond, G. (1969). Financial structure and development. *New Haven: Yale University Press*.
- Rousseau, P. L., & Wachtel, P. (2000). Equity markets and growth: cross-country evidence on timing and outcomes, 1980–1995. *Journal of Banking & Finance*, 24(12), 1933-1957.
- Sandalcılar, A. R. (2012). Türkiye’de Kâğıt Tüketimi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(2), 1-15.
- Shahbaz, M., Ahmed, N., & Ali, L. (2008). Stock market development and economic growth: ARDL causality in Pakistan. *International Research Journal of Finance and Economics*, 14(1), 182-195.

-
- Van Nieuwerburgh, S., Buelens, F., & Cuyvers, L. (2006). Stock market development and economic growth in Belgium. *Explorations in Economic History*, 43(1), 13-38.
- Yılmaz, M. (2010). Doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir deneme. *Celal Bayar Üniversitesi SBE, Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 241-260.
- Temuçin, Y. A., <http://www.ekolar.com>, Erişim Tarihi: 21.11.2015.

ÇOK TARAFLI TİCARET SİSTEMİ VE TİCARET POLİTİKALARI: İTHALATTA KORUMA KOLAY BİR İŞ Mİ?¹

Hasan Parılı*

ÖZET

Ulusal sanayilerin yabancı rakipler karşısında korunması meselesi ticaret politikası tartışmalarının başata gelen konularındandır. Yabancıların haksız rekabetine karşı koruma temel argüman olmakla birlikte, adil rekabet ortamında bile koruma konusunda çok sayıda gerekçe bulunabilir. Uluslararası iktisat ve ticaretle ilgili ders kitapları uygulanabilecek koruma politikaları ve bunların etkilerinin ekonomik analizleri ile doludur. İşçi ve işveren sendikaları, sivil toplum kuruluşları ve siyasi partiler hala korumanın kolay bir ticaret politikası olduğuna inanmakta ve bu konuda hükümetlere baskı yapmaktadırlar. Hâlbuki 20. yüzyılın ikinci yarısından, özellikle de 1980'lerden itibaren uluslararası ticarete karşılıklı bağımlılığın artması, üretim ve tedarik zincirinin uluslararasılaşması ve çok taraflı ticaret sisteminin dünyada gittikçe yerleşmesi gibi gelişmeler, geleneksel anlamdaki koruma gerekçeleri ve koruma araçlarının birçoğunu devreden çıkartmıştır. Temelleri 1948'de GATT'ın yürüğe girmesi ile atılan ve 1994'te DTÖ'nün kurulması ile sağlamlaşan çok taraflı ticaret sistemi, korumayı önemli ölçüde disiplin altına almıştır. Günümüzde, geleneksel anlamdaki korumacılık artık kolayca başvurulacak bir ticaret politikası değildir.

Anahtar kelimeler: çok taraflı ticaret sistemi, ticaret politikaları, korumacılık, rekabet, gümrük tarifeleri, tarife dışı önlemler

Multilateral Trading System And Trade Policies: Is Proteting In Import An Easy Task?

ABSTRACT

The issue of protecting domestic industries against competition of foreign industries is a major argument among trade policy debates. While main argument concentrates on protecting against foreigners' unfair practices,

¹ Bu makale, I. Uluslararası Ekonomi Yönetimi ve Pazar Araştırmaları Kongresinde (4-5 Aralık 20015) sunulan Çok Taraflı Ticaret Sistemi ve Ticaret Politikaları: İthalatta Koruma veya İhracatta Teşvik Kolay Bir İş mi? Başlıklı bildirden türetilmiş olup bildirinin bir özeti Kongre bildiri kitabında yayınlanmıştır.

* Yrd. Doç. Dr. Haliç Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul İhracatçı Birlikleri Genel Sekreter Eski Yardımcısı

a lot of reasons can be put forward for protection under fair competition as well. Textbooks, related with international economics and international trade are full of protective policy measures and economic analysis of them. Trade unions, employers' unions, business NGOs and political parties still believe in that protecting domestic industries is an easy policy choice; and are exerting pressures on governments toward this direction. However, the developments, such as the increase of mutual economic dependency among countries, the internalization of production and supply chains and ever increasing recognition by almost all trading nations of the discipline of multilateral trading system since the beginning of the second half the 20th century, especially after 1980s, have made obsolete most of the policy tools of the past and their rezoning. Laid the foundation in 1948 with the enactment of the GATT and reinforced by the establishment of the WTO in 1994, multilateral trading system has disciplined the protectionism to a considerable extent. Protectionism in traditional sense is no more a trade policy tool which can easily be used today.

Key words: multilateral trading system, trade policies, protectionism, competition, customs tariffs, non tariff barriers

GİRİŞ

İş dünyasının, yabancı ülkelerdeki meslektaşlarının rekabetinden şikâyetlerine ve rekabet koşullarında varlıklarını sürdürebilmeleri için kendi hükümetlerinden destek taleplerine hemen her dönemde ve her ülkede rastlanmaktadır. Destek talebi, hem üretim ve satışlarını kendi iç piyasalarında yapan firmalardan hem de ihracata dönük üretim yapan firmalardan gelebilir. İç piyasada faaliyet gösteren firmaların hükümetlerden beklediği destek, genelde *korunma* şeklindedir.

Ticaret politikası tartışmalarında ve ülkelerin ticaret politikaları içinde korumacılığın her zaman önemli bir yeri olmuştur. Ancak bir ülkenin kendi sektörlerine sağladığı koruma, diğer ülkelerdeki benzer sanayiler üzerine çeşitli dışsal maliyetler yüklediğinden ve karşı koruma politikalarını tetiklediğinden, çok sayıda uluslararası kuruluş 2008 krizinden sonra dünyadaki korumacı eğilimleri mercek altına almıştır. Dünyadaki korumacı eğilimlerin yakından takibinin nedeni, 1929 Büyük Dünya Krizi sonrasında yaşanan kötü deneyimdir. 1929 krizi ile birlikte krizin oluşmasında ve oluşan krizlerin derinleşmesinde korumacılığın önemli bir faktör olduğu tezi yaygın olarak kabul görmeye başlamıştır.

GATT'² in 1948'de yürürlüğe sokulmasının gerisinde de bu kötü deneyim önemli bir rol oynamıştır. Dünya ticaret örgütü (DTÖ), üyelerinden gelen bildirimler ve çeşitli kaynaklardan elde edilen verilere dayanarak, senede iki defa ülkelerin ticareti sınırlayıcı ve ticaret geliştirici uygulamalarını sistematik raporlar halinde yayınlamaktadır. Aynı paralelde bir başka rapor da sadece G20 ülkelerini kapsamak üzere OECD ve UNCTAD tarafından ortaklaşa olarak yayımlanmaktadır. Söz konusu raporlar, 2008 Krizini takip eden yıllarda uluslararası mal ticaretinde korumacı eğilimlerde aşırı bir artış olmadığını kaydetmektedir. Barone, B. ve R. Bendini (2015) tarafından Avrupa Parlamentosunun inisiyatifi ile hazırlanan, sadece G20 ülkelerini kapsayan bir raporda, krizden sonra uygulamaya konulan koruma tedbirlerinin önemli bir birikime ulaştığı ve korumacılığın coğrafi bölge ve koruma enstrümanları olarak şekil değiştirdiği kaydedilmektedir. Ancak 2008 öncesi dönemlerdeki korumacılık düzeyi dikkate alındığında, kriz sonrasında ortaya çıkan korumacılığın aşırı boyutlarda olmadığı, hele 1929 krizinden sonra ortaya çıkan korumacılıkla karşılaştırıldığında yeni korumacılığın oldukça mütevazı kaldığı bütün akademik ve uygulama camiası tarafından kabul görmektedir. Bu araştırmanın önemli amaçlarından biri içinde bulunduğumuz çağda ticari korumacılığın niçin başını alıp gidemediğinin nedenlerine ışık tutmaktır.

İşadamları derneklerinin hükümetlere sunduğu kurtuluş reçetelerinde, çeşitli partilerin hükümet programlarında ve hatta üniversitelerde okutulan uluslararası iktisatla ilgili ders kitaplarının çoğunda hükümetlerin yerli sanayileri kolayca koruyabildiği algısı oluşturulmaktadır. Bu çalışmada, artık geleneksel koruma araçları ile iç endüstrilerin kolay bir şekilde korunamayacağı ortaya konulmaktadır.

Araştırmada ağırlıklı olarak karşılaştırmalı analize dayalı betimleme yöntemi kullanılmıştır. Özellikle geleneksel koruma yöntemleri çok taraflı ticaret sistemi ilkeleri ile karşılaştırılarak, geleneksel politikaların günümüzde ne ölçüde geçerli olduğu tartışma konusu edilmektedir.

Çeşitli uluslara mensup firma ve kuruluşların aralarında ticaret yapmaya başladığı ilk çağlardan bu tarafa uluslararası ticarete yön veren bazı kurallar ve centilmenlik ilkeleri mevcut olmuştur. Büyük Dünya Krizi ve ardından 1939'da patlak veren İkinci Dünya Savaşından sonra

2 GATT, İngilizce General Agreement on Tariffs and Trade ifadesinin kısaltması olup, Türkçeye Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşması olarak çevrilmiştir.

tekrar dünya ticaretini ayağa kaldırmak üzere hayata geçirilen, özünde dünya ticaretinin serbestleştirilmesini amaçlayan, 1948 yılında yürürlüğe giren GATT ile günümüz anlamda çok taraflı ticaret sisteminin temelleri atılmıştır. Başlangıçta sadece 23 ülkenin imza koyması ile hayata geçen, getirdiği uluslararası ticaret kuralları gittikçe artan sayıda ülke tarafından benimsenen GATT'ın misyonu 1994 yılında kurulan Dünya Ticaret Örgütüne devredilmiştir. Günümüzde dünya ticaretinin %90'ından fazla bir kısmı, sayısı 162'ye ulaşan DTÖ üyesi ülkeler tarafından çok taraflı ticaret sistemi kuralları çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Çok taraflı ticaret sisteminin *ticarette ayırım yapmama ve ulusal muamele, korumanın sadece vergilerle yapılması, vergilerin azaltılarak bağlanması* gibi genel ve DTÖ üyelerini bağlayıcı kuralları mevcuttur. Bu kurallar DTÖ şemsiyesi altında imzalanan bütün anlaşmaların esasını oluşturmaktadır.

DTÖ üyesi ülkeler kendi iç endüstrilerini korumak için ithal ürünlerle ilgili gümrük vergisi oranlarını istedikleri gibi yükseltmezler; benzer şekilde yerli ürünleri kayıracak bir tarzda ithal ürünlere ayrı yerli ürünlere ayrı muamelede bulunamazlar; ithalatı yavaşlatıcı bürokratik mekanizmalar geliştirip işletemezler. Örneğin, bir ülkede, bir iş kolu yabancı firmalardan gelen *haksız rekabet* dolayısı ile zor durumda kalabilir; ilgili ülke, kendi firmalarını korumak için DTÖ şemsiyesi altında imzalanan Anti Damping Anlaşması kapsamında bir soruşturma yapması, soruşturma sonucunda gerçekten damping yapıldığı sonucuna varır ve yerli firmaların zararının yapılan dampingden kaynaklandığını ortaya koyabilirse, zararlı ithalata karşı ilave vergi koyabilir. Haksız rekabet olmadan da, bazı endüstriler veya iş kollarını yabancı firmaların rekabetinden korumak için tedbir alınabilir. Ancak bu durumda da, DTÖ şemsiyesi altında imzalanmış olan Korunma Önlemleri Anlaşmasındaki kural ve disipline riayet edilmesi gerekmektedir. Benzer şekilde, hükümetlerin, zorunlu standartlar veya sağlık, bitki sağlığı, çevrenin korunması, emniyet ve güvenliğin sağlanması gibi gerekçelerle ithalatı *haksız* bir şekilde engellememesi için, Ticarette Teknik Engeller Anlaşması ve Sağlık ve Bitki Sağlığı Anlaşması yürürlüğe sokulmuştur. İdari düzenlemeler yolu ile yapılabilecek korumanın engellenmesi konusunda ise İthal Lisansları Anlaşması, Malların Kıymeti Anlaşması, Sevk Öncesi Kontrol Anlaşması, Menşe Kuralları Anlaşması ve Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Anlaşması yürürlükte bulunmaktadır.

Araştırmada önce, ithalata rakip endüstrilerin korunma ihtiyacı ve

geleneksel koruma yöntemleri tanımlanmıştır. İkinci olarak, günümüzde koruma ihtiyacın azaltan ve zorlaştıran faktörler incelenmektedir. Üçüncü olarak, çok taraflı ticaret sisteminin korumayı düzenleyen hükümleri ele alınmaktadır. Sonuç kısmında ise geleneksel koruma yöntemlerinin artık ancak sınırlı düzeyde kullanılabileceği çıkarımı yapılmaktadır.

KORUNMA İHTİYACI ve GELENEKSEL KORUMA ARAÇLARI

Korunma İhtiyacı

İthalata rakip iç endüstriler, bunların temsilcisi sivil toplum kuruluşları veya hükümetler aşağıda ele alınan neden ve saiklerle korunma ihtiyacı ortaya koyabilirler.

Tüketici Tercihlerinde Değişmeler

Talep kayması genel olarak tüketici tercihlerinde vuku bulan değişmelerden kaynaklanmaktadır. Bazen tüketiciler bir ürünün yerli versiyonu yerine ithal versiyonunu tüketmeye yönelebilir veya endüstriyel kullanıcılar yerli girdiler yerine ithal girdilere yönelebilir. Tüketici veya endüstriyel kullanıcı tercihlerindeki değişimin gerisinde, kalite, fiyat, satış koşulları, ürüne atfedilen değer gibi birçok faktör olabilir. Tercihlerde ithal ürünlere doğru bir kayma, ithalatın artmasına yol açarken, yerli ürün satışlarının azalmasına ve bu ürünleri üreten işletmelerin zarar etmesine veya karlarının azalmasına yol açabilir. Örneğin, yabancı satıcıların *yeni tasarım* bir gözlük çerçevesini piyasaya sürmesi, talebin *yeni moda* yabancı gözlük çerçevesine yönelmesine, yerli gözlük üreticilerin zarar etmesine yol açabilir. Tüketici tercihleri bazen ürünler arasında da kayma gösterebilir. Örneğin pirincin buğdaya göre daha sağlıklı bir besin maddesi olduğuna dair ikna edici bilimsel bir bulgu ortaya atılsa, tüketici tercihleri buğdaydan pirince yönelebilir, yani insanlar buğdaydan üretilen besinler yerine pirinç ihtiva eden besinler ikame edebilir. Ortaya çıkan pirinç talebinin bir kısmı iç piyasadaki pirinç üreticilerine zarar vermeden ithalatla karşılanabilir; ancak buğday üreticileri böyle bir süreçten zarar görebilir, fakat bunların zararı, artan pirinç ithalatından değil, tüketicinin pirinç tercihten kaynaklanmaktadır.

Gerek tüketici tercihlerinin ithal ürelere kayması, gerekse ikame edilebilir ürünler arasında tercihlerde bir kayma dolayısı ile ortaya çıkan ithalat artışı, piyasa mekanizmasının işlediğini gösterir. Standart iktisat teorisine göre, bu şekilde oluşan fiyatlar doğru fiyatlar, kurulan yeni kaynak dağılımı doğru kaynak dağılımıdır. Hükümetlerin tüketici tercihlerindeki kaymaya karşılık ithalatta rekabet eden yerli endüstrileri koruyucu tedbirlere başvurması tasvip edilecek bir uygulama değildir (WTO, 2009, s.31).

Teknolojik Yenilikler

Bir endüstride yabancı firmaların arzının artması, yabancı firmaların eskiye göre daha düşük fiyatlarla piyasaya mal verme kapasitesinin artması anlamına gelmektedir. Yabancı firmalar böyle bir güce, eğer damping yapmak gibi bir niyetleri yoksa, ancak teknolojik yenilikler sayesinde ulaşabilirler. Örneğin, daha az enerji, daha etkin girdi ve işgücü kullanımına imkân veren teknolojiler ihracat arzında artma yönünde bir kaymaya neden olabilir. Bu durum ithalatçı ülkelerde daha fazla ithalat yapılması, fiyatların düşmesi, ithalata rakip yerli endüstrinin satış ve karlarının azalması anlamına gelmektedir. Yerli endüstriler, işten çıkarıldığı zaman başka endüstrilerde iş bulma şansı olmayan işgücü kesimlerini istihdam ediyorsa, hükümetler bir intibak dönemi boyunca yerli üreticileri ithalat baskısına karşı koruma ihtiyacında olabilir. Gümrük vergisi artışı veya benzeri yöntemlerle sağlanan koruma, zorda kalan endüstrilerin değişime intibak edebilmesi için gerekli olabilir. Geçici koruma, eski teknoloji kullanan yerli firmaların kendi teknolojilerini yenileyinceye kadar zaman kazandırma mantığına dayanmaktadır. Crowley (2006), Amerika için yaptığı bir çalışmada, gerek belli bir ülkeden yapılan ithalata uygulanan (country specific) anti damping vergisi benzeri bir tarifinin, gerekse tüm ülkelere uygulanan yaygın bir tarifinin ithalata rakip ürünler üreten yerli sanayilerin daha hızlı teknoloji adaptasyonu yapmasına katkı yaptığını göstermektedir. Ancak kaynak dağılımını bozacağı ve iktisadi etkinliği azaltacağı için, bu tür politikaların uzun süre uygulanması piyasa ekonomisi kuralları gereği fazla uygun karşılanmamaktadır.

Genç Endüstriler Tezi

Köklü ve yerleşik yabancı firmaların hâkim olduğu piyasalarda yeni gelişen yerli firmaların rekabet etme şansı son derece zayıf olabilir. Hem üretim teknolojileri hem de pazarlama anlamında yerli firmaların bilgi birikimleri zayıf, ortalama birim maliyetleri yüksek olabilir. Böyle bir piyasada yerli firmaların kurulması ve yaşaması bir devlet desteğini gerektirebilir. *Geçici koruma* tedbirleri ile, yerli firmaların geliştirilebileceği fikrine genç endüstriler tezi denmektedir. Geçici koruma tedbirleri ile firmaların kısa dönemde kendilerini döndürecek düzeyde kar sağlayarak ayakta kalması, uzun dönemde ise içsel ve dışsal ölçek ekonomileri ile birim maliyetlerini aşağıya çekerek köklü yabancı rakiplerle rekabet edebilecek seviyeye erişmeleri beklenmektedir. Genç endüstrilerde bulunan firmaların işi yaparak öğrenecekleri, üretim ve pazarlamada uzmanlaşmak suretiyle içsel ekonomi oluşturabilecekleri, zaman içinde endüstride kalifiye bir işçi ve yönetici havuzunun oluşacağı, bankacılık, tedarik, lojistik gibi alanlardan da dışsal yararlar sağlanacağı savunulan görüşler arasındadır.

Kolayca anlaşılabilir bir mantığı olan genç endüstriler tezi kapsamında yapılacak korumanın, piyasaya ciddi bir müdahale teşkil ettiği gerekçesi ile liberal iktisatçılar tarafından şiddetle eleştirildiği bilinen bir vakıadır. Örneğin, Baldwin'e (1969, ss. 295-305) göre, uzun dönemde karlı hale gelebilecek bir projeye para ve sermaye piyasasından fon bulmak pekâlâ mümkündür; bunları koruyarak suni bir şekilde ayakta tutmaya çalışmak piyasaya yapılan *haksız bir müdahaledir*. 1970'li yıllarda Amerika koşullarında geçerli olabilen Baldwin'in tezinin her zaman ve her ülkede geçerli olmayacağı kesindir. Nitekim hem Amerika hem Alman sanayileşme tarihinde genç endüstriler tezine dayayan başarılı sanayileşme uygulamaları mevcuttur. Seyidoğlu'na (2013, ss. 150-153) göre dünyada genç endüstriler tezine göre korumada başarılı ve başarısız çok sayıda örnek bulunmakta olup, gerekli başarının elde edilebilmesi için korunacak endüstrin doğru seçilmesi ve uygulamada rasyonellikten uzaklaşmaması önem taşımaktadır. Her şeyden önce seçilen endüstri fiili ya da potansiyel anlamda mukayeseli üstünlüğe sahip olmalı; koruma geçici yapılmalı ve endüstrideki firmalar bunun bilincinde olmalı; firmaların koruma altında bir ataletle kapılıp kapılmadığı devlet tarafından sıkı bir şekilde takip edilmelidir. Sık yapılan uygulama hataları arasında firmaların koruma

altında azalan maliyetlerini fiyatlara yansıtmamaları, büyüme ve dış pazarlara açılmaya fazla rağbet etmemeleri, bunun yerine iç piyasadaki tatlı karlarla yetinmeleri, hükümetlerin ise, politik kaygılarla bu düzene boyun eğmesi yer almaktadır.

DTÖ (WTO, 2009, s.33), genç endüstrileri gümrük vergisi ve tarifelerle korumaya alternatif olarak üretim ve ihracat desteklerinin verilebileceği tezini ortaya atmaktadır. Buna göre, genç endüstriler teşvikler yolu ile maliyetlerini aşağı çekebilir, pazarlama ve üretimi yaparak öğrenebilir.

Gerileyen Endüstrilerin Geçici Korunması

Bazı yeni teknolojiler, yerleşik endüstrilerin kullanmakta olduğu eski teknolojileri tamamen devre dışı bırakabilir. Böyle durumlarda kaçınılmaz olarak eski teknoloji ile üretilen ürünlerin piyasa talebinde azalma yönünde bir kayma olabilir; buna bağlı olarak birim satış fiyatı ve karlar düşebilir. Teknolojik yenilenme dışında başka nedenlerle de, bazen ithalatla rekabet eden firmaların ürünlerine olan talebin *kalıcı bir şekilde* düşmesi söz konusu olabilir. Ürünlerine yönelik talepte kalıcı düşüşler yaşayan endüstrilere *gerileyen endüstriler* (declining industries) denmektedir. Gerileyen endüstriler yoğun istihdam sağlayan alanlar ise, işsizlerin kitle halinde istihdam piyasasına yığılması çeşitli sosyal huzursuzluklara yol açabilir. Ortaya çıkabilecek işsizlerin hızlı bir şekilde yeni işlere yönelik olarak eğitilmesi ve yeni işlere yerleştirilmesi birincil politika tercihi olmakla birlikte, ikinci en iyi tedbirlere de başvurulabilir. Alınabilecek tedbirler arasında, geçici bir süre için, bu endüstrilerin dış rekabete karşı korunması, yani çok taraflı ticaret sisteminin sınırları içinde gümrük vergisi ya da başka sınır önlemleri ile ithalat baskısının azaltılması politikası tercih edilebilir (WTO, 2009, s. 33).

Dampinge Karşı Koruma

Damping, birim satış fiyatlarının anormal ölçüde düşük tutularak rakiplere zarar verilmesi anlamına gelmektedir. Damping, pazar gücüne sahip bir firmanın fiyat farklılaştırması şeklinde bir görüntü ile ortaya çıkabilir. Uluslararası ticarete damping, bir malın ihraç fiyatının iç piyasaya sunum fiyatının altında tutulması olarak tanımlanmaktadır (UNCTAD/WTO, 1996, s. 179) Örneğin, bir mal Çin’de, iç piyasaya 30 dolardan sunulurken,

Türkiye'ye 20 dolardan satılıyorsa, Çinli firma dumping yapıyor olarak değerlendirilebilir. Uluslararası ticarete dumping, ihracatçı firmaların uyguladığı bir strateji olup arkasında değişik düşünceler olabilir. Örneğin, pazara ilk girişi gerçekleştirmek, ölçek ekonomilerinden yararlanmak, elde mevcut stokları eritmek, yeni bir teknolojiye geçiş yapmak için ihracatçı firmalar dumpinge başvurabilir. En tehlikeli dumping stratejisi ise, yerli firmaları piyasadan kaçırmayı amaçlayan yıkıcı (predatory) dumpingdir. Yıkıcı dumping *haince* bir davranış olup, hedefi önce fiyatı düşürerek ihracat pazarındaki yerli firmaları pazardan kovmak, bunu başarınca fiyatlarını tekrar uluslararası fiyat düzeyine çekerek rakipsiz bir şekilde yüksek karlar elde etmektir (WTO, 2009, s.xv ve 33). İhracatçı firmalar bazen kendi hükümetlerinden aldıkları sübvansiyon sayesinde de dumping yapma gücüne ulaşabilirler; konunun bu yönü Sübvansiyona Karşı Koruma başlığı altında ele alınmaktadır.

Her türlü ürünün dumpingli olarak satılması (ihraç edilmesi) mümkündür. Tüketim mallarının dumpingli satışında, eğer ucuz fiyat tüketicilere yansıtılıyorsa, bir tüketici refahı artışından bahsedilebilir. İthalatçılar düşük fiyatları tüketicilere tam yansıtmazsa, sadece ithalatı yapan küçük bir azınlık yüksek karlar sağlamış olur. Dumpingli olarak ara malı ithalatının ise hem tüketici refahı hem ithalatçı karı ve endüstriyel kullanıcı karı üzerinde pozitif yönde katkısı olabilir.

Dumpingli ithalatın her türlü, yerli üreticilerin karlılığını düşürdüğü, üretim ve istihdam azalışına yol açtığı, teknoloji adaptasyonu ve yatırım takatini azaltarak büyümeyi engellediği için bir haksız rekabet türü olarak değerlendirilmekte ve ithalatçı ülke makamlarına dumpinge karşı koruma politikaları geliştirme hakkı vermektedir.

Sübvansiyona Karşı Koruma

Yabancı ülkeler, kendi girişimcilerinin dış pazarlarda rekabet gücünü arttırmak için sübvansiyonlar veriyor olabilir. Sübvansiyonlar doğrudan ihracat ve üretim desteği şeklinde olabileceği gibi, pazara giriş destekleri türünde de olabilir. İhracatçı firmalara devlet tarafından yapılan bazı gelir aktarımları bunlara dumping yapma gücü kazandırabilir. Her türlü dumping ithalatçı ülkelerin iç endüstrilerine zarar verdiği gibi sübvansiyona dayanarak yapılan dumping de zararlıdır.

Damping ve sübvansiyonun, ithalatçı ülkelerde iki tür etkisi vardır: Birincisi, ithalatçı ülke üreticileri üzerinde rekabet baskısı, ikincisi ise duruma göre tüketim malı fiyatlarının ucuzlaması ile refah artışı. Birinci etkinin bir sonucu olarak sübvansiyonlu ithalattan zarar gören yerli üreticiler, kendi hükümetlerine baskı yaparak, ithalatın sınırlandırılmasını isteyebilirler. İthalatçı ülke hükümetleri her iki etkiyi de dikkate alarak sübvansiyon ve dampinge karşı iç endüstrileri koruma konusunda kendilerini sorumlu hissedebilirler.

Ekonomik Dalgalanmalar ve Koruma

Ekonomik dalgalanmaların daralma (recession) ve depresyon (depression) aşamaları dış ticaret açısından koruma ihtiyacının ve korumacılığın arttığı evrelerdir. Ekonomik daralma, büyümenin yavaşlaması ve zaman zaman negatif olması, depresyon ise daralmanın uzun süre ve derinleşerek devam etmesi olarak tarif edilebilir (Wessels, 2006, s.101-102). Bu durum kamuoyu ve basında *ekonomik kriz* olarak ifade edilmektedir. Daralma ve depresyon (kriz) hem global ekonomi hem de belli bir ülke ekonomisi için söz konusu olabilir. Hem global hem de ülke krizleri ile birlikte dış ticarete koruma tartışmaları artmaktadır.

Ekonomik daralma, toplam arz veya talepte şiddetli bir düşüşten kaynaklanabilir. Arz ve talepte görülen düşüşler 2008 krizinde olduğu gibi finansal bir krizin sonucu olabilir. Kriz dönemlerinde gelirler düşer, tüketim ve yatırım harcamaları daralır işsizlik artar. Bu yüzden firmalar, kriz dönemlerinde hiç olmazsa yabancı ülke mallarının rekabetinden korunmak için, hükümetlerin koruyucu tedbir alması yönündeki baskıları arttırabilir. Kriz global ise, bütün hükümetlere kendi firmaları tarafından yöneltilen bu korunma yönünde baskılar artar. Hükümetler diğer hükümetlerin koruyucu tedbirlerini de dikkate alarak misilleme yapabilir. 1929 Dünya Krizinin yıllara yayılmasında bu tür misilleme koruma politikalarının rolü olduğu bilinmektedir (Eichengreen, 1987).

Dünya Fiyatlarında Değişmeler ve Koruma

Dünya mal fiyatlarının iç piyasa fiyatlarına göre artması, ihracatı cazip hale getirirken ithalatı azaltıcı bir etki göstermektedir; toplam mal arzının ihracata giden kısmı artarken iç piyasaya yönelen kısmı daralacaktır.

Bu etkileşim sonucunda ihracatçı ülkelerde fiyatlar yükselme trendine girenken, dünya fiyatlarındaki artış da dengelenebilmektedir. İhracatçı ülkeler, kendi halkının refahı veya iç sanayin ihtiyaçlarını daha uygun koşullardan karşılamak için, *ihracat vergisi* veya ihracat kotası yolu ile ihracatı sınırlandırmak isteyebilir. Bazı ülkeler ham madde niteliğinde girdilerin, salt ham madde olarak ihraç edilmesini uygun görmeyebilir. Bunlara göre ham maddeler işlendikten sonra işlenmiş ürün olarak ihraç edilmeli ve katma değer in çoğu ülke içinde kalmalıdır. Bu yüzden dünya fiyatı artan ham maddelerin ihracatını sınırlandırmak yolu ile iç piyasayı korumak akılcı bir yol olarak görülebilir. Belli bir ürünün, örneğin bir temel ham maddenin, başlıca üreticilerinin aynı yönde hareket etmesi, dünya arzını daraltacağından, söz konusu malın dünya fiyatını daha da yükseltecektir. Öte yandan, dünya fiyatı yükselirken iç üretimi yersiz olan ürünlerin ithalatına sınırlamalar getirilmesi söz konusu ürünün iç piyasa fiyatının daha da yükselmesine yol açacaktır (WTO, 2009, s.34).

Dış Ödeme Açıklarının Süründürülemez Hale Gelmesi ve Koruma

Bir ülkenin ödemeler bilançosu, ülkeye döviz girişi ve ülkeden döviz çıkışı oluşturan bütün işlemlerin sistematik bir hesabıdır. Ödemeler bilançosunun, dış ticaret bilançosu, cari işlemler bilançosu, sermaye ve finansal işlemler bilançosu gibi alt bileşenleri bulunmaktadır. Birçok ülke için cari işlemler bilançosu (daha dar anlamada dış ticaret bilançosu) ödemeler bilançosunun en önemli kalemini oluşturmaktadır. Dış ticareti açık veren ülkeler, bunu varsa hizmet ticareti ve faktör gelirleri ile dengelemeye çalışırlar. Eğer bu yolla bir dengeleme söz konusu olmazsa, yabancı sermaye girişi yolu ile veya merkez bankasının rezervlerini kullanmak suretiyle açığı finanse etmeye çalışırlar. Yabancı sermaye girişi ağırlıklı olarak ithalatçı firmaların doğrudan veya bankalar kanalı ile yurt dışından borçlanma anlamına geldiğinden, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde bunun bir sınırı vardır. Benzer şekilde merkez bankası rezervlerinin de bir sınırı bulunmaktadır.

Dalgalı kur rejimlerinde ödemeler dengesi döviz kurlarındaki değişmeler yolu ile otomatik bir mekanizma tarafından sağlanmaktadır. Sabit kur rejimlerinde bu esneklik olmadığından, denkleştirme zaman zaman yapılan devalüasyonlar vasıtası ile sağlanmaya çalışılır. Ödemeler dengesi açıklarının temel nedeni dış ticaret bilançosu veya daha geniş bir ifade

olan cari işlemler bilançosu açığı ise, hem sabit kur rejimi hem de dalgalı kur rejimi uygulayan ülkeler için, başvurulabilir bir başka yöntem ise mal ve hizmet ithalatına vergi koymak veya mevcut tarifeleri yükseltmek olabilir. Özellikle, sabit kur rejimi uygulayan ve devalüasyon yapmaktan kaçınan ülkeler bu tür ithalat sınırlayıcı politikalara baş vurabilir. Ancak, ithalat sınırlamaları cari işlemler dengesinin sağlanmasında devalüasyon kadar etkili bir araç değildir. Bunun bir nedeni, tedbirin tek taraflı olması, yani sadece ithalatla sınırlı olup mal ve hizmet ihracatını arttırıcı bir etkisinin bulunmamasıdır. Halbuki devalüasyon veya ulusal paranın değerinin düşmesi (depreciation) bir yandan ithalatı kısıtıcı etki yaparken öte yandan ihracatı arttırıcı bir etki de meydana getirebilmektedir. İkinci bir neden, ithalat sınırlamasının, iç piyasaya yönelik mal üretimini arttırırken, kaynak dağılımının bu yönde kurulmasını sağlayarak, ihracat için üretimin azalmasına yol açmasıdır. Üçüncü bir nedense, eğer ithalat sınırlaması, ham madde ve ara malı ithalatını da kapsıyorsa, bu durum iç üretimin daha pahalı yapılacağı anlamına gelmekte olup, tüketiciler açısından bir refah kaybı niteliği taşımaktadır (Corden, 1994, ss.253-254). Bu mahsurlarına rağmen bazı ülkelerin cari işlemler açığını azaltmak üzere koruyucu tedbirlere başvurma yönünde tercihte bulunabilmektedir.

Dışa Açılma ve Koruma

1980’li yıllardan itibaren tüm dünyada ekonomilerin dışa açılma süreçleri hızlanmıştır. Gittikçe artan sayıda ülke GATT’a taraf olmuş, 1994 yılında Dünya Ticaret Örgütü kurulduktan sonra üye sayısı hızla artmıştır. Günümüzde DTÖ üyelerinin sayısı 162’ye ulaşmıştır. Yirmiden fazla ülke ise ileriki yıllarda üye olmak için gözlemci sıfatı ile DTÖ ile temas halindedir (WTO, 2015a). DTÖ’ye yeni üye olan ülkeler, dışa açılma ve ticaret politikalarını liberalleştirme konusunda bir taahhütte bulunurlar, ancak belirli bir *geçiş süresince* en azından bazı sektörlerde koruma yapmak isteyebilirler. Benzer şekilde rekabette zorlanan ülkeler DTÖ’ye üye olduktan yıllar sonra çok taraflı ticaret sisteminin sağladığı esneklikler çerçevesinde, sınırlı sayıda sektör için koruma politikalarına dönebilmektedirler.

Sosyal Politika Amaçlı Koruma ve Ticari Koruma

Hükümetlerin, dış ticaret politikaları dışında başka politikaları da mevcuttur. Örneğin, milli güvenlik politikası, çevrenin korunması politikası, halk sağlığı politikası, gıda güvenliği politikası, kalite güvencesi politikası vb. bunlardan sadece bazılarıdır. Söz konusu politikaların asli amacı uluslararası ticareti düzenlemek değil, kendi alanlarındaki sosyal amaçlara ulaşmaktır. Ancak, sosyal amaçlı politikaların uluslararası ticarete temas eden noktaları da bulunmaktadır. Örneğin, ürün standartlarının, ham madde israfının önlenmesi, üretim maliyetlerinin aşağı çekilmesi, ticari sözleşmelerin kolay yapılması, tüketicinin doğru bilgilendirilmesi vb. noktalardan sayısız faydası bulunmaktadır. Ancak, bu faydaları elde ederken bazı ticari sonuçlara da katlanmak gerekebilir.

Orijinalde bir ticaret politikası aracı olmayan sosyal politika araçlarının, korumacı amaçlarla kullanıldığına sık sık şahit olabiliriz. Bunun nedeni, sosyal politika araçlarını yürürlüğe koymanın nispeten kolay olması ve kamuoyunda ticari etkilerinin bir yan etki olarak algılanması neticesinde fazla itirazla karşılaşılmasıdır (WTO, 2012) .

Hükümet Değişimi ve Koruma,

Bazı siyasi fraksiyonlar iktidara geldiğinde korumacı eğilimler artabilir. Belli sanayi çevrelerinin, işçi sendikalarının siyasi iktidar üzerindeki baskıları da bu tür tavır değişikliklerine neden olabilir. Nitekim, 7 Haziran 2015 ve 1 Kasım 2015 genel seçimlerinde, Türkiye’deki siyasi partilerin seçim beyannamelerinde³ ve seçim meydanlarında seçmelere verilen mesajlar arasında korumacı politika söylemelerine çeşitli örnekler bulmak mümkündür. Örneğin AKP’nin seçim beyannamesinde, cari açığı kapatmak üzere alınması planlanan tedbirler arasında, *ithalata olan bağımlılığın azaltılması* genel amacı altında

“-Türkiye’nin ikili ve çok taraflı yükümlülükleri çerçevesinde yurtiçi üretimde yerli ara malı kullanımının ve katma değer artırılmasını sağlayacağız.

-Dâhilde İşleme Rejimi, ihracata yönelik üretimde yurtiçinden girdi

3 Parlamentoda grubu bulunan partilerden sadece AKP ve MHP’nin seçim beyannamelerinde dış ticarete koruma politikaları konusunda vaatlere rastlanmıştır.

tedarik edilmesini teminen gözden geçirecek ve gerekli tedbirleri alacağız.

-Yerli ürünler gibi ithal ürünlerin de sağlık, çevre, enerji verimliliğine dair teknik düzenlemelere uygunluğunu sağlayacağız (AKP, 2015)

Şeklindeki taahhütler topluma verilmiş korumacı sinyallerdir. MHP'nin seçim beyannamesinde göze çarpan dış ticarete korumacılığı çağrıştıran maddeler ise aşağıdaki şekildedir (MHP, 2015):

“İthalat bağımlılığı azaltılarak sürdürülebilir büyüme ve ihracat artışı sağlanacak politikalar uygulanacaktır.

-Dâhilde işleme rejimi, başta tarım ürünleri olmak üzere ithalatı azaltacak ve yerli üretimi artıracak şekilde düzenlenecektir.

-İhracatın ithalat bağımlılığını azaltmak amacıyla yerli kaynaklarla üretilebilecek girdilerin yurtiçinde üretimi teşvik edilecektir.

-İthalatta gözetim ve denetim faaliyetleri titizlikle sürdürülecek; tüketim malı ithalatının caydırılması amacıyla, ihtisas gümrükleri daha etkin şekilde çalıştırılacak, ithalatta aşırı ucuz ve kalitesiz mal girişi daha yakından izlenecek, ithalatta haksız rekabet, gözetim ve standart denetimi mevzuatları çerçevesinde yürütülen uygulamalar titizlikle devam ettirilecektir.

-İstihdam dostu yatırımlara ağırlık verilecek, yerli girdi kullanımının gereken ölçüde öne çıktığı teşvik politikaları uygulanacak, sanayi ve hizmetler sektöründe ithalat bağımlılığı azaltılacaktır”

Koruma araçları

Teorik olarak hükümetler, para ve maliye politikası araçları ile sosyal politika araçlarından bir kısmını uluslararası ticareti yönlendirmek için kullanabilirler. Para politikası araçlarından döviz kuruna müdahale veya faiz oranlarına müdahale yolu ile ithalatın sınırlanabileceği ve iç piyasadaki üreticilerin korunabileceği bütün uluslararası ticaret ders kitaplarında ele alınmaktadır. Ancak para politikası araçlarının ithalatta koruma amaçlı kullanılmasının istisnai koşulları bulunmaktadır. Zira para politikası

araçları ekonomideki bütün dengeleri etkilediğinden salt ithalatı sınırlama amaçlı kullanılma esnekliği zayıftır. Bu yüzden bunlara *dolaylı* dış ticaret politikası araçları olarak bakılmaktadır (Seyidoğlu, 2013, s.142).

Uluslararası iktisat ders kitaplarında, salt uluslararası ticaret politikası aracı olarak kullanılabilir enstrümanlar *tarifeler ve tarife dışı önlemler* olarak iki gruba ayrılmaktadır. Tarifeler başlığı altında gümrük vergileri yer almakta olup değişik uygulama örnekleri bulunmaktadır. Tarife dışı önlemler başlığı altında ise, tarife benzeri araçlar, miktar kısıtlamaları, görünmez engeller, gönüllü ihracat kısıtlamaları ve bunların alt açılımları yer almaktadır (Seyidoğlu, 2013, ss 146-147; Karluk, 2009, ss.315-317, Krugman vd., 2015, ss.238-266). Aşağıdaki başlıklar altında ağırlıklı olarak 20. yüzyılda uygulama alanı bulmuş olan, günümüzde uygulaması azalarak devam eden ve zaman zaman önemli tartışmalara konu olan koruma araçları tanıtılmaktadır.

Tarifeler

Genel olarak, ithalat esnasında mal gümrükten geçerken tahsil edilen gümrük vergisi, özünde devlete gelir sağlama amacı olan bir maliye politikası aracı iken, günümüzde önemli ölçüde bir ticaret politikası aracı haline dönüşmüş olup, çok taraflı anlaşmalar çerçevesinde koruyucu amaçlarla kullanılmaktadır. Gümrük vergileri advalorem, spesifik, karma ve karışık tiplerde uygulanabilmektedir. Malın değeri üzerinden alınan gümrük vergisi advalorem (değer üzerinden) tipte bir vergidir-otomobilin CIF⁴ kıymeti üzerin den %17' gibi. Malın miktarı (adet, kg, litre, düzine vb) üzerinden alınan vergi spesifik bir uygulamadır- silindir hacmi 1,5 litreye kadar olan otomobillerde gümrük vergisi adet başına 5.000 dolar, 1,5 litreyi aşanlar için 10.000 dolar gibi. Advalorem vergi ile spesifik verginin karma olarak kullanılması da mümkündür- otomobilin ÇIF kıymeti üzerinden %7 + otomobil başına 7000 dolar gibi. Karışık vergide ise karma vergiye ilaveten minimum ve/veya maksimum vergi sınırları bulunabilir-otomobilin CIF kıymeti üzerinden % 5, ancak alınacak vergi toplamı 10.000 dolardan az 25.000 dolardan fazla olamaz gibi.

4 CIF: İngilizce cost, insurance ve freight kelimelerinin baş harflerinden türetilmiş bir kısaltma olup, ithalatta malın vergiye esas matrahına dâhil olacak masrafları ifade etmektedir. Buna göre bir malın advalorem gümrük vergisine esas kıymeti, malın fabrika satış fiyatına varış yerine ulaşmaya kadar ödenecek navlun ve sigorta bedelleri eklenerek bulunur ve buna cif kıymet denir.

Tarife dışı önlemler

Tarife dışı önlemler miktar kısıtlamaları, mali nitelikli tarife dışı önlemler, teknik ve idari düzenlemeler olarak üç grup altında ele alınabilmektedir.

Miktar kısıtlamaları

Miktar kısıtlamaları denince, ithalat yasakları (import prohibitions), ambargolar (embargo), kotalar (quotas), tarife kotaları (tariff quotas), gönüllü ihracat kısıtlamaları (voluntary export restrictions) ve pazar payını düzenleme anlaşmaları (orderly marketing agreements) gibi uygulamalar akla gelmektedir. Bunların her birini aşağıdaki şekilde kısaca açıklamakta yarar bulunmaktadır.

İthalat yasakları: Ülkeler arasında çeşitli nedenlerle çeşitli ürünlerin ithalatına geçici veya devamlı suretle yasaklar getirilebilir. Örneğin, Nesli Tehlike Altında Olan Bitki Ve Hayvanların Uluslararası Ticareti Konvansiyonu, Stratosferik Ozon Tabakasını Yok Eden Maddelerle İlgili Montreal Protokolü, Sürekli Organik Kirleticiler Konusunda Stockholm Konvansiyonu ve Minamata Cıva Konvansiyonu kapsamında, söz konusu konvansiyonların düzenleme alanındaki çok sayıda ürünün taraf ülkelere ithalatı yasaklanmıştır (IISD ve UNEP, 2014, ss. 17-24). Bu tür yasaklara koruyucu politika gözü ile bakılmaz, ancak bunların ithalatçı ülkelerin *ikame endüstrileri* (substitute industries) üzerinde koruyucu etkileri mevcuttur. Bunun dışında, ülkelerin salt birbirini cezalandırma amacı ile zaman zaman çeşitli malların ithalatına yasak koymalarına tarih boyunca rastlanmıştır. Cezalandırıcı yasak (punitive ban) olarak nitelendirilen bu tür uygulamaların en güncel⁵ örneğini, Rusya'nın Ukrayna, Gürcistan, Belarus ve Moldova ve Türkiye'den özellikle tarım ve tarıma dayalı ürünlerde uyguladığı ithalat yasakları oluşturmaktadır. Rusya söz konusu yasakları, söz konusu ürünlerin Rusya'nın *teknik düzenlemelerine* uymadığı gerekçesine dayandırmaktadır; ancak, konunun politik anlaşmazlıklara dayandığı bilinmektedir (Emerson, M. vd. 2014).

Ambargo, genellikle, DTÖ üyesi olmayan ülkelere yapılan ithalata getirilen yasaklara ambargo denmektedir. Örneğin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararları çerçevesinde İran'a uygulanmakta olan ve 2015

5 2015-2016 yıllarında yürürlükte olan uygulamalar

yılı itibariyle gevşetilen yaptırımlar veya Kuzey Kore'ye uygulanmakta olan yaptırımlar ambargo olarak tanımlanmaktadır.

Kota, ithalata miktar veya değer olarak getirilen sınır olarak tanımlanabilir. Örneğin yılda en fazla 10.000 adet otomobil ithalatına izin verilmesi bir kota uygulamasıdır. *Normal koşullar* altında DTÖ üyeleri birbirinden yapacağı ithalata kota koyamaz.

Tarife kotası veya tarife kontenjanı, ithalat belirli bir sınıra ulaşınca kadar tavizli gümrük vergisi uygulanması, sınır aşılmaya ulaşıncaya kadar genel seviyeye çekilmesi uygulamasına verilen isimdir. Örneğin, yılda 30.000 tona ulaşınca kadar et ithalatından vergi alınmaması veya vergi oranının düşük tutulması, 30.000 ton limiti aşılmaya ulaşıncaya kadar belirlenmiş olan verginin uygulanması bir tarife kotası uygulamasıdır.

Gönüllü ihracat kısıtlaması, ülkelerin aralarında anlaşması suretiyle, ithalatçı ülkenin ithalata kota koyması veya başka türlü bir sınırlama getirmesi yerine, ihracatçı ülkenin kendi ihracatını sınırlaması (örneğin kota koyması) şeklinde bir uygulamadır. Normalde GATT kurallarına göre bir ülkenin diğer bir ülkeden yapılan ithalata kota koyması yasaktı, ancak ihracatçı ülkenin kendi ihracatını gönüllü olarak sınırlandırmasına kimsenin bir diyeceği olamazdı. Yerli sanayisi ithalattan zarar gören ülkeler bu noktadan hareketle, aralarında bir anlaşma yaparak, ihracatçı ülkenin kendi ihracatını sınırlaması sağlanabiliyordu. Bu tür anlaşmaların adına *gönüllü kısıtlama* anlaşmaları deniyordu. Seksenli yıllarda, gelişmiş ülkeler bazı sanayilerini, en azından belirli bir geçiş süresi boyunca koruyabilmek için geliştirmekte olan ülkelerle bu tür anlaşmalar imzalıyorlardı. Türkiye-ABD, Kanada, İsveç ve Avusturya arasındaki tekstil ve konfeksiyon ticareti 1980 ve 90'lı yıllarda, Çok Elyaflılar Anlaşması (Multi Fibers Arrangement) denilen bir gönüllü kısıtlama anlaşmalarına bağlı kotalar kapsamında yapılmıyordu (Yaşar, 1993, s.256). 1994 sonuçlanan Uruguay Ticaret Görüşmeleri ile gönüllü ihracat kısıtlamaları yasaklanmıştır. Bu yüzden gönüllü ihracat kısıtlaması günümüzde uygulama alanı olan bir koruma aracı değildir (Suranovic, 2003)

Pazar payı düzenleme anlaşması, hükümetler gözetiminde, firmalar veya endüstriler arası yapılacak anlaşmalarla, ihracatçı firma(lar) veya endüstrilerin ihracatını sınırlandırması, bu şekilde ithalatçı ülkelerin ithalattan zarar gören endüstrilerinin korunması şeklinde bir uygulamadır.

1982-1994 yılları arasında AB tekstil ve hazır giyim endüstrisinin, Türkiye'den yapılan ithalattan zarar görmemesi için, hükümet bilgisinde, ihracatçı birlikleri ile yapılan bir anlaşma ile Türk tekstil ve hazır giyim sanayi kendi kendini sınırlayarak AB sanayisini korumuştur (Yaşar, 1993, s.293).

Mali nitelikli tarife dışı önlemler

Mali nitelikli tarife dışı önlemler başlığı altında, anti-damping vergisi (anti-dumping duty), telafi edici vergiler (countervailing duties), korunma önlemi vergisi (safeguard measure), değişken nitelikli vergiler (variable tax) ihracat vergileri (export tax) bulunmaktadır.

Anti damping vergisi, ihraç fiyatlarını aşırı ölçüde düşük tutarak *haksız rekabet* yapan ve ithalatçı ülkede zarara yol açan firmalara karşı, ithalatçı ülke hükümetinin uyguladığı vergi türüne verilen isimdir.

Telaflı edici vergi, ihracatçı ülkeler kendi firmalarının pazara giriş ve pazarlarda tutunma yeteneğini arttırmak için, üretici ve ihracatçı firmalarına sübvansiyon verebilir. Verilen sübvansiyonlar *haksız rekabete* yol açarak, ithalatçı ülkelerdeki yerli üreticilere zarar verebilir. Böyle durumlarda ithalatçı ülkeler tarafından sübvansiyonun zararlı etkisini ortadan kaldıracak düzeyde alınan gümrük vergisine telafi edici vergi denmektedir.

Korunma önlemi vergisi: Damping veya sübvansiyona dayalı bir haksız rekabet olmasa da, yerli üreticiler ithalattan zarar görebilir. Bu durum yerli üreticilerin kendi yapılarından veya içinde buldukları konjonktürden kaynaklanabilir. Yerli endüstrileri geçici bir süre yabancı rekabetine karşı korumak için, normal gümrük vergisi dışında uygulanan vergiye *korunma önlemi vergisi* denmektedir.

Değişken nitelikli vergi, hükümetler bazen vergi benzeri maliyet unsurları uygulamaya sokabilir. Bunlar değişik evrakların onaylanması veya izinlerin alınmasında tahsil edilen harç şeklinde olabileceği gibi, verilen kamu hizmetinin bedeli şeklinde karşımıza çıkabilir. Tarım sektörü ithalatı genelde değişken nitelikli vergi uygulamaya daha müsaittir.

İhracat vergisi: Firmaları ihracat yapmaktan vazgeçirmek için tıpkı

ithalat vergilerinde olduğu gibi, advalorem⁶, spesifik veya bu ikisinin çeşitli bileşenleri şeklinde uygulanan vergiler olup advalorem olarak uygulandığı zaman malın FOB⁷ kıymeti üzerinden alınmaktadır.

Teknik ve İdari Düzenlemeler

Teknik ve idari düzenlemelerin, teknik düzenlemeler ve idari düzenlemeler şeklinde iki başlık altında ele alınması mümkündür.

Teknik Düzenlemeler

Standartlar ve teknik düzenlemeler: Ürünler, ürünlerin yapıldığı materyaller, ürünlerin üretiliş ve elde edilmiş prosesleri bakımından amaçlarına uygulduğu ile ilgili özellik ve gerekliliklere *standart* denmektedir (ISO, 24.11.2015). Bu tanımdan görüldüğü gibi, ürünlerin şekli, ebadı, fonksiyonel özellikleri için standartlar düşünülebildiği gibi, üretim prosesleri için de standartlar tanımlanabilmektedir. Hatta ürünlerin standartlara uygunluğu ile ilgili test metotları, ambalajlama, işaretleme, etiketleme gibi alanlarda da standartlar belirlenebilmektedir. Hükümetler standartlardan bir kısmına uymayı zorunlu tutmakta; bir kısım standartlara uyum ise firmaların isteğine bırakılmaktadır. Uyulması zorunlu standartlara *teknik düzenleme* denmektedir. Üretilen ve ticarete konu olan ürünlerin teknik düzenlemelere uygun olup olmadığı hükümet otoriteleri tarafından denetlenmekte, uygun olmayan ürünlerin ticaretine izin verilmemektedir. Uyulması zorunlu olmayan standartlar da yönlendirici olmaları bakımından üretim ve ticaret yapan kesimler üzerinde etkilidir. Endüstriyel ürün ve endüstriyel ham maddelerle ilgili teknik düzenlemelerin amacı, çoğunlukla tüketim ve kullanım güvenliği, çevrenin korunması ve piyasanın ve tüketicilerin doğru bilgilendirilmesidir (EU Commission, 2015a).

İnsan ve hayvan sağlığı ile ilgili teknik düzenlemeler, insan sağlığını korumak için besin maddelerinde bulunması gereken özellikler ve hayvan sağlığını korumak için yem maddelerinde bulunması gereken özellikleri ifade etmektedir. Söz konusu özellikler, hem ürünlerin kendisi, hem ürünlerin ambalaj ve etiketlenmesi hem de test ve deney metotları

6 Malın değeri üzerinden

7 FOB: *Free on board* ifadesinin kısaltılmışı olup, malın ana taşıma aracına yüklendiği zamanki değerini ifade etmektedir.

için belirlenebilmektedir. Sağlıkla ilgili teknik düzenlemelere uymayan ürünlerin ticaretine izin verilmemektedir.

Bitki sağlığı ile ilgili teknik düzenlemeler: Bitkisel ürünler hem besin zinciri hem de çeşitli sanayi ürünlerinin temel ham maddesini oluşturmaktadır. Bitkisel ürün sağlığının korunması çevrenin ve besin zincirinin korunması bakımından önem taşımaktadır. Bu yüzden hükümetler, bitki sağlığı ile ilgili asgari koşulları içeren düzenlemeler yapmakta ve bu koşullara uymayan bitkisel ürünlerin uluslararası piyasalarda alınıp satılmasına izin vermemektedir.

İdari Düzenlemeler

İdari düzenlemelerle ilgili koruma araçları arasında en önemlileri ithal lisansları, malların gümrük kıymetini saptama yöntemi, sevk öncesi kontrol mekanizması ve menşe kurallarıdır. İthal lisansı, merkezi hükümetler veya kamu otoritelerinden ithalat esnasında alınan izinleri ifade etmektedir. Söz konusu izinleri zorlaştırmak suretiyle hükümetler koruma yapabilir. Gümrük vergileri, genelde ithal ürünlerin değeri üzerinden hesaplanmaktadır. Mal değeri ise subjektif bir kavramdır. Gümrük idareleri, malın değerini yüksek tutarak, daha yüksek vergi tahsil etmek suretiyle ithalatı baskı altında tutup, yerli sanayileri koruyabilirler. Sevk öncesi kontrol, ithal edilecek ürünlerin tarafsız, uzman şikelerce yapılan kontrollerini ifade etmekte olup, genellikle malların değeri, kalitesi ve standartlarının tespit edilerek rapora bağlanması işlemidir. İthalatçı ülkeler, değişik amaçlar için sevk öncesi kontrol istemekle birlikte, bunu bir koruma aracı olarak kullanma potansiyelleri bulunmaktadır (WTO, 2012, s. 101)

KORUMA POLİTİKALARININ BELİRLEYİCİLERİ

Tarihin her döneminde milli endüstrilerin yabancı endüstrilerin rekabetine karşı korunma isteği olmuştur. Yukarıda ele alınan ticaret politikası enstrümanları bu isteklere cevap vermek için tarih boyunca geliştirilmiştir. Günümüzde geleneksel politika araçlarının kullanım koşulları oldukça değişmiştir. 1980 öncesi dönemlerde, ithal ikamesi stratejisinin de etkisi ile koruma yaygındı ve ağırlıklı olarak gümrük vergileri veya vergi benzeri mali tedbirler, yasaklar ve kotalarla yapılıyordu (Seyidoğlu, 2013 ss.141-

158). Günümüzde hem koruma *spesifik* olarak yapılmakta hem de gümrük vergisinden ziyade tarife dışı tedbirler kullanılmaktadır.

1929 Büyük Dünya Depresyonu, tıpkı 2008 krizi gibi finansal bir kriz olarak başlamıştı. Ancak krizin derinleşmesinde ve krizden çıkışın yıllar almasının gerisindeki önemli faktörlerden birinin, 1930 yılında Amerika Birleşik Devletleri tarafından Smoot Hawly Tariff Aekt olarak bilinen tarife artışı ve buna misilleme olarak tüm dünyada gelişen korumacı akım olduğu bilinmektedir. İç üretimi korumak ve istihdamdaki düşüşü önlemek amacıyla, ABD'nin ardından İngiltere, Fransa, Almanya başata olmak üzere zamanın uluslararası ticarete söz sahibi olan bütün ülkelerinde yüksek oranda gümrük vergisi artışları olmuştur (Eichengreen, B, 1987). 1930'ların dünyasında, günümüzdeki koruma araçları henüz gelişmemiş olduğundan, tek enstrüman olan gümrük vergileri, kotalar ve ithalat yasakları kullanılıyordu. 2008 krizinin ilk yıllarında dünya ticaretinde yaşanan çöküş oranı 1929 krizinde yaşanan ticaret daralmasından yüksek olmasına rağmen, korumacılık özellikle de gümrük vergisi artırımı yolu ile korumacılıkta aşırı bir artış olmamıştır (Gawande vd. 2011). Bu ifade ile 2008 krizinden sonra korumacı bir eğilim olmamıştır fikri savunulmuyor. Aksine DTÖ tarafından her altı ayda bir hazırlanan Ticaret İzleme Raporları ve yine her altı ayda bir UNCTAD ve OECD tarafından hazırlanan, sadece G-20 ülkelerinin ticaret politikalarındaki gelişmeleri inceleyen raporlar⁸ dünyada korumacı politika uygulamalarının artma eğilimde olduğuna işaret etmektedir. Ancak 2008 krizinin ticaret hacmi üzerindeki etkileri ve 1929 krizi ile kıyaslandığı zaman, yeni korumacı dalganın mütevazı kaldığı görülür. Bu yüzden ülkelerin koruma politikası tercihinde öne çıkan faktörleri incelemekte yarar bulunmaktadır.

Korumaya Politikası Tercihlerini Belirleyen Faktörler

Üretimde uluslararası uzmanlaşma ve dikey **entegrasyon**,

Günümüzde çok taraflı ticaret sisteminin getirdiği güvence, teknolojik gelişmeler ve ulaşım ve iletişim imkânlarındaki gelişmeler sayesinde birçok sektörde uluslararası dikey entegrasyona gidilmiştir. Çok uluslu şirketler entegrasyon zincirinde yer alan bütün firmaların sahibi olabildiği

8 Söz konusu raporlara https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/trade_monitoring_e.htm linkinden ulaşılabilir.

gibi, müstakil sahipli firmalar da, uluslararası bir işbölümü ve bunu düzenleyen sözleşmelerle, birbiri ile sıkı bir şekilde bağlı hale gelmiştir. Günümüzde Apple'in IPed'inin Çin'den ABD'ye ithal fiyatı olan 290 doların içinde Çin Katma değerinin (işçilik ve kar) sadece %5 düzeyindedir (Prutzin, 2014) . Güney Kore, Japonya, ABD ve diğer ülkelerden çeşitli bileşenler Çine ithal edilmekte ve birleştirilen IPedler bütün dünyaya ihraç edilmekte, Apple storlarda satışa sunulmaktadır. Daha bir çok alanda bu tür uluslararası iş bölümü ve entegrasyon gelişmiş durumdadır. Bu durum, hükümetlerin koruyucu tedbirlere başvurmasını engellemektedir. Çünkü uygulanan korumacılık dönüp dolaşıp uygulamayı başlatan ülkeleri etkilemektedir. 1929 Krizi ve takip eden 2000 yılına kadarki 70-80 yıllık dönemde uluslar arası işbölümü ve entegrasyon günümüzdeki kadar yaygın değildi. Uluslararası ticaret birbirinden bağımsız alıcı ve satıcıların tek yönlü mal sevkiyatı şeklinde cereyan ediyordu. Bu yüzden hükümetler, ihtiyaç duyduğu zaman daha fütursuz bir şekilde koruma araçlarına başvurabiliyordu. Temel tarım ürünleri ve tarımsal yarı mamullerde söz konusu entegrasyon imalat sanayi ürünlerine göre daha zayıftır; dolayısı ile hükümetler tarım alanında daha kolay koruyucu tedbirlere başvurabiliyor.

Hammadde ve ara malları açısından dışa bağımlılık

Uluslararası dikey entegrasyon ve tedarik zincirinin bir sonucu olarak, günümüzde dünya ihracat değerinin ortalama %30 gibi bir oranını ithal girdiler oluşturmaktadır (Hoekman, 2012, s. 11). Asya'da bazı sektörlerde bu oran %70'e kadar çıkabilmektedir. 1990'lı yıllarda bu oran %20 düzeyinde idi. İç piyasalar için yapılan üretimlerin ithalata bağımlılığı birçok ülke için ihracat üretimi için bağımlılıktan daha yüksektir. Örneğin Tablo 1'de görüldüğü gibi, 2014 yılında Türkiye'nin toplam ithalatı 242 milyar dolar olup, bunun 176 milyar dolarlık kısmının ham madde ve ara malları oluşturmaktadır. Toplam ithalatın %73'lük bir kısmı ekonomi çarkının dönmesi, yani hem iç talep hem de ihraç edilecek ürünlerin üretimi için kullanılmaktadır.

Tablo 1. Mal gruplarına göre Türkiye'nin ithalatı, 2014, (milyar dolar)

Ana mal grupları	İthalat	Pay
Yatırım (sermaye malları)	36,00	%15
Ham madde ve ara malları	176,72	%73
Tüketim malları	29,01	%12
Diğer	0,46	%0
Toplam	242,18	%100
Kaynak: TÜİK veri sisteminden derlenmiştir (http://www.tuik.gov.tr)		

Türkiye, ihracat yapabilmek için de önemli oranda ithalat yapmaktadır. Ekonomi Bakanlığı verilerine göre⁹, Türkiye’de ham madde ve ara malları ithalatının, yıldan yıla değişmekle birlikte %15-%20’lik bir oranı *dâhilde* işleme rejimi kapsamında yapılmaktadır. Yani ham madde ve ara malları ithalatının %15-%20’lik bir kısmı ithalatta alınan her türlü vergiden ve diğer ticaret politikası araçlarından ve tarife dışı önlemlerin çoğundan arındırılmış olarak yapılmaktadır. 2014 yılında *dâhilde* işleme rejimi kapsamında yapılan ithalat toplamı 33,4 milyar dolardır; aynı yıl Türkiye’nin toplam ihracatı 157,6 milyar dolar olduğuna göre, *ihracat yapabilmek için yapılan ithalatın* oranının %21 düzeyinde olduğu hesaplanabilir. Devlet *dâhilde* işleme *rejimi* kapsamında yapılan ithalatın kaydını tuttuğu gibi, bu kapsamda yapılan ihracatın da kayıtları tutulmaktadır. 2014 yılında *dâhilde işleme rejimi* kapsamında yapılan ihracat toplam ihracatın %44’ü düzeyindedir. Yani Türkiye’nin toplam ihracatının %44’ünün içinde az ya da çok bir ithal girdi bulunmaktadır. Uluslararası işbölümü ve uzmanlaşmanın artmasıyla bu oran artma eğilimindedir. Özetle, Türkiye ekonomisi, büyüme ve kalkınmayı sürdürebilmesi için önemli oranda ithalata bağımlı bir ekonomidir. Bu yüzden, her ne kadar çeşitli baskı grupları korunma yönünde baskı yapsa ve bunların bir kısmı karşılanırsa da, hükümetin ham madde ve girdi ithalatını sınırlama gücü fazla değildir.

Türkiye’nin yüksek oranda ithalata bağımlılığı cari işlemler açığında da kendini göstermektedir. Tablo 2’de görüldüğü gibi, 2014 yılı dış ticaret açığı 85 milyar dolara yaklaşmış olup, son on iki yıllık basit aritmetik ortalamaya göre yılda %21 düzeyinde artış göstermektedir. Yüksek dış ticaret açığı Türk ekonomisinin başata gelen sorunları arasındadır. Araştırmanın ilk bölümünde ele alındığı gibi, cari açığını kontrol altında

9 2013 yılı Sonbaharında Ekonomi Bakanlığı Dahilde İşleme Daire Başkanlığı ile yapılan mülakata istinaden hesaplanan rakamları ifade ediyor.

tutmak için de koruyucu politikalara başvurulabilir; ancak üretim, istihdam ve büyüme önemli oranda ithalata bağımlı olduğundan, Türkiye'nin ithalatı sınırlayarak cari açığı azaltma ile ilgili manevra alanı tüketim malları ile yani 2014 yılı için toplam ithalatın %12'si ile sınırlıdır. Üretim, istihdam ve büyümeden taviz vermeden ara malları ithalatına sınır getirebilmek için, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu ara malları ve girdileri iç piyasada üretebiliyor olması gerekir. Bu yüzden hükümet, çeşitli ara malı ve ham maddelerin uzun vadede Türkiye'de üretilmesini gerçekleştirmek üzere, İthalata Bağımlılığın Azaltılması Eylem Planını yürürlüğe sokmuştur (Kalkınma Bakanlığı, 2014).

Tablo.2:Türkiye'nin dış ticaret açığı, 2002-2014, (Milyar dolar)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İhracat (FOB)	36,1	47,3	63,2	73,5	85,5	107,3	132,0	102,1	113,9	134,9	152,5	151,8	157,6
İthalat (CIF)	51,6	69,3	97,5	116,8	139,6	170,1	202,0	140,9	185,5	240,8	236,5	251,7	242,2
Dış Tic Açığı	15,5	22,1	34,4	43,3	54,0	62,8	69,9	38,8	71,7	105,9	84,1	99,9	84,6
Değişim		43%	56%	26%	25%	16%	11%	-45%	85%	48%	-21%	19%	-15%
Yıllık ortalama değişim %21													
Kaynak:TCMB, www.tcmb.gov.tr													

Çok taraflı ticaret sistemi ve koruma politikası tercihi

1948'de Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşmasının (GATT) yürürlüğe girmesi ile başlayan ve 1994'te Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kurulması ile devam eden, dünya mal ve hizmet ticaretini serbestleştirilmesi amacını güden hukuki ve örgütsel altyapının bütününe çok taraflı ticaret sistemi denmektedir (Stern, 2007). GATT, 1948'de 23 ülkenin imzalanması ile yürürlüğe girmiş ve uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması için devamlı bir platform oluşturmuştur. Platformun ticareti serbestleştirme yöntemi, Anlaşmaya taraf devletlerin, belirli kurallar çerçevesinde devamlı şekilde *müzakerelerde* bulunması, müzakereler sonucunda alınan kararların anlaşmaya bağlanması, taraf devletlerin anlaşmalara uygun davranıp davranmadığının *izlenmesi* ve uyuşmazlık çıkması durumunda bunların çözüme kavuşturulması şeklindeki süreçleri içermektedir. *Müzakereler* uzun yıllara yayılan *turlar* şeklinde yapılmakta olup, her turda görüşülen belli konu başlıkları bulunmaktadır. 1948'de GATT'ın yürürlüğe girmesinden 1994'e kadar geçen 46 yıllık sürede sekiz tur

gerçekleştirilmiş olup, sekizinci tur olan *Uruguay Turu*, çok taraflı ticaret sistemi için yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmaktadır. *Uruguay Turu* ile Dünya Ticaret Örgütü kurulmuş ve dünya ticaretini daha da disipline edecek çok sayıda çok taraflı (multilateral) ve çoklu (plurilateral) anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Günümüzde dünya mal ve hizmet ticareti GATT tarafından konulan ilkeler ve DTÖ şemsiyesi altında yürürlüğe sokulan ve uygulaması devamlı surette *izlenen* anlamlar çerçevesinde yapılmaktadır. DTÖ üyesi ülkelerin *ticaret politikaları* bu ilkeler ve anlaşmalar tarafından şekillendirilmektedir. Dokuzuncu müzakere turu olan Doha Kalkınma Gündemi (Doha Development Agenda) adı altında devam etmektedir. Doha Kalkınma Gündeminin müzakere konuları arasında, ileri tarım müzakereleri, tarım dışı ürünlerde pazara giriş, ticaretin kolaylaştırılması, hizmet ticareti gibi konular öne çıkmaktadır (Grasstek, 2013, ss. 39-73).

GATT, yürürlüğe girdiği zaman 23 devlet bu anlaşmaya taraf olup, getirdiği ticari disiplin sadece bu ülkeleri bağlıyordu. GATT'ın getirdiği öngörülebilir uluslararası ticaret ortamı diğer ülkelerin de dikkatini çekmiş ve önceki paragrafta bahsedilen müzakere turlarına gittikçe daha fazla sayıda ülke katılmaya başlamıştır. DTÖ'nün kuruluş kararının alındığı 1994'te tamamlanan Uruguay turuna katılan üye sayısı 128 olarak kaydediliyor. DTÖ'nün kurulması ile birlikte sisteme dâhil olan ülke sayısı daha hızlı artmış ve 2015 yılı sonu itibarıyla 162'ye ulaşmıştır. Çin'in 2001 yılında, Suudi Arabistan'ın 2005 yılında ve Rusya Federasyonu'nun 2012 yılında sisteme dâhil olması ile dünya ticaretinin %90'ından fazlası çok taraflı ticaret sisteminin kuralları çerçevesinde yapılmaya başlanmıştır (WTO, 2015a). Ülkelerin uygulayabileceği koruyucu politikaların sınırlarını GATT/DTÖ kuralları ve DTÖ şemsiyesi altında imzalanan anlaşma ve protokoller çizmektedir. Bu bakımdan klasik uluslararası ekonomi kitaplarında yer alan ve bu incelemede kısaca tanıtılan ticarete koruma ile ilgili politika enstrümanlarını çok taraflı ticaret sistemi kuralları çerçevesinde ele almak gerekir.

DTÖ Kuralları ve Koruma

DTÖ'ye üye olan ve çok taraflı ticaret sistemini kabul eden ülkeler, DTÖ/GATT müktesebatı çerçevesinde, diğer DTÖ üyesi ülkelerle olan mal ve hizmet ticareti konusunda dört temel kuralı (ilkeyi) benimsemek zorundadır. Bunlar, 1- Korumanın sadece tarifeler yolu ile yapılması

kuralı (protecting the domestic industry by tariffs only) , 2-Tarifelerin aşağı çekilmesi ve bir daha yükseltilmemek üzere bağlanması kuralı (reducing tariffs and binding against further increases), 3-En çok kayrılan ülke kuralı (most favored nation) ve 4- Ulusal muamele kuralı (national treatment) olarak tanımlanmaktadır (UNCTAD/WTO, 1996, ss. 65-77). Çok taraflı ticaret sistemini düzenleyen bütün anlaşmaların esas aldığı bu ilkeler ülkelerin uygulayabileceği koruma politikalarının temelini oluşturmaktadır. Bu bakımdan söz konusu kural ve ilkeleri ekonomide liberalleşmenin ve koruma karşılığının mikro temellerini oluşturmaları bakımından ele almakta yarar bulunmaktadır.

Korumanın sadece tarifeler yolu ile yapılması: Ülkeler çeşitli nedenlerle milli sanayilerini koruma ihtiyacında olabilirler¹⁰, çok taraflı ticaret sistemi bu ihtiyacı kabul etmektedir; ancak koruma fiyat mekanizmasının işleyişini ortadan kaldırmadan yapılmalıdır. Bu da ancak tarifeler yani gümrük vergileri ile yapılabilir. Gümrük vergisi dışında miktar kısıtlamaları (kotalar) yolu ile iç piyasanın korunması *yasaklanmak* suretiyle korumanın sadece tarifelerle yapılacağı kuralı güçlendirilmiştir. Sadece kronik ödemeler dengesi açığı yaşayan, merkez bankası rezervleri aşırı derecede azalmış olan ülkeler, tarifeler dışında, *miktar kısıtlamalarına* da başvurabilmektedir (GATT 94, 1994, Article XI, XII, XVIII). Ancak, miktar kısıtlaması ödemeler dengesi güçlüğü yaşayan ülkelerin başvurabileceği son çaredir, miktar kısıtlamalarına gitmeden önce fiyat mekanizması bazı başka yöntemler örneğin ilave ithalat vergisi (import surcharge) denenmelidir. 1995 yılına kadar olan dönemde, GATT kurallarına bir istisna olarak tekstil ve hazır giyim sektöründe, koruma amaçlı miktar kısıtlaması uygulamalarına imkân tanınmıştır. Ancak söz konusu esneklik 2005 yılı başına kadar aşamalı bir şekilde azaltılarak sonlandırılmıştır (Agreement on Textile, 1994). Benzer şekilde 1995 yılında Tarım anlaşması yürürlüğe girinceye kadar tarım alanında da, miktar kısıtlamaları bir koruma aracı olarak kullanılabilmiştir. Tarım sektöründe sadece gümrük vergileri ile korumaya geçilmesine, miktar kısıtlamaları diğer tarife dışı engellerin gümrük vergisine dönüştürülmesine tarifekasyon (tariffication) denmektedir.

Çok taraflı ticaret sisteminin, korumanın sadece tarifelerle yapılması ilkesinin gerisinde, bu sistemin, şeffaf ve objektif oluşu yatmaktadır.

10 Bkz. Korumanın Gerekçeleri başlıklı ilk bölüm.

İşadamları pahalı bile olsa, şeffaf, objektif ve öngörülebilir bir ticaret ortamını bu özelliklerin olmadığı ortamlara tercih etmektedir.

Tarifelerin aşağı çekilmesi, bağlanması ve korunma

Korunmanın sadece gümrük vergileri ile yapılabiliyor olması, ülkelerin gümrük vergilerini yükselterek milli sanayilerini sınırsız bir şekilde koruyabileceği anlamına gelmemektedir. Aksine, ülkeler başlıca ticaret ortakları ile müteakabiliyet (reciprocity) ve karşılıklı yarar (mutual advantage) esası ile çeşitli ürünlerin ithalatında uygulayacakları tarifeleri müzakere ederler, üzerinde uzlaşmış vergi cetvellerini DTÖ'ye sunarak vergilerini burada belirtilen hadlerin üzerine çıkartmayacaklarına dair taahhütte bulunmuş olurlar. Örneğin DTÖ'ye yeni üye olmak isteyen bir ülke, devam etmekte olan müzakere turuna katılarak, daha önce DTÖ üyesi olmuş başlıca ticaret ortakları ile müzakerelerde bulunur. Eski DTÖ üyeleri geçmişte yapılan müzakereler sonucunda dünya ticaret sistemi bir şekil aldığından aday üyenin yaptığı müzakereler bu sisteme kendini adapte etme, yani taviz verme şeklindedir. Taviz alış verişi sonunda ortaya çıkan tabloya uzlaşma (concession) denmektedir. Uzlaşma metnin DTÖ Bakanlar Konseyi tarafından oy birliği ile kabulü halinde üyelik gerçekleşmektedir. Uzlaşma raporunun ekini teşkil eden vergi cetvelinde belirtilen tarifeler bağlı tarifeler olup, ilgili ülke diğer DTÖ üyesi ülkelere ithalat yaparken bu tabloda belirtilen vergi oranlarının üstüne çıkmayacağını taahhüt etmiş olmaktadır. Böylece ithalatta uygulanan vergiler bakımından öngörülebilir bir uluslararası ticaret ortamı oluşturulmuş olmaktadır.

Dünya Bankası'nın (World Bank, 1.12.2015) Dünya Entegre Ticaret Sistemi adlı web sayfasında, tarifelerin bağlı hale getirilmesi süreci ile ilgili olarak aşağıdaki ifadesi, sitemdeki bazı esneklik hükümlerini açıklaması bakımından faydalıdır.

“1994 yılı sonunda tamamlanan Uruguay Turuna kadar, GATT'a taraf ülkeler sadece sınai ürünlerin vergilerini bağlı hale getirmek durumunda idi; tarım ürünleri GATT disiplininin dışında tutuluyordu. Hatta sanayi ürünlerinde de tüm ürünlerde bağlı tarifelere geçme zorunluluğu yoktu. Geçmişteki çok taraflı müzakerelere katılımları zayıf olduğu için, gelişme yolundaki ülkeler az sayıda sanayi ürününün tarifelerini bağlı hale getirmişlerdir. Uruguay Turu'nun

tamamlanması ile birlikte, tarım sektörü de çok taraflı ticaret disiplini içine alınmış ve hem tarımda hem sanayide artık yeni DTÖ üyeleri bütün tarifelerini bağlı hale getirmektedirler”

1951 yılından bu tarafa GATT’a taraf olan ve DTÖ’nün kurucu üyeleri arasında yer alan Türkiye, alıntıda belirtilen esneklikten yararlanmakta olup, tarım ürünleri hariç, birçok üründe bağlı tarifeye geçmemiştir¹¹.

Bağlı tarifelerin dışında bir de fiili tarife (applied tariff) kavramı vardır. Fiili tarife, DTÖ üyesi ülkeler tarafından bağlı tarifenin altında bir yerde belirlenmekte ve DTÖ üyesi ülkeler den yapılacak ithalatta, en çok kayırılan ülke kuralına göre, ülkeler arasında ayırım yapılmadan, herkese aynı oranda uygulanmaktadır. Fiili tarifeler de ülkeler arasında müzakerelere konu olabilir ve varılan uzlaşma DTÖ’ye bildirilebilir, ancak bu bildirim, bilgilendirme amaçlı olup bir taahhüt içermemektedir. Bir ülke DTÖ’ye üye olacağı zaman, müzakerelerine konu olan tarife bağlı tarifelerdir. Fiili tarifeler bağlı tarifelerin altında olmak üzere değişkenlik gösterebilir (WTO, 2009, ss.105-108). Buradan anlaşılıyor ki, bağlı tarifeler önemli ölçüde, tarifeler yolu ile yapılabilecek korumanın sınırlarını çizmektedir.

En çok kayırılan ülke kuralı ve koruma

En çok kayırılan ülke kuralına ticarete ayırımı yapmamak kuralı da denmekte olup, DTÖ’ye üye ülkelerin, her türlü ticaret politikası uygulamasında birbirine eşit muamelede bulunacağı anlamına gelmektedir. Bu kurala göre bir DTÖ üyesinin ticari uygulamaları karşısında bütün diğer DTÖ üyeleri eşittir. Aynı veya benzer malların A ülkesinden ithalatında farklı, B ülkesinden ithalatında farklı vergi uygulaması söz konusu olamaz. İki veya daha fazla DTÖ üyesi kendi aralarında anlaşarak çeşitli mal kalemlerinde birbirinden yapacakları ithalatta uygulayacakları vergileri aşağıya çekmek isteseler, aynı tavizleri diğer DTÖ üyesi ülkelere yapılacak ithalata da tanyacaklardır. Benzer şekilde, A ülkesindeki üreticiler, x malının B ülkesinden ithalatından zarar görürken, A ülkesi, *haksız rekabet durumları hariç*, sadece B ülkesinden yapılan x malı ithalatına uyguladığı vergi oranını yükselterek yerli üreticilerini koruyamaz. Vergi yükseltmesi tüm ülkelere yapılacak ithalata karşı yapılmalıdır. Bu da kolay kolay

11 Bkz. Tablo 3

mümkün olmayacaktır.

En çok kayırılan ülke kuralı veya ticarete ayırım yapmama kuralı sadece, ithalata uygulanacak gümrük vergileri için değil tüm ticaret politikası uygulamaları için geçerlidir. Örneğin, ihracat vergilerinin uygulanmasında, gümrük vergisi dışında ithalatta uygulanan diğer mali yüklerde, her türlü mali yükün hesaplama metodunda, ithalat ve ihracatta tatbik edilen formalite ve kurallarda, standartlar ve teknik düzenlemelerin tatbikinde ve koruma amaçlı olarak istisnai durumlarda izin verilen kotaların tahsisinde de üye ülkeler birbirine karşı ayırımcı muamele yapamazlar (GATT 94, 1994, Art. I, XIII).

En çok kayırılan ülke kuralı veya ticarete ayırım yapmama kuralının birkaç istisnası vardır. Örneğin, çeşitli ülkelerin bir araya gelerek oluşturdukları *gümrük birlikleri* ve *serbest ticaret anlaşmaları*, bu anlaşmalara taraf ülkelerin kendi içlerinde diğer DTÖ ülkelerine sağlanandan daha fazla ticari taviz vermesi anlamına gelmektedir. Bu uygulama çok taraflı ticaret sistemi bakımından kabul edilebilir bir durumdur. Benzer şekilde, gelişmiş ülkelerin, *Genel Tercihler Sistemi* kapsamında gelişmekte olan ülkelere yapacağı sanayi ürünleri ve belirli tarım ürünleri ithalatında, karşılığında herhangi bir taviz almadan uyguladığı tek taraflı pazara giriş fırsatları ve *Avrupa Birliği ve ABD'nin çeşitli anlaşmalar kapsamında, kendileri ile kolonel, siyasi, tarihi ve kültürel bağları bulunan ülkelerle imzaladıkları anlaşmalar* kapsamında sağlanan pazara giriş avantajları en çok kayırılan ülke kuralının dışında tutulmaktadır (GATT 94, 1994, Art. XXIV)

Görüldüğü gibi en çok kayırılan ülke veya ticarete ayırım yapmama kuralı da ülkelerin koruma politikalarına önemli sınırlamalar getirmektedir.

Ulusal muamele kuralı ve koruma

Ulusal muamele kuralı, DTÖ üyesi ülke mallarına ithalattan sonra da ayırım yapılamayacağı anlamına gelmektedir. Ulusal muamele kuralı bu anlamda ayırım yapmama kuralının bir devamı niteliğindedir. Bu bağlamda, *yerli mallara uygulanmayan iç kurallar ithal ürünlere de uygulanmayacaktır*. Örneğin bir ürünün pazara sunulabilmesi için, yerli ürünlerde belirli bir ambalaj ve etiket standardı uygulamazken, ithal ürünlere böyle bir zorunluluk getirilmesi ulusal muamele kuralına aykırı

bulunmaktadır. Günümüzde *yeni korumacılık* endişeleri, ülkelerin ulusal muamele konusundaki taahhütlerine sadakatte daha az hassas olmasından kaynaklanmaktadır.

KORUMAYI DÜZENLEYEN ÇOK TARAFLI ANLAŞMALAR

Yukarıda ele alınan dört kural çok taraflı ticaret sisteminin *ruhunu* oluşturmaktadır. Bu güne kadar imzalanan bütün çok taraflı anlaşmalar bu esaslar üzerine bina edilmiştir. Bundan sonra imzalanacak olan anlaşmaların da aynı ilkelerden hareket edeceğinden kuşku yoktur. Günümüzde DTÖ üyesi ülkelerin koruma politikalarına yol gösteren anlaşmaların bir listesi ve bunların çok kısa tanımları aşağıda verilmiştir (WTO, 2014).

-Gümrük Tarifeleri Ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT 1994): Çok taraflı ticaret sisteminin genel esasları ve ilkeleri tanımlamaktadır.

Korunma Önlemleri Anlaşması: Rekabet koşulları altında beklenmedik gelişmeler karşısında yerli sanayilerin korunma koşullarını düzenlemektedir.

-Anti-Damping Anlaşması: Haksız rekabet karşısında yerli iş kollarının korunması koşullarını düzenlemektedir.

-Sübvansiyonlar ve Telif Edici Önlemler Anlaşması: Ülkelerin kendi üretici ve ihracatçılarına verebileceği sübvansiyonların sınırlarını ve sübvansiyonun haksız rekabete yol açması durumunda sanayisi zarar gören ülkelerin alabileceği tedbirleri (haksız rekabete karşı koruma) düzenlemektedir.

-Ticarette Teknik Engeller Anlaşması: Teknik düzenleme ve standartların koruma amaçlı kullanılmasını engellemek için getirilen kurları içermektedir.

-Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemleri Anlaşması: İnsan, havyan ve bitki sağlığını koruma politikaları yoluyla ticari korumacılık yapılmamasını düzenlemektedir.

-Tarım Anlaşması: Tarım sektörünün liberalleşmesini ve tarımsal destekleri düzenlemektedir. Koruma ile ilgili dolaylı hükümler

içermektedir.

Aşağıda isimleri verilen anlaşmalar ise, hükümetlerin bu alanlarda yapacağı idari düzenlemelerin, uluslararası ticaret karşısında birer tarife dışı engele dönüşmesini önlemeye yönelik düzenlemeler içermektedir.

- Gümrük Kıymeti Anlaşması,*
- Sevk Öncesi İnceleme Anlaşması,*
- Menşe Kuralları Anlaşması,*
- İthalat Lisansları Anlaşması,*
- Ticaretle Bağlantılı Yatırım Önlemleri Anlaşması,*

GATT'a Dayanan Koruma Önlemleri

Taahhütlerin yeniden görüşülmesi

Bir ülke, kendisinden önce DTÖ'ye üye olmuş başlıca ticaret ortakları ile yapacağı müzakereler sonucunda oluşan uzlaşmayı içeren taahhütler (commitments) listesinin DTÖ tarafından kabul edilmesi üzerine DTÖ üyesi olmaktadır. Taahhüt listelerinde, ülkelerin bağlı tarifeleri ve uyum takvimi gibi çok taraflı ticaret sistemine ülkelerin adaptasyonu ile ilgili hususlar yer alır. GATT'ın XXVIII'nci maddesi, DTÖ üyesi ülkelere taahhütlerini yeniden müzakere etme imkânını getirmiştir. Bu kapsamda bir DTÖ üyesi, eski taahhütlerini başlıca ticaret ortakları ile *yeniden müzakere* edip bağlı tarife oranlarını yeniden belirleyebilir. Ticaret ortakları bu tür bir yeniden müzakereyi karşılıksız yapmayacaktır; muhtemelen yeniden müzakere talebinde bulunan taahhütlerini değiştirmek isteyen ülkeden çeşitli tavizler (Bu tavizler başka alanlarda da olabilir) isteyeceklerdir. Taahhütlerini yeniden müzakere etmek isteyen ülke, gelişmiş ülke ise, kendisinden müteakabiliyet ilkesine göre tavizler istenecektir; gelişmekte olan bir ülke ise, daha düşük tavizlerle yeniden müzakere mümkündür. Üstelik verilecek tavizler, ayırım yapmama kuralına göre, bütün DTÖ üyesi ülkelere de teşmil edilmek durumundadır (WTO, 2009, ss.103-104). Mevcut bağlı tarife oranlarının kendi iş kollarını yeterince korumadığını düşünen ülkeler, oranlarını yükseltmek üzere böyle bir yola başvurabilirler.

Örneğin, A ülkesi, DTÖ'ye üye olurken x ürünün A ya başlıca ihracatçıları olan B ve C ülkeleri ile müzakereler sonucunda oluşturduğu ve DTÖ'ye bildirdiği bağlı tarifinin kendi sanayini yeterince korumadığını düşünürse, B ve C ülkesi ile tekrar müzakerelerde bulunarak ve varsa diğer taraflarla da¹² müzakereler yaparak x ürünü için bağlı tarifesini yükseltebilir; ancak yeniden müzakere yapılan ülkelere verilecek tavizlerin bütün DTÖ üyelerine de sağlayacağını bilincinde olmalıdır.

Bağlı tarife ve fiili tarife arasındaki farktan yararlanarak koruma

Bağlı tarifeler ile fiili tarifeler arasındaki fark bir ülkenin gümrük vergileri ile ilgili politikalarda manevra alanını oluşturmaktadır. Bir ülkenin bir üründe fiili tarife oranı % 4 iken, bağlı tarife oranı % 12 ise, bu ülkenin söz konusu ürün için manevra alanı oldukça yüksektir. Söz konusu ülke, ihtiyaç duyması durumunda, söz konusu ürünün ithalatındaki gümrük vergisi oranını 8 puan arttırabilir. Bu şekilde bir vergi artırımını dolayısı ile diğer ülkeler misillemede bulunamaz. Eğer balı tarife ile fiili tarife birbirine eşitse, ülkenin koruma yapma konusunda bir manevra alanı mevcut değildir. Bu durumdaki bir ülke, fiili tarifesini bağlı tarife üzerine çıkacak şekilde arttırırsa, diğer ülkelerin misilleme yapma hakkı doğmaktadır.

Tablo. 3'de görüldüğü gibi, genelde gelişmiş ülkelerin bağlı tarife oranları ile fiili tarife oranları arasındaki fark daha dar, hatta bazı ülkelerde ikisi birbirine eşit; gelişmekte olan ülkelerde ise oldukça geniştir. Marjın yüksek olduğu ülkeler ticaret politikaları bakımından öngörülemez *ülkeler* olarak değerlendirilmektedir (World Bank, 1.12.2015). Koruma ihtiyacının arttığı ekonomik kriz dönemlerinde bu ülkeler fiili gümrük vergilerini yükselterek ticaret yapan firmaların hesaplarını altüst edebilmektedir. 2008'Krizinden sonra korumacı politikalar takip etmekle ünlenen ülkelerden gelişmekte olan ülkeler arasında yer alanlar, Brezilya, Hindistan, Türkiye gibi fiili tarifeleri bağlı tarifelerinden önemli ölçüde düşük olan ülkelerdir (Evenett ve Fritz, 20015, ss. 37-141). Fiili tarife ile bağlı tarife arasındaki marjı koruma amaçlı kullanmayı engelleyen faktörlerden biri, ülkelerin bağlı bulunduğu serbest ticaret anlaşmaları

12 Yeniden müzakerelerde bulunulacak veya görüşleri alınacak ülkeler: Asıl müzakere hakkına sahip ülkeler (DTÖ üyeliğinden önce müzakerelerde bulunmuş ülkeler), başlıca tedarikçi ülkeler, önemli çıkar sahibi ülkeler olarak üç gruba ayrılmaktadır.

veya gümrük birliği anlaşmaları gibi başka alanlarda olan taahhütleridir. Örneğin, sanayi ürünlerinde Türkiye'nin bağlı tarife oranları ile fiili tarife oranları arasındaki fark, bütün tarife başlıklarının ortalaması olarak, %11,5 gibi oldukça yüksek olmasına rağmen, AB ile olan gümrük birliği ve çok sayıda ülke ile olan serbest ticaret anlaşmaları dolayısıyla ile bu esneklikten sınırlı ölçüde yararlanmaktadır (DTM, 2007, ss.314-362).

Tablo.3:Seçilmiş ülkelerin bağlı ve fiili tarife oranları, 2013 (basit aritmetik ortalama olarak, %)

Ülkeler	Sanayi Ürünleri			Tarım Ürünleri		
	Bağlı Tarife	Fiili Tarife	Bağlılık Oranı*	Bağlı Tarife	Fiili Tarife	Bağlılık Oranı*
Kanada	5,3	2,3	100	16,8	15,9	100
Brezilya	30,8	14,1	100	35,0	10,2	100
Çin	9,0	9,0	100	15,8	15,6	100
Hindistan	34,6	10,12	70,5	113,5	33,5	100
Fas	39,3	8,7	100	54,4	40,7	100
Rusya Fed	7,2	9,3	100	11,1	12,2	100
S. Arabistan	10,5	4,6	100	16,1	6,0	100
Türkiye	17,0	5,5	42,7	61,0	42,4	100
Avrupa Birliği	3,9	4,2	100	13,5	13,2	100
ABD	3,3	3,1	100	4,9	5,3	100

Kaynak: WTO (2014a). **World Tariff Profile**. Geneva:WTO

*Ticarete konu ürün kalemlerinin % kaçı için tarifelerin bağlı hale getirildiğini ifade ediyor

İhracat Vergileri ve Koruma,

İthalattaki gümrük tarifeleri kadar yaygın olmasa da, dünyada bir ticaret politikası aracı olarak ihracat vergilerinden de yararlanılmaktadır. İhracat vergilerinin kullanım amaçları gümrük tarifelerinin kullanım amaçlarından bir miktar farklıdır. Örneğin enflasyonun kontrol altına alınması, çevrenin korunması, hükümete gelir sağlanması ve öncelikli olarak yerli sanayinin ihtiyaçlarının karşılanması ihracat vergileri ile ilgili amaçlardan bazılarıdır. Arjantin, Çin ve Ukrayna 2006-2008 yıllarında mısır ve buğday ihracatına vergi uygulayarak bu ürünlere bağlı sektörlerdeki fiyat artışlarını kontrol altına almaya çalışmışlardır. Arjantin'in bütçe gelirleri içinde ihracat vergilerinin önemli bir payı bulunmaktadır. Balık, kaşmir gibi ürünlerin ihracatına konulan vergilerin çevre koruma amaçlı olduğu savunulabilmektedir. Örneğin, Moğolistan, kaşmir ihracatındaki vergiyi,

ihracat artışının keçi yetiştiriciliğini teşvik ettiğini, bunun da meraların aşırı kullanımına ve çevre bozulmasına neden olduğunu savunmuştur (WTO, 2009, ss.111-112).

İç endüstrilerin korunması ile en çok alakalı ihracat vergisi savunuları endüstriyel ihtiyaçların karşılanması için yapılan savunulardır. Aramalı ve ham madde ihracatı üzerine konan bir ihracat vergisi, bunları kullanan yerli sanayi üzerinde dolaylı bir sübvansiyon etkisi oluşturmaktadır. Bu yüzden hükümetler, genç endüstrilerini veya *gerileyen* endüstrilerini geçici bir süre korumak için ihracat vergilerine başvurabilir.

ABD Anayasasında ihracat vergileri yasaklanmıştır. Başta Avrupa Birliği olmak üzere çoğu gümrük birlikleri, tercihli ticaret anlaşmaları ve serbest ticaret anlaşmalarında, anlaşmalara taraf ülkeler arasındaki ticarete de ihracat vergileri yasaklanmıştır. GATT'ın XI'nici maddesi, ithalat için olduğu gibi ihracatta da kotalar, yasaklar, lisans zorunluluklarını kaldırmakta ancak *vergilere müsaade etmektedir*. Ayrıca ihracat vergilerinde, gümrük tarifelerinde olduğu gibi, tarifelerin bağlanması şeklinde bir uygulama mevcut değildir. Ancak, ihracat vergilerinin de ayırım gözetmeden, tüm ülkelere yapılan ihracatta aynı oranda uygulanacağı GATT'ın ilk maddesinde belirtilmiştir (WTO, 2009, s.113). Örneğin, Rusya'ya yapılan ihracata farklı, ABD'ye yapılan ihracata farklı oranlarda ihracat vergisi uygulamak mümkün değildir. Bununla birlikte, DTÖ'ye üyelik sürecinde, üyelik hazırlığında olan ülkelerle ticaret ortakları arasında yapılan müzakerelerde, ihracata vergi uygulayan üyelik hazırlındaki ülkelerin bu vergileri aşağı çekme konusunda taahhütleri bulunabilir. Doğal olarak bu ülkeler bu tür taahhütleri ile bağlıdır (WTO, 2009, s.113).

Ani İthalat Artışlarında Koruma

Yerli sanayiler veya yerli iş kollarının ithalattan gelen rekabete karşı korunma ihtiyacı her dönemde ve her ülkede ortaya çıkabilir. Korunma ihtiyacının çeşitli nedenleri olabilir. Örneğin, gümrük vergilerinin aşağıya çekilmesi, döviz kurlarındaki değişimler, ihracatçı firmaların kullandığı teknolojilere hazırlıksız yakalanma, yerli iş kollarının durumunun kötüleşmesi korunma ihtiyacının başlıca nedenleridir. Böyle durumlarda, ithalatçı ülkelerin ilk elde alabileceği korunma tedbiri, eğer söz konusu ürünlerde fiili tarife oranları, bağlı tarife oranlarından düşükse, fiili tarife

oranlarını bağı tarifeler düzeyine çekmektir.

Korunma Önlemleri Anlaşması (Agreement on Safeguard, AS), DTÖ üyesi ülkelere, belli koşullar altında, yerli iş kollarını ithalat rekabetine karşı koruma imkânı vermektedir (GATT 94, 1994, Art. XIX). Bunun için korunma ihtiyacında olan endüstri veya iş kolunda ithalatın artan miktarlarda devam etmesi, ithalat artışının yerli ürün veya benzer ürünleri üreten firmalara zarar verici boyutta olması veya zarar tehdidi oluşturması ve bu durumun ithalatçı ülkenin yetkili otoritesi tarafından bir soruşturma çerçevesinde tespit edilmesi gerekir. Hükümet otoriteleri, söz konusu soruşturmaları kendiliklerinden başlatabilecekleri gibi, çoğunlukla zarar iddiasında bulunan iş kolunu temsil eden firmalar (bir grup firma) veya bunları temsil eden sivil toplum kuruluşlarının başvurusunu esas alırlar. Bir soruşturmanın açılması için, küçük bir azınlığın ithalattan zarar görüyor olması yeterli değildir; zarar gören kesimlerin endüstri içinde önemli bir çoğunluk oluşturması gerekir. Hükümet otoriteleri, zarar verici ihracat yaptığı iddia edilen firmalar dâhil, bütün kesimleri dinlemeli ve bunlardan gelecek görüş ve açıklamalara değer vermelidir. Yerli endüstrinin gerçekten ithalattan zarar gördüğü maddi delillerle belgelenebilirse, sadece yerli iş kollarını koruyacak düzeyde, sınırlı süreli, ayırım yapmama kuralına riayet ederek gümrük vergisi artışı veya ilave vergisi uygulamasına gidilebilir. Tarife arışı ile korumanın mümkün olmadığı durumlarda ithalata *kota da konulabilir*. Kotaları ayırım yapmama kuralına göre tatbik etmek mümkün olmayacağından, söz konusu ürünlerin ithal edildiği başlıca kaynak ülkelere karşı tatbik edilir. Korunma önlemleri kapsamında kota uygulanacağı zaman, DTÖ bünyesindeki Korunma Komitesine bilgi verilmeli ve onayları alınmalıdır (Agreement on Safeguard, 1994, Art. 2, Art.5, Art 8).

Korunma önlemlerinin maksimum süresi 4 yıldır. Kararlaştırılan süre zarfında yerli sanayinin durumunda düzelme olmazsa 4 yıllık ilave bir uygulamaya gidilebilir. Gelişme yolundaki ülkeler için 2 yıllık ilave bir süre daha söz konusu olabilir. Yerli endüstrilerin atalete kapılmaması için, ilk bir yıllık süre geçtikten sonra, aşamalı bir şekilde tedbir kaldırılmalıdır. Ayrıca, uygulama belli periyotlarla gözden geçirilmeli ve yerli endüstrinin durumu düzeldi ise koruma hemen kaldırılmalıdır (Agreement on Safeguard, 1994, Art.7).

Korunma önlemi uygulaması, teoride, ithalatçı ülkelerin yerli

endüstrilerinin rekabet gücündeki bir zafiyetten dolayı *ani olarak ortaya çıkan zarar verici ithalata karşı geçici bir tedbirdir*. İhracatçı ülkelerin firmalarının burada bir kusuru söz konusu değildir. Bu yüzden, ürünlerine karşı tedbir uygulanan ihracatçı firmalar, ithalatçı ülkenin uyguladığı tedbirden zarar görüyor olabilir. Tedbirden zarar gören ihracatçı ülkeler, zararlarının başka alanlarda telafi edilmesini isteyebilir. Telafi, başka bazı ürünlerde vergi tavizleri alınması şeklinde olabilir. Çok taraflı ticaret sistemi bu tür telafi müzakerelerine uygun bakmaktadır (Agreement on Safeguard, 1994, Art.8). Ancak, *en çok kayırılan* ülke kuralı nedeni ile bir DTÖ üyesine verilen bir tavizin tüm DTÖ üyelerine verilmesi gerekeceğinden, dünyada korunma önlemi uygulaması fazla yaygın değildir. Haziran 2015 tarihi, itibariyle dünyada uygulamada olan ve uygulamak için girişim başlatılmış durumda olan korunma önlemi sayısı 299 olarak verilmektedir (WTO, 11.12.2015).

Haksız Rekabete Karşı Koruma

İhracatçıların dumping yapması veya sübvansiyondan yararlanması, ithalatçı ülkelerin yerli iş kollarına zarar vermesi durumunda, çok taraflı ticaret sistemi kapsamında bu tür davranışlar haksız rekabet sayılmakta ve haksız rekabete uğrayan ülkelerin alabileceği tedbirler Anti Damping Anlaşması ve Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması ile düzenlenmektedir. Aşağıdaki başlıklar altında haksız rekabete karşı korumanın sınırları ele alınmaktadır.

Anti Damping Anlaşması ve Koruma

Yabancı firmaların dumping uygulaması, yerli endüstrilerin, satışlarını azaltarak, satış fiyatını baskı altında tutarak, karlarını azaltabilir, işsizliğe yol açabilir, firmaların yenilik peşinde koşmasını ve yatırım yapma güncü ellerinden alabilir. Bu yüzden hükümetler, dumpinge karşı firmalarını koruma konusunda kendilerini sorumlu hissederler. Antidumping Anlaşması (Agreement on Antidumping¹³), hükümetlerin dumping şeklindeki bir *haksız rekabete* karşı yerli iş kollarını ne şekilde koruyabileceğini düzenlemektedir.

13 Anlaşmanın orijinal adı, Agreement on Implementation of Article VI of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994, şeklindedir.

Hükümetlerin dampinge karşı kendi yerli firmalarını koruyucu tedbire başvurabilmesi için, yerli işkollarından veya bunları temsil eden sivil toplum kuruluşları tarafından kendilerine bir *başvurunun* yapılması gerekir. Başvurunun dikkate alınabilmesi için başvuru yapanların ilgili yerel iş kolunun en az %25'ini temsil etmesi ve dampinge karşı tedbir alınmasını isteyenlerle tedbir alınmasını istemeyenlerin (ithalatçılar vb) ilgili iş kolunun en az %50'sini temsil etmesi gerekir. Hükümetlerin yetkili organları gerekli koşulların oluştuğunu görürse, kendiliğinden de dumping soruşturması yapmak üzere hareket edebilir.

Başvuruyu değerlendiren hükümet otoriteleri, soruşturma sonucunda yeterli koşulların bulunduğu kanaat getirirse, yerli üreticileri korumak üzere dampedingli ithalata karşı *sınırlı süre* ile anti dampeding vergisi uygulayabilir. Anti dampeding vergisi uygulayabilmek için, zarar verici boyutta dampedingli ithalat yapıldığı, yerli firmaların ithalattan zarar gördüğü ve zararın dampedingden kaynaklandığının ispatlanması gerekir. Bu koşullar birlikte bulunuyorsa, ithalatçı hükümet, dampedingli olarak ithal edilen ürünlerin ithalatına, yürürlükte bulunan gümrük vergilerine ek olarak anti dampeding vergisi uygulamaya karar verebilir (Agreement on Antidumping, 1994, Art. 3). Dampeding vergisi uygulamak için gerekli koşulların olup olmadığının tespiti kısa sürede (normalde en fazla bir yıl, ek süre kullanımında 18 ay) içinde yapılması gerekmektedir. Soruşturma kuruluşları ilgili olabilecek bütün taraflara, dampeding yapıldığı iddiasını ortaya koyan bir raporu ileterek, konu hakkında görüşü olanları, görüşlerini ve delillerini sunmaya davet etmelidir. Dampeding yaptığı iddia edilen ihracatçılar, bunları temsil eden sivil toplum kuruluşları, dampedingli olarak ithal edildiği öne sürülen ürünlerin iç piyasadaki kullanıcıları veya tüketici örgütleri, görüşleri alınması gereken grupların başında gelmektedir. Ayrıca, dampedingli ihracat yaptığı iddia edilen firmaların yerleşik olduğu ülkelerin konu ile ilgili resmi makamları da bilgilendirilmelidir. Bu süreçte bütün müdahil tarafların özellikle de ihracatçı firmaların sunacağı her türlü bilgi ve belge önem taşımaktadır. Soruşturma otoriteleri gerekmesi durumunda, ihracatçı firmaların muhasebe kayıtlarını yerinde inceleyebilir. Soruşturma kurumları bazı araştırmaları uzmanlaşmış müşavirlik şirketlerine de yaptırabilir. Dampedingli ithalatın bazen birkaç ülkeden birden yapılması söz konusu olabilir. Böyle durumlarda, soruşturma otoriteleri soruşturmaları birleştirebilir (Agreement on Antidumping, 1994, Art. 3, 5, 6).

Damping yapıldığı, yerli firmaların bundan zarara uğradığı ve zararın dampingden kaynaklandığı sonucuna varılırsa, hesaplanacak damping marjı¹⁴ esas alınarak, yerli üreticileri koruyacak düzeyde bir vergi konulacaktır. Damping marjı hesaplanırken, dampingli olarak ihraç edildiği ortaya çıkan ürün veya ürünlerin iç piyasa fiyatları, iç piyasa satış koşulları, ihraç fiyatları ve ihracat satış koşulları dikkate alınır. İhracatçı firmanın iç satışı bulunmuyor veya iç satışları damping marjı hesaplamak için uygun değilse, başka ülkelere yapılan ihracat satışları esas alınabilir. Eğer bu da mümkün değilse, damping yapan firmanın üretim maliyetine uygun bir kar marjı eklenmek suretiyle oluşturulan bir değer (constructed value) esas alınabilir. İç piyasa sunum fiyatı ile ihraç fiyatı karşılaştırılırken münhasıran fabrika çıkış fiyatları (Ex Works) esas alınmalı, satış koşulları eşit tutulmalı, aynı mevsimdeki satışlar karşılaştırılmalı, iç piyasaya sunum fiyatı ile ihraç fiyatı farklı para birimleri ile ifade ediliyorsa, uygun bir döviz kuru ile dönüşüm yapılmalıdır. Bir olay için çok sayıda iç satış ve çok sayıda ihracat satışı söz konusu ise, ortalama fiyatlardan hareket edilebilir. Damping marjının hesaplanması, her olay bazında farklılık arz etmekte olup, başarı kalitesi büyük ölçüde ithalatçı ülkelerin soruşturma otoritelerinin yetkinliğine ve ihracatçı firmaların işbirliği yapma konusunda gösterdiği duyarlılığa bağlıdır. İhracatçı firmaların işbirliğine açık olmasını sağlamak için, işbirliğine gitmemeleri durumunda, soruşturma kuruluşlarının ellerinde olan bilgilere (büyük ölçüde şikâyette bulunan iç piyasa firmalarının sunduğu deliller) göre kararlarını oluşturabilmesi imkânı tanınmıştır (Agreement on Antidumping, 1994, Art. 2).

Damping soruşturmaları, ekonomik ve teknolojik çok sayıda faktör dikkate alınarak yapılmalıdır. Soruşturma sonucunda, yerli firmaların zararının, iç talebin yabancı mallara kayması veya yabancı firmaların teknolojik üstünlüğü dolayısı ile piyasaya daha ucuz mal sürmesi gibi nedenlerden kaynaklandığı ortaya çıkarsa, buna karşı damping vergisi ile koruma yapılamaz. Soruşturma esnasında ihracatçı firmalar *fiyat arttırma taahhüdünde* bulunursa, soruşturma o aşamada kapatılır ve ilgili firmalar izlemeye alınır; firmalar taahhütlerine riayet etmezse, soruşturmaya kaldığı yerden devam edilir. Soruşturma sonucunda hesaplanan damping marjı %2'nin altında çıkarsa, yaptırım uygulanmadan soruşturma kapatılır. Benzer şekilde damping yaptığı iddia edilen kaynaklardan yapılan ithalat, ülkenin ilgili mal kalemlerindeki toplam ithalatının %3'ünün altında ise

14 Dampig marjı: iç piyasa için sunum fiyatı-ihraç fiyatı/ihraç fiyatı şeklinde formüle edilebilir.

yaptırım uygulanmaz. Ayrıca, hesaplanacak dumping marjı çok yüksek çıksa bile, bunu yüzde yüz uygulama yerine, iç firmaların zararını giderecek düzeyde bir oranda uygulanması yükümlülüğü getirilmiştir.

Genel olarak dumpingli satışlar organize bir hareket değildir; bir ürün grubundaki ihracatçıların hepsinin birden aynı oranda dumping yaptığı düşünülmez. Bu yüzden dumping soruşturmaları, tek tek ihracatçı firmalar bazında yapılmalı ve her firmanın dumping marjı kendi koşullarına göre hesaplanmalıdır. Ancak çok sayıda satıcının bulunduğu piyasalarda satıcılarla temas edilerek hepsine eşit oranda vergi uygulanabilir (Agreement on Antidumping, 1994, Art. 5, 6, 9).

Anti dumping vergisinin süresi en fazla beş yıl olup, tayin edilen süre zarfında ihracatçı firmalar dumping yapmaya son vermezse, bir gözden geçirme soruşturması ile süre ikinci bir beş yıla kadar uzatılabilir; yerli firmaların zararı devam ettiği sürece, gerekli soruşturmalar yapılarak anti dumping vergisi uygulamaya devam edilebilir. Taraflarca hiçbir girişimde bulunulmazsa, 5 yıllık sürenin bitiminde yaptırım kendiliğinden ortadan kalkar. Dumping yapan firmalar koşulların değiştiğini öne sürerek uygulamanın gözden geçirilmesini ve yaptırımın kaldırılmasını isteyebilirler. İthalatçı ülke makamları bu tür talepleri dikkate almak zorundadır.

2015 yılı Haziran ayı itibariyle dünyada yürürlükte bulunan ve soruşturma aşamasında olan anti dumping vakalarının sayısı ise 1881'dir. Bunun 40'ını Güney Afrika, 280'ini Hindistan 44'ünü Pakistan, 131'ini AB, 148'ini Türkiye, 70'ini Kanada, 63'ünü Meksika ve 297'sini ABD uygulamaktadır (WTO, 11.12.2015). Buradan görüldüğü gibi Türkiye, dünyada anti dumping vergileri ile kendi sanayilerini koruma gayreti içinde olan ülkeler arasında ön sıralarda yer almaktadır. Bunun bir anlamı, Türk pazarının dumping yapmak için müsait bir zemin teşkil ettiği yönündedir.

Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması ve Koruma

Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması (Agreement on Subsidies and Countervailing Measures, SCM), yerli işletmelere verilebilecek sübvansiyonları sıkı bir şekilde düzenlemiştir. Anlaşmadan (SCM) hareketle sübvansiyonlar, 1-yasak sübvansiyonlar (prohibited),

2- izin verilebilir fakat karşı tedbire başvurulabilir sübvansiyonlar (permissible but actionable), 3- izin verilebilir (permissible) sübvansiyonlar olarak üç gruba ayrılmaktadır¹⁵. İhracatla doğrudan bağlantılı olan, ihracatçıya bir ödül mahiyetinde verilen sübvansiyonlar yasaklanmıştır. İzin verilebilir fakat karşı tedbire başvurulabilir sübvansiyonlar ise, yasak sübvansiyonlar dışında kalan, ancak *spesifik* olarak belirli kesimlere verilen sübvansiyonlardır. Yasak olmayan ve spesifik olmayan sübvansiyonların yerli üreticilere verilmesinde bir sakınca görülmemektedir.

DTÖ üyesi ülkeler, kendi sanayilerine veya tarımsal üreticilerine destek verirken, uluslararası kurallara riayet etmesi gerektiği gibi, kendi işletmelerine zarar veren sübvansiyonlarla mücadele ederken de uluslararası kural ve disipline riayet etmek zorundadır.

Bir ülkenin verdiği sübvansiyondan (yasak sübvansiyon veya müsaade edilen ve karşı tedbire başvurulabilir sübvansiyon) zarar görenler, diğer ülkelerin rakip endüstrilerinde faaliyet gösteren firmalardır. Söz konusu firmalar, sübvansiyondan zarar gördüklerini kendi hükümetlerine bildirmelidir veya hükümetler piyasa haberdarlığı çerçevesinde kendileri duruma muttali olabilir. Bir hükümet, yasak veya tedbir alınabilir bir sübvansiyon dolayısı ile kendi firmalarının zarar gördüğü yönünde kuvvetli bulgulara sahipse, iki yol izleme imkânına sahiptir. Birinci yol, uluslararası yol olup, konuyu DTÖ bünyesindeki Uyuşmazlıkları Çözüm Organına (Dispute Settlement Body, DSB) taşımaktır. Uyuşmazlıkları Çözüm Organı koynu Panel denilen özel oturuma taşıyarak kararını oluşturmaktadır. Sürecin sonunda, gerçekten başvuran ülkenin firmalarının sübvansiyon dolayısı ile zarara uğradığına hükmedilirse, sübvansiyon veren ülkenin bundan vazgeçmesi beklenir; eğer vazgeçmezse, şikâyet eden ülke karşı tedbir alma hakkı kazanmaktadır (WTO, 2009, s.95). Bir ülkenin girişimcileri başka bir ülkenin kendi girişimcilerine verdiği sübvansiyon dolayısı ile hem uluslararası pazarlarda, hem de kendi iç pazarında zarara uğrayabilir. Her iki durumda da, girişimcileri zarara uğrayan ülkelerin alabileceği tedbirler mevcuttur. Sübvansiyon dolayısı ile uluslararası pazarlarda zarar görme söz konusu ise, zarar gören ülke konuyu Uyuşmazlıkların Halli Organına taşıyabilir. Örneğin, Avrupa

15 Anlaşma, trafik ışıklarından hareketle, yasak sübvansiyonları *kırmızı* (*red*), karşı tedbire başvurulabilir sübvansiyonları *amber* (*amber*) ve karşı tedbire başvurulamayan sübvansiyonları ise *yeşil* (*green*) sübvansiyon olarak nitelendirmektedir.

Birliği, ABD'nin büyük yolcu uçağı imalatçısı Boeing firmasına 10 çeşit sübvansiyon verdiği, bu uygulamanın AB'nin büyük yolcu uçağı üreticisi Airbus'a *dünya pazarlarında* ciddi zarar verdiği iddiası ile 2005 yılında Uyuşmazlıkları Halli Organına başvuru yapmıştı. Organ konuyu Panel'e taşımıştır. Uzun yıllar süren incelemeler sonunda Panel, ABD'nin haksız rekabet oluşturan sübvansiyonlar verdiğine hükmetmiş ve 2012 yılında ADB sübvansiyonları kaldırmak zorunda kalmıştır (DTÖ, 2012a)¹⁶. Bir ülkenin kendi firmalarına verdiği sübvansiyon dolayısı kendi firmaları kendi iç pazarında zarara uğrayan ülkeler ise bireysel olarak hareket edip, sübvansiyon veren ülkeden yapılan sübvansiyonlu ithalata karşı *telafi edici tedbir* uygulayabilir. Telafi edici vergiye sübvansiyonlu ithalata karşı koruma mekanizması olarak bakılabilir.

Hükümetlerin sübvansiyona karşı kendi yerli firmalarını koruyucu tedbire başvurabilmesi için, tıpkı anti damping sürecinde olduğu gibi, yerli işkolları veya bunları temsil eden sivil toplum kuruluşları tarafından bir başvurunun yapılması gerekir. Sübvansiyon soruşturmalarında başvurunun muteber sayılması için yerli iş kolunun çoğunluğunun süreçle ilgili olması, tarafları bilgilendirme, bilgi ve bulguları değerlendirme, yaptırım uygulama, yaptırımların süresi, yaptırımların gözden geçirilmesi gibi süreçler antidamping soruşturmaları için yukarda açıklanan süreçlerin aynısıdır. Sübvansiyon soruşturmaları ile antidamping soruşturmalarının birbirinden ayrıldığı en önemli nokta, sübvansiyon soruşturmalarına, sübvansiyon verdiği iddia edilen ülkenin kamu otoritelerinin de dahil edilmesidir. Bu yüzden soruşturma kurumları, sübvansiyon verdiği iddia edilen ülkenin resmi makamlarını da bilgilendirmesi ve sübvansiyon verip vermediklerini öğrenmesi gerekir. (Agreement on Subsidies, 1994, Art 11-15, 18). Sübvansiyonun zararlı etkilerine karşı yerli firmaları korumak için uygulanan ilave vergiye *telafi edici vergi* (countervailing duty) denmektedir.

Sübvansiyon soruşturmalarında, ön inceleme veya soruşturma sonucunda ortaya çıkan telafi edici vergi miktarı, minimum seviyenin (de minimis) altında ise (%1), soruşturma o aşamada kapatılır. Benzer şekilde sübvansiyonlu ithalatın, ülkenin o kalemdeki toplam ithalatının %2'sinin altında çıkması durumunda, soruşturmaya devam etmeye gerek bulunmamaktadır (Agreement on Subsidies, 1994, Art. 11, 27). Ayrıca,

16 Söz konusu olay uluslararası ticaret camiasında *Boeing vakası* olarak bilinmektedir.

hesaplanan sübvansiyon miktarı çok yüksek çıksa bile bunun yüzde yüz uygulanması yerine, yerli firmaların zararını giderecek düzeyde bir oranda uygulanması yükümlülüğü getirilmiştir (Agreement on Subsidies, 1994, Art. 19).

Telaflı edici vergi uygulaması dünyada çok yaygın olarak kullanılan bir koruma yöntemi değildir. Örneğin 2015 yılı Haziran ayı itibariyle dünyada yürürlükte ve soruşturma aşamasında olan sadece 177 telaflı edici vergi vakası mevcut olup, bunun 21 AB'nin, 30'u Kanada'nın ve 89'u ABD'nin diğer ülkelerden yapılan ithalata karşı uygulamalarıdır. Aynı dönemdeki anti dumping vakalarının toplam sayısı ise 1881'dir (WTO, 11.12.2015).

Yukarıdaki başlıklar altında ele alındığı gibi, uluslararası ticarete *haksız rekabete* karşı koruma, *anti dumping vergisi* ve *telaflı edici vergi* ile sağlanmaya çalışılmaktadır. Anti dumping vergisi uygulamaları telaflı edici vergi uygulamalarına göre çok daha sık (10 kat) başvuru bir yol olarak görülmektedir. Bunun nedeni konusunda, zarar verici sübvansiyon vakalarının sayıca azlığı, sübvansiyon soruşturmalarının anti dumping soruşturmalarına göre daha zor olması ve bazı anti dumping soruşturmalarının aslında bir sübvansiyon soruşturması olduğu görüşleri ileri sürülebilir. Gerçekten, bir sübvansiyon soruşturması yürütmek, bir anti dumping soruşturması yürütmeye göre daha zordur. Zira sübvansiyon soruşturmalarında taraflardan birini sübvansiyon verdiği iddia edilen hükümetler oluşturmaktadır. Sübvansiyon vermek hükümetler için bir egemenlik alanı olmasından, bunları araştırmak ince bir diplomasi gerektirmekte olup, bu anlamda bir yetkinlik her ülkede bulunmayabilir. Sübvansiyon soruşturmalarının neredeyse tamamının gelişmiş ülkeler tarafından açılması bu duruma işaret etmektedir. Bu yüzden haksız rekabete uğrayan hükümetler, bunun gerisinde bir sübvansiyon olduğu inansalar bile, soruşturmayı anti dumping soruşturması şeklinde formüle etmektedirler. Çünkü sübvansiyondan yaralanan firmalar ancak dumping yapmak sureti ile haksız rekabet yapmış olabilir.

Özetle, çok taraflı ticaret sistemi, basit gerekçeler ve yüzeysel incelemelere dayanarak, dumping yaptıkları veya sübvansiyondan yaralandıkları gerekçesi ile firmaların cezalandırılmasını ve bu yolla yerli üreticilerin korunmasını engellemektedir. Haksız rekabete karşı yerli endüstrileri koruyabilmek için usulüne uygun bir anti dumping

veya sübvansiyon soruşturmasının yapılması, dumping veya sübvansiyon bulgularına ulaşılması, yerli firmaların zarar gördüğünün ve zararın dumping veya sübvansiyondan kaynaklandığının dünyanın gözü önünde ortaya konması gerekmektedir.

Ticarette Teknik Engeller Anlaşması ve Koruma

Standartların sosyal politika amaçlı rolleri önceki başlıklar altında ele alınmıştı. Standartların ticari hayat için de sayısız faydaları vardır. Örneğin, kıyaslama yapmanın kolaylaştırılması, maliyetlerin düşürülmesi, sözleşme kolaylığı, eğitim, kalite güvencesi bu faydalardan sadece birkaçıdır. Ayrıca ticari faydalar, insan, hayvan ve bitki sağlığının korunması, çevrenin korunması, emniyet ve güvenlik gibi sosyal faydalardan bağımsız değildir. Konu uluslararası ticaret olunca bu faydaların önemi bir kat daha atmaktadır. Çünkü standartlar, uluslararası ticaret için son derece ehemmiyetli bulunan, şeffaflık ve öngörülebilirliğin garantisi durumundadır

Ülkeler, sosyal politika amaçları ile hem iç piyasada üretilen ürünlerin, hem de ithalat yolu ile gelen ürünlerin kendi standart ve teknik düzenlemelerine uygunluğunu kontrol etmektedir. Bu kontroller ürün özellikleri, proses ve üretim metotları ile ilgili özellikler ve ambalaj özellikleri bakımından yapılabilmektedir. Hatta bu kontrollerin yapılması için gereken analiz, test ve deneylerin de standartları mevcut olabilir.

Uluslararası ticaret bakımından standartlar son derece faydalı ve gerekli olmakla birlikte ülkeler arasındaki standart farklılıklarından ve uygulamadan ve doğan çeşitli sorunlar bulunmaktadır. 162'si DTÖ üyesi olmak üzere dünyada 200'den fazla ülke ve otonom bölge bulunmaktadır. Bunların standartları birbirinden farklı olursa, standartlara uyma zorunluluğu bulunan ürünlerin ticareti imkânsız hale gelecektir. Bu yüzden standart ve teknik düzenlemelerle ilgili global sorunlardan biri *standartların uyumlaştırılması (harmonizing)* sorunudur (WTO, 2012, s.149). Öte yandan standartların, kendi amaçları dışında, *ticari koruma amaçlı* olarak kullanılması tehlikesi mevcuttur. 1948'den beri dünya mal standartlarını uyumlaştırma amacıyla Uluslararası Standartlar Örgütü (International Organization for Standardization¹⁷) faaliyettedir. 160'dan

17 Bkz: <http://www.iso.org/iso/home.html>

fazla ülkenin ulusal standart enstitüsü, Uluslararası Standartlar Örgütünün üyesidir. Elektroteknik ürünlerin standartlarının uyumlaştırılması konusunda, Uluslar arası Elektroteknik Komisyonu (International Electrotechnic Commission¹⁸) adlı başka bir örgüt faaliyettedir. Dünya ürün standartlarının belirlenmesinde dünyanın önemli bir bölümü işbirliğine gitmiş durumdadır; ancak yine de, ulusal standartların belirlenmesinde, ülkelerin birbirinin standartlarını kabul etmesinde ve denetim ve kontrollerde *ticari korumacılık* güdülebilmektedir (WTO, 2012, s.174).

Standartlarda entegrasyonun sağlanmasında katalizör olma ve standartların ticari koruma amaçlı kullanılmasını önleme görevi Dünya Ticaret Örgütüne verilmiştir (Grasstek, 2013, s. 147). Standartların ticari koruma amaçlı kullanılmasını önlemek için, DTÖ şemsiyesi altında, 1994 yılında, Ticarete Teknik Engeller (Technical Barriers to Trade, TBT) Anlaşması yürürlüğe sokulmuştur.

Standartlarla ilgili uluslararası literatürde, standart, uyulması zorunlu olmayan ürün özelliklerini, teknik düzenleme veya teknik regülasyon ise uyulması zorunlu ürün özelliklerini ifade etmektedir. Teknik düzenlemelerin ticari koruma amaçlı kullanılma potansiyeli, standartlara göre daha yüksektir; ancak, zorunlu olmasa bile standartların da ticaret üzerinde yönlendirici etkileri mevcuttur (WTO/UNCTAD, 1998, ss-117-122).

Teknik düzenleme ve standartları belirleyenler ve denetimini yapanlar genelde merkezi hükümetlerdir. Bazı ülkelerde, yerel hükümetler ve sivil toplum kuruluşlarının da bu tür yetkileri bulunmaktadır

Ticarete Teknik Engeller Anlaşması, ülkelerin standart ve teknik düzenlemeler yapmasını ve bunlara uyumu denetlemesini kabul etmekte; ancak bunu yerine getirirken belirli koşullara uyulmasını istemektedir. Örneğin, teknik düzenlemeler tüm ithalatta *ayırım gözetmeme* kuralına uygun olarak uygulanmalı, ithal ürünleri yerli ürünler karşısında dezavantajlı kılacak uygulamalardan kaçınılmalı (ulusal muamele kuralı), ticarete gereksiz bir engel teşkil edecek şekilde formüle edilmemeli ve bilimsel olarak ispatlanmış gerekliliklere ve delillere dayanmalıdır (Agreement on Technical Barriers to Trade, 1994, Art. 2).

18 Bkz: <http://www.iec.ch/>

Teknik düzenlemelerin ticari koruma aracına dönüşmemesi için Anlaşmada çeşitli hükümler yer almaktadır. Ülkeler kendi teknik düzenlemelerini oluştururken, daha önceden oluşturulmuş *uluslararası standartları* esas almalı; eğer bir ürün, proses veya test metodu için uluslar arası standart mevcut değil veya mevcut olanlar iklim özellikleri, coğrafi veya teknolojik faktörler bakımından ülke koşullarıyla uyumlu değilse, o zaman bilimsel olarak kanıtlanmış gerekçelere göre, ülkeler kendi teknik düzenlemelerini oluşturabilirler. Ayrıca, uluslararası uyumlaştırmanın sağlanabilmesi için ülkeler başta Uluslararası Standartlar Örgütü olmak üzere diğer uluslararası standardizasyon kuruluşları ile işbirliği halinde olmalıdır.

Bir ülkenin yürürlüğe sokacağı, teknik düzenleme, eğer mevcut uluslararası düzenlemelere uyum göstermiyorsa, söz konusu düzenlemenin taslağı, bilimsel gerekçeleri ile birlikte DTÖ vasıtası ile diğer DTÖ üyesi ülkelere bildirilmeli ve görüşleri alınmalıdır. Diğer DTÖ üyelerinden gelen görüşlere göre revize edilen düzenleme yürürlüğe girmeden belli bir süre önce, kendi hazırlıklarını yapabilmeleri bakımından, yine DTÖ kanalı ile üye ülkelere bildirilmelidir.

İthalatçı ülkeler, zorunlu standart denetimine tabi ürünleri ithal ederken, uygunluk belgesi ibraz etmesi koşulu ile ülkelere giriş izin vermektedir. Uygunluk belgesinin alınması, bürokratik bir engel olarak kullanmaya oldukça müsaittir. Bu yüzden, çok taraflı ticaret sistemi uygunluk belgelerinin ibraz edilmesi konusunda şu noktaları şart koşturmuştur (Agreement on Technical Barriers to Trade, 1994, Art. 5, 6): Standartlara uyumla ilgili tespit prosedürü yerli ürünler için nasıl uygulanıyorsa, ithal ürünler için de aynı şekilde uygulanmalıdır; test, deney ve tespit ücretlerinde de ulusal muamele kuralı geçerli olmalıdır; test ve deney için numune alma prosedürü yabancı mallara farklı tatbik edilmemelidir. Eğer ihracatçı ülkenin test ve belgelendirme kriterleri kifayet ediyorsa, ithalat esnasında yeni baştan bir uygunluk sertifikası istemek yerine, ihracatçı ülkenin kabul ettiği makamlar tarafından düzenlenen ve ihracatçı tarafından ithalatçıya gönderilen sertifikalar kabul edilmelidir.

Bazı ülkelerde yerel hükümetler de standartlar formüle edip, ithalat ve ihracatta iş dünyasının bunlara uymasını zorunlu tutabilmektedir. Çok taraflı ticaret sistemi, yerel hükümetlerin de Ticarete Teknik Engeller Anlaşmasına uymasından, Anlaşmaya imza koymuş olan merkezi

hükümetleri sorumlu tutmaktadır.

Uyulması isteğe bağlı olan standartlar da, ülkeden ülkeye çok fark ederse, uluslararası ticaret bakımından sorun doğurabilir. Çok taraflı ticaret sistemi, bunların da uyumlaştırılması konusunda, milli standart enstitülerinin standart oluştururken, standartları yürürlüğe sokarken ve uygularken, kendilerini bağlı hissedecekleri bir iyi uygulamalar kodu (code of good practice) geliştirmiştir (Agreement on Technical Barriers to Trade, 1994, Annex 3). Kod, zorunlu standartlarda olduğu gibi, isteğe bağlı standartlarda da ulusal standart enstitülerine, takip edebilecekleri bazı prensipler getirmiştir. Burada da, enstitüler uluslararası standartları temel almaları konusunda yönlendirilmekte; uluslararası standardizasyon kuruluşları ile gönüllü standartların geliştirilmesinde işbirliği yapılmasını istemektedir. Ayrıca ulusal standart enstitüleri, ileriye doğru en az altı ay içerisinde yapmayı düşündükleri standart düzenlemelerini yayınlamalı ve geriye doğru altı ay içinde yürürlüğe soktukları standartlar konusunda hem uluslararası standart kuruluşlarını hem kamuoyunu bilgilendirmelidirler.

Görüldüğü gibi, uluslararası ticarete standartların kural tanımaz bir şekilde ticari koruma amaçlı kullanımı engellenmektedir.

Sağlık ve Bitki Sağlığını Koruma Anlaşması ve Ticari Koruma

Dünya mal ticareti 2014 yılı sonu itibariyle 18,5 trilyon dolara ulaşmış olup, bunun 1.76 trilyonluk kısmını (% 9,4) tarımsal ürünler oluşturmaktadır. Tarımsal ürün ticareti içinde gıda maddelerinin payı yaklaşık 1,5 trilyon dolar olup, bunun toplam dünya mal ticareti içindeki payı %8, tarımsal ürün ticareti içindeki payı ise %85'tir (WTO, 2015). Tarım ve gıda ürünleri, uluslararası ticarete en fazla *teknik düzenlemeye*, yani zorunlu standartlara tabi olan bir alandır. Çünkü bu ürünler, insan sağlığı, çevrenin korunması, bitki ve hayvan varlıklarının salgın hastalıklardan korunması bakımından hassas bir alanı oluşturmaktadır. Günlük hayatımızın bir parçası olan taze sebze ve meyvelerin, bunlardan elde edilen işlenmiş ürünlerin, hayvansal ürünlerin, fırın ve pastacılık ürünlerinin, bakliyat ve yağlı tohumların, orman ürünlerinin vb., ham halinde olsun işlenmiş halde olsun, uluslararası ticareti, *teknik düzenleme ve standartlar yanında, sağlık ve bitki sağlığı tedbirlerine de tabidir*. (UNCTAD/WTO, 1996. s. 123). Bu alanda global bazda çalışma yapan

ve teknik düzenlemeleri uyumlaştıran kurumların başında, Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization¹⁹) çatısı altında faaliyet gösteren Kodeks Alimentarius (Codex Alimentarius²⁰) Komisyonu, Dünya Gıda ve Tarım Örgütü (World Food and Agriculture Organization²¹) altında faaliyet gösteren, Uluslararası Bitki Koruma Konvansiyonu (International Plant Protection Convention²²) ve Dünya Hayvan Sağlığı Örgütü (World Organization for Animal Health²³) yer almaktadır. Söz konusu kuruluşlar, kendi alanları ile ilgili olarak, ürün, üretim metodu-proses ve test ve kontrol yöntemleri konusunda standartlar oluşturmakta ve bu konularla ilgili olarak uluslar arası işbirliğini geliştirmektedirler.

Her ülke, kendi sosyal politikaları çerçevesinde, gıda ve tarımsal ürün güvenliği sistemini oluşturarak, hem iç üretimin hem de ithal edilen ürünlerin bu sisteme uymasını sağlamaktadır.

Gıda ve tarımsal ürün güvenliği politikaları, tıpkı endüstriyel teknik düzenlemelerde olduğu gibi, ticari korumacılık için uygun bir ortam oluşturmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü şemsiyesi altında 1994 yılında imzalanan, Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemleri Anlaşmasının (Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures, SPS) amacı bu alandan gelebilecek korumacılığın önüne geçilmesidir. Aşağıdaki paragraflarda Anlaşmanın getirdiği kural ve disiplin özet olarak yer almaktadır.

Anlaşma, ülkelerin gıda güvenliği, bitkisel ve hayvansal ürün güvenliği ile ilgili tedbirler alabileceklerini kabul etmekte, ancak bunların *sadece* insan, bitki ve hayvan sağlığını ve çevreyi korumaya yönelik olmasını sağlamaya çalışmaktadır. Alınabilecek tedbirler, hastalık yayan mikrop ve organizmaların ülkeye girişini engelleme ve yayılma riskini ortadan kaldırmaya; gıda katkı maddeleri ve gıda ve içecek maddelerinde gelişen ve hastalığa neden olan toksinler ve bulaşıcılar riskini ortadan kaldırmaya veya hayvanlarla veya bitki veya bitki parçaları ile taşınan hastalık risklerini ortadan kaldırmaya yönelik olmalıdır (UNCTAD/WTO, 1996, s.124); *asla ticari korumacılık* içermemelidir. Anlaşmanın, *ticari korumacılığı*

19 Bkz: <http://www.who.int/en/>

20 Bkz: <http://www.codexalimentarius.org/>

21 Bkz: <http://www.fao.org/home/en/>

22 Bkz: http://www.fao.org/docs/up/easypol/785/international_plant_protection_convention_slides_078en.pdf

23 Bkz: <http://www.oie.int/>

önlemeye yönelik bazı hükümleri aşağıdaki noktalarda özetlenmektedir:

-Gıda ve bitkisel ürün güvenliği ile ilgili teknik düzenlemelerde, uluslararası mevzuat, standartlar ve tavsiyeler göz önünde bulundurulmalıdır. Gıda güvenliği bağlamında, Codex Alimentarius Komisyonunun standartları, bitkisel ürün güvenliği alanında, Uluslararası Bitki Koruma Konvansiyonunun standartları, hayvansal ürün güvenliği anlamında ise Dünya Hayvan Sağlığı Örgütünün düzenlemeleri baz alınmalıdır (Agreement on Sanitary and Photosanitary Measures,1994, Preamble).

-Uluslar arası kural ve disiplinin geliştirilmesi için bu kurumlarla işbirliği yapılmalıdır; çeşitli nedenlerle ülkeler, uluslararası kuruluşların önerdiği standartlardan farklı bir teknik düzenleme yürürlüğe sokmak isteyebilir; böyle durumlarda DTÖ kanalı ile diğer ülkelere önceden bilgi verilerek, diğer ülkelerin görüş belirtmelerine fırsat sağlanmalıdır (Agreement on Sanitary and Photosanitary Measures,1994, Annex B).

-İhracatçı ülkelerin standartları ve teknik düzenlemeleri ithalatçı ülkelerin düzenlemeleri ile örtüşüyorsa, ithalatçı ülkeler ithalat esnasında yeni baştan kontrol ve denetim yapmak yerine, ihracatçı ülkelerin yaptığı kontrol ve denetimlere ait belgeleri kabul etmelidirler (Agreement on Sanitary and Photosanitary Measures, 1994, Art.5).

Yukarıdaki hükümler bakımından Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemleri (SPS) Anlaşması ile Ticarete Teknik Engeller (TBT) Anlaşması birbiri ile benzerlik göstermektedir. Aşağıdaki noktalarda ise iki anlaşma birbirinden ayrılmaktadır.

Teknik Engellerle ilgili hükümler ülkeler arasında *ayırım gözetmeden* uygulanırken, Sağlık ve Bitki Sağlığı önlemlerini *farklılaştırılmış* veya *ayırımçı bir şekilde* uygulamak mümkündür (Agreement on Sanitary and Photosanitary Measures,1994, Art.2). Örneğin otomobil lastiği ile ilgili teknik düzenleme, bütün ülkelere yapılacak ithalatta aynı şekilde uygulanmak zorundadır; Hindistan'dan ithal edilen lastiğe farklı, Arjantin'den ithal edilen lastiğe farklı standart uygulanmaz. Ama Avustralya'dan ithal edilen ete farklı, Arjantin'den ithal edilen ete farklı

gıda güvenliği önlemleri tatbik edilebilir. Çünkü et üretimi Avustralya ve Arjantin'deki iklim koşullarından etkilendiği gibi, iki ülkede üretilen etlerin hijyen ve sağlık koşulları birbirinden farklı olabilir. Bunun bir sonucu olarak, sağlık ve bitki sağlığı konusunda uluslararası kurallara uyum sanayi ürünlerinin uluslararası teknik düzenlemelere uyum zorunluluğundan daha gevşektir.

Bir ülkenin sağlık ve bitki sağlığı kuralları, bilimsel gerekçelere dayandığı sürece, uluslararası standartlardan daha yüksek olabilir (Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures, 1994, Art.5). Mesela Rusya Federasyonu, soğuk iklimi dolayısı ile yaş sebze ve meyvede bulunan ilaç kalıntılarının kendi halkını ılıman bölgelerde yaşayan halklardan daha kötü etkilediğini öne sürerek, uluslararası standartlardan daha düşük oranlarda ilaç kalıntısı taşıyan (daha yüksek standartta) ürünlerin ithalatına izin verebilir. Nitekim Rusya Federasyonu bu şekilde bir uygulama içindedir (İstanbul İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, 2013)

Sağlık ve bitki sağlığı tedbirlerinin geçici olarak uygulanması, bazen sıkılaştırılıp bazen gevşetilmesi mümkündür. Örneğin deli dana hastalığı görülen bölgelemeden yapılacak et ithalatına geçici tedbirler getirilebilir, hastalık sona erince tedbirler kaldırılabilir.

Sağlık ve bitki sağlığı tedbirleri ayrıca ülkeler arasında ikili görüşmelere de konu olmaktadır. Örneğin et, piliç ve balık ithalatında ülkeler, sadece standartlara uyumu kontrol etmekle kalmaz, ithalat yapılacak tesisleri bizzat denetlemek isteyebilirler. Nitekim AB, her türlü hayvansal mamul ithalatını, güvenilirliği denetim altında olan ülkeler ve firmalardan yapmaktadır (EU Commission, 2015), Suudi Arabistan, Rusya Federasyonu, İran gibi ülkelerin de benzer uygulamaları mevcuttur.

İdari Tedbirler Yolu İle Koruma

Tarife dışı koruma araçları arasında geleneksel ithal lisanları, ithal ürünlerinin değeri, sevk öncesi kontrol mekanizması ve menşee kuralları gibi idari düzenlemelerin de isimleri zikredilmiştir. Burada söz konusu idari tedbirlerin ticari koruma amaçlı kullanım şekilleri ve çok taraflı ticaret sisteminin bu bağlamda neler getirdiği ele alınmaktadır.

İthal lisansları: Çok sayıda ürünün ithali için merkezi hükümetlerden

veya yerel idarelerden çeşitli izinler alınması gerekebilir. Bundan önceki başlıklar altında ele alınan teknik düzenleme ve gıda güvenliği düzenlemeleri bir yönü ile ithal lisanslarına da konu teşkil etmektedir. Türkiye’de 27 ürün grubunda ürün güvenliği denetimi adı altında lisans uygulaması söz konusudur (Ekonomi Bakanlığı, 16.12.2015). İthal lisanslarının önemli bir kısmı, insan sağlığı, güvenlik ve çevrenin korunması ile ilgili uluslararası anlaşmalardan kaynaklanmaktadır (IISD, UNEP, 2014, ss.17-21). Çeşitli ürünlerin ithalatı belirli kurumların izine tabi tutulabilir. Ülkeler ithal lisansına tabi ürünlerin sayısını arttırmak veya ithal lisansı verme süresini uzatarak veya lisans verme koşullarını zorlaştırarak korumacılığa yönelebilirler. Bu yüzden DTÖ şemsiyesi altında imzalanmış olan İthal Lisansları Anlaşması, (Agreement on Import Licensees), ithal lisanslarının tarife dışı bir engel olarak kullanılmaması yönünde düzenlemeler içermektedir. Örneğin hükümetler, ithalatını lisansa bağladıkları ürünleri, lisansa bağlama gerekçelerini ve lisans verme koşullarını yayınlamak zorundadır; yeni lisans zorunlulukları getirdiklerinde veya eski uygulamalarında değişiklik yaptıklarında bunu gerekçeleri ile birlikte DTÖ’ye bildirmek zorundadır. DTÖ vasıtası ile bütün ülkeler birbirinin uygulamasından haberdar olacağından, oluşturulan baskı nedeni ile ülkelerin gereksiz ithal lisansı ihdas etmelerinin önü alınabilmektedir. Ayrıca ithal lisanslarının verilmesi ile ilgili maksimum süreler belirlenmiştir (Agreement on Import Licenses, 1994, Art.1, 2, 3, 5).

İthal ürünlerin değeri: Malın *değeri* üzerinden (advalorem) alınan gümrük vergilerinin, malın *birimi* üzerinden (spesifik) alınan vergilere göre daha adil olduğu ve uygulamanın daha kolay olduğu kabul edilmektedir (UNCTAD, WTO, 1994, s.85). Ancak malın *gerçek değerini* saptamak her zaman kolay değildir. Her ne kadar alıcı ve satıcının üzerinde anlaştığı ve fatura ile belgelediği mal değeri vergilemeye esas teşkil eden değer olarak kabul edilse de, gümrük idareleri beyan edilen mal değerini kabul etmek zorunda değildir. Gümrük idareleri, tarafların aralarında anlaştığı mal değerini esas almak yerine, kendi belirlediği mal değeri üzerinden vergileme yapma şeklinde bir politika güdebilirler ve bunu ticari korumanın bir aracı olarak kullanmak isteyebilirler. Hükümetlerin bu eğilimini önlemek üzere, DTÖ şemsiyesi altında Malların Kıymeti Anlaşması (Agreement on Valuation of Goods²⁴) yürürlüğe sokulmuştur. Buna göre, ilke olarak bir malın gümrük vergisine esas değeri satıcı ve alıcı arasında kararlaştırılan

24 Anlaşmanın orijinal adı: “Agreement on Implementation of Article VII of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994” şeklindedir.

değerdir (fiyat x miktar). Gümrük idareleri, çeşitli nedenlerle ithalatçı tarafından beyan edilen değer konusunda tereddüt içinde ise, farklı bir değeri esas alabilir. Gümrük idareleri, ithalatçının beyan ettiği mal değeri yerine, kendileri değer tespitine yönelirse, sıra ile şu yöntemleri deneyip, uygun olan yönteme göre mal değerini tespit etmek zorundadır (Agreement on Valuation of Goods, 1994, Art,1-7):

- 1-Tartışma konusu malların *aynısı* olan başka işlemlerdeki değeri esas alma,
- 2-Benzer malların değerini esas alma,
- 3- Aynı veya benzer malın *pazarda satış değerinden* çeşitli indirimler yaparak gümrük kıymetine ulaşma,
- 4-Malın ihracatçı ülkedeki *maliyet fiyatına eklemeler* yaparak gümrük değerine ulaşma ve
- 5- Önceki dört yöntemin sırası ile uygulanması sonucunda mal değeri saptanamıyorsa, Anlaşmanın genel prensipleri çerçevesinde sıra gözetmeksizin bunlardan birini uygulama

Nitekim, 4458 Sayılı Türk Gümrük Kanunu (2005, M.23-31), AB Gümrük Koduna paralel bir şekilde yukarıdakine benzeyen bir değer tespit yöntemini benimsemiştir.

Sevk Öncesi Kontrol: Sevk öncesi kontrol, uluslararası ticarete konu bir malın, ticari ve teknik parametrelerinin bağımsız uzman bir şirket tarafından kontrol edilip, sonuçların belgeye bağlanması anlamına gelmektedir. Adı üstünde sevk öncesi kontrol, mal ihraç ülkesinden yola çıkmadan yapılmaktadır. Kontrol edilen parametreler arasında, malın birim ve toplam *kıymeti*, tipi, standardı, ambalajı, teknik özellikleri gibi noktalar yer alır. Sevk öncesi kontrol talebi, ticari amaçlarla ithalatçı firmalardan gelebileceği gibi, ithalatın yapılacağı ülkenin resmi makamları tarafından zorunlu tutulan bir uygulama da olabilir. İthalatçılar, genelde malın kontrata uygunluğunu sağlamak amacı ile hükümetler ise mal değerinin düşük veya yüksek beyan edilmesinden duydukları endişeyi gidermek amacı ile sevk öncesi kontrole başvurmaktadır. Hükümetler bazen ticari koruma amacı da güdebilirler. DTÖ şemsiyesi altında imzalanan Sevk Öncesi Kontrol Anlaşması'nın (Agreement on Preshipment Inspection)

amaçlarından biri, ticari korumacılığı önlemektir. Sevk öncesi kontrol, hükümetler tarafından bu işle ilgili olarak yetki verilen şirketler tarafından ücret mukabili yapılmaktadır. Bazı ülkeler, ancak belirli yetkinliğe sahip kontrol firmalarının yaptığı kontrolü kabul etmektedir. İthalatçı firmaların salt ticari amaçlarla talep ettiği sevk öncesi kontrolü yapacak olan firmalar tarafların isteği doğrultusunda serbestçe belirlenebilir.

Sevk öncesi kontrol getirdiği parasal maliyet ve bürokrasi nedeni ile ticari korumacılığa yol açabilir. Bu yüzden Sevk Öncesi Kontrol Anlaşması ağırlıklı olarak *sevk öncesi kontrol firmalarının* uyacağı kuralları düzenlemektedir.

Menşe Kuralları: Menşe, bir malın yetiştirildiği veya üretildiği yer anlamına gelmektedir. Bir tarım ürünü için Ukrayna menşeli deniyorsa, bundan o malın Ukrayna'da üretildiği anlaşılır; bir sanayi ürünü için Japonya menşeli deniyorsa, bu ürünün Japonya'da üretildiği anlaşılır. Bütün girdi bileşenleri aynı ülkeden olan malların menşesini tanımlamak kolaydır; ancak çeşitli ülkelere tedarik edilen bileşenlerle üretilen ürünlerin menşesi ne olacaktır, konusu tartışmalıdır (WTO, 2012b, s.50). Örneğin, Malezya'da sadece montaj işlemi gerçekleştirilen, parçalarının %35'i Japonya'dan, %20'i Amerika'dan, % 15'i, Hindistan'dan ve %10'u diğer ülkelere sağlanan bir bilgisayar hangi ülke menşeli sayılacaktır? (Malezya'nın payı sadece %20). Bu konuda ülkeler serbest bırakılsa, çeşitli ülkeler farklı menşe kuralları benimseyebilir. Mesela A ülkesi en yüksek bileşen payına göre menşe belirlerken, B ülkesi esaslı dönüşüm geçirilen ülkeyi menşe ülke olarak kabul edebilir. Bu şekilde her ülkenin kendi menşe kriterlerini koymasına, ülkeleri birbirinden yapılacak ithalatta *ayırım yapmalarına* yol açabilir. Bu yüzden DTÖ şemsiyesi altında imzalanan Menşe Kuralları Anlaşması (Agreement on Rules Origin) ile ticarete menşe yönlü ayırıcı uygulamalar engellenmeye çalışılmaktadır. Buna göre ülkeler, diğer ülkelere yapacakları ithalatta uygulayacakları menşe kurallarını, ticareti sınırlayıcı, saptırıcı ve çarpıtıcı bir şekilde uygulamayacak; kurallar bir nedene dayalı olarak, tarafsız, tekdüze ve tutarlı bir şekilde tatbik edilecek; menşe kuralları hangi işlemlerin menşe kazandırdığı değil, *nelerin menşe kazandırdığı* şeklindeki pozitif bir yaklaşımla belirlenecektir (Agreement on Rules Origin, 1994, Art. 2). Aslında DTÖ ve Dünya Gümrük Örgütü müştereken, tüm DTÖ üyelerinin kullanabileceği standart bir menşe kuralları çalışması içindedir

(WTO, 2012b, s. 50). Bu çalışma tamamlandığı zaman, çeşitli ülkelerden bileşenler bir araya getirilerek üretilen malların menşe ülkesi *son esaslı değişime uğradığı ülke* (Agreement on Rules Origin, 1994, Art. 3.b) şeklinde olacaktır.

Bir malın menşei, ithalatta uygulanacak vergi oranının saptanması, kota, tarife kotası gibi, sınırlamaların takibi, Genel Tercihler Sistemi kapsamında gelişmekte olan veya en az gelişmiş ülkelere verilen tavizlerin uygulanması, korunma önlemleri, anti dumping vergisi ve telafi edici verginin ödenmesi ve istatistik kayıtların tutulması açısından önem taşımaktadır.

Diğer Kurallar: Tarım Anlaşması (Agreement on Agriculture), Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (General Agreement on Trade in Services) içerisinde mal ticaretine getirilebilecek tarife dışı engelleri önlemeye yönelik hükümler mevcuttur. Örneğin taşımacılığa getirilecek kurullarla da ithalatı da pekâlâ sınırlandırılabilir.

ÇOK TARAFLI TİCARET SİSTEMİ KORUMAYI DÜZENLE SOKMADA NE KADAR ETKİLİ?

Büyüme, kalkınma ve refah artışının yeryüzünde yaygınlaşması ve ülkeler, şirketler ve kişilerin dünya nimetlerinden adil bir şekilde yararlanmasının önemli koşullarından biri, bir hukuk düzeninin mevcudiyeti ve başta ülkeler olmak üzere bütün tarafların bu düzene uymasındır. DTÖ üyeleri tarafından kabul edilen ve önemli bir kısmı korumacılık yönü ile bu araştırmaya konu edilen DTÖ şemsiyesi altındaki anlaşmalar, hem söz konusu hukuk düzenini kurmakta hem de ülkelerin anlaşmalarla girilen taahhütlerini yerine getirmeleri konusunda bir baskı unsuru oluşturmaktadır. Üyelerin taahhütlerini yerine getirip getirmediği ve iç düzenlemelerinde şeffaflığa riayet edip etmediği, DTÖ tarafından üç yolla takip edilmektedir. Birinci yol bilgi verme (notification), ikinci yol izleme raporları, üçüncü yol ise şikâyetler ve uyuşmazlıkların halli mekanizmasıdır (WTO, 2012b, s. 53). Üye ülkeler, ticaret politikalarındaki değişiklikleri, düzenli bir şekilde DTÖ'ye bildirmek zorundadır. DTÖ'ye bildirilen konular DTÖ üyeleri tarafından da ve iş dünyası tarafından görülüp izlenebilmektedir. Söz konusu bildirim ve izleme şeffaf bir şekilde yapıldığı için ülkelerin kasti olarak yanlış davranışlarda bulunma şansı fazla değildir. İzleme raporları ise, her ülke için periyodik olarak DTÖ

tarafından hazırlanmaktadır. Ticaret Politikası Gözden Geçirme Raporları (Trade Policy Review Reports) olarak bilinen söz konusu raporlarda, ülkelerin yürürlüğe soktuğu, dış ticaret politikalarındaki gelişmeler yanında genel ekonomik durum ve dış ticaret gelişmelerine de yer verilmektedir. Gözden geçirme raporları, üye ülkelere yöneltilen sorulara verilen cevaplar, üye ülke makamları tarafından hazırlanan raporlar, üye ülkelerin ticaret politikaları ile ilgili periyodik bildirimler, diğer üye ülkelerin bildirimleri (şikâyetler) ve Uyuşmazlıkların Halli Organı'na (Dispute Settlement Body) düşen davalardan hareketle Ticaret Politikası Gözden Geçirme Organı (Trade Policy Review Body) tarafından hazırlanmaktadır. Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi, 2008 krizinden bu tarafa üye ülkelerin ticareti sınırlayıcı (trade restricting) ve ticaret geliştirici (trade facilitating) uygulamalarının yer aldığı altı ayda bir yayınlanan Ticaret İzleme Raporları (Trade Monitoring Reports) yayınlamaktadır. Aynı paralelde bir başka rapor da sadece G 20 ülkelerini kapsamak üzere, OECD ve UNCTAD tarafından yayınlanmaktadır. Hem DTÖ tarafından hem de diğer kuruluşlar tarafından hazırlanan raporların başlıca amaçları, düzenli izleme mekanizması yolu ile ülkelerin ticaret politikalarının diğer ülkeler tarafından anlaşılması ve şeffaflığın sağlanması, akademik camia ve hükümetler arası tartışmaların kalitesinin yükseltilmesi, DTÖ üyesi ülkeler üzerinde, taahhütlerine uygun davranmaları yönünde baskı oluşturulması ve politikaların dünya ticaret sistemi üzerinde etkilerinin uluslararası değerlendirilmesi şeklinde özetlenebilir (WTO, 2014, ss. 380-382).

Üyeler birbirlerinin ticaret politikaları konusunda anlaşmazlığa düştüğünde, eğer anlaşmazlığı kendi aralarında müzakereler yolu ile çözümlenemezse, Uyuşmazlıkların Halli Organına başvurabilirler. Uyuşmazlıkların Halli Organı konuyu incelemesi için bir panel organize eder. Panel, üç tarafsız uzmandan oluşan bir bilirkişi grubudur. Panel raporu Organ tarafından onaylandığı zaman bağlayıcı halde gelir. Panel kararı her iki tarafça temyize götürülebilir. Temyiz, yine Organ tarafından atanan 8 kişilik bir bilirkişi grubu tarafından olayın incelenmesidir. Panel kararı kesin karardır. Panel kararına uyulup uyulmadığı hem davacı taraf hem de Organ tarafından takip edilmektedir. Eğer davalı taraf karara uymazsa, davacı tarafa karşı yaptırım izni verilmektedir. Uyuşmazlıkların Halli Mekanizması, çok taraflı ticaret sistemi kurallarına riayet edilmesi konusunda ülkeler üzerinde önemli bir baskı unsuru oluşturmaktadır (WTO, 2014, ss.354-379)

Korumacılığı önlemede çok taraflı ticaret sistemi başarılı mıdır, diye bir soru akla gelebilir. Yazılı ve görsel basında 2008 krizinden sonra korumacılığın arttığına dair çok sayıda görüş ortaya konulmuştur. Araştırmanın Korunma İhtiyacı başlığı altında belirtildiği gibi, kriz dönemlerinde korumacı eğilimlerin bir miktar artması zaten normaldir. Bununla birlikte, tarihsel verilere dayanarak analiz yapan yazarlar, 2008 krizi ile birlikte ortaya çıkan korumacılığın, 1929'daki krizi şiddetlendiren korumacılığın çok gerisinde olduğunu ifade etmektedir. Örneğin, Irwin, D. A., (2015, s.27) Büyük Depresyon hariç, diğer dönemlerdeki ticaret/ üretim oranı düşüşlerinde *korumacılık ve ticari engellerin* büyük bir rolünün olmadığını ifade ediyor; Ossa (2015), 1930'larda ortalama gümrük tarifesinin %50'lerde olduğunu, ama günümüzde bunun sadece %9 düzeyinde olduğunu belirterek, Doha Turunda somut bir başarı elde edilemese bile, 2008 krizinden sonra olası bir ticaret savaşını önlediği için DTÖ'yü başarılı bulmaktadır. Nitekim, Tablo.4'de DTÖ üyesi ülkeler tarafından gerektiği zaman kullanılabilen koruma önlemlerinin (anti dumping vergisi, telafî edici vergi, korunma önlemi ve özel korunma önlemi) 2008 krizi başlamadan önceki 7 yıllık dönem ve krizle birlikte gelen 7 yıllık dönemde kaydedilen önlem girişimi²⁵ sayılarını vermektedir. Kriz öncesi dönemde toplan 2354 önlem girişimi kaydedilirken, krizin etkilediği dönemde bu sayı bir miktar azalarak 2148'e gerilemiştir. Bu bağlamda Tablo.3, Irwing ve Ossayı (2015, 2015) teyit etmektedir. Burada tez, hiç bir ülkede hiçbir zaman korumacılık vuku bulmamıştır şeklinde anlaşılmamalıdır. Aksine, bazı ülkelerde korumacı eğilimler olabilir; bu eğilim kriz sonrası bazı yıllarda artmış da olabilir. Ancak global ölçekte ve uzun bir zaman perspektifi ile bakıldığında, gerçekten 1929 benzeri yaygın bir korumacılıktan bahsetmek mümkün değildir.

25 Önlem girişimi: Hükümetlerin yerli endüstrilerini korumak üzere harekete geçmesi anlamına gelmektedir. Örneğin soruşturmanın başlatılması bir önlem girişimidir. Bu girişimlerden kaç tanesinin kesin önlemlerle sonuçlandığı ayrı bir konudur. Önlem girişimi sayısı başlı başına korumacı eğilimin derecesini yansıtan bir göstere olduğu için tercih edilmiştir.

Tablo.3:Kriz öncesi ve krizin etkilediği dönemlerde kaydedilen önlem girişimi sayısı

Koruma Önlemi	2001-2007	2008-2014
Anti damping	1637	1501
Sübvansiyon	79	180
Korunma Önlemi	102	132
Özel Korunma Önlemi	536	335
Toplam	2354	2148
Yıllık ortalama girişim sayısı	336	306
Kaynak: WTO. http://i-tip.wto.org/goods/Default.aspx bilgi sisteminden sorgulanmıştır (11.12.2015).		

SONUÇ

Ulusal endüstrilerin ve bunları temsil eden hükümetlerin ithalatta korumacılık için birçok nedeni olabilir. Endüstri temsilcileri ve işçi ve işveren sendikaları koruma konusundaki baskılarını her vesile ile hükümetlere hissettirirler. Muhalefet partilerinin çoğu iktidara gelirse yerli sanayiye koruyacaklarını programlarına yazabiliyorlar. Uluslararası ticaretle ilgili ders kitaplarının birçoğunda teorik olarak korumanın mümkün olduğu belirtildikten sonra, koruma için başvurulacak enstrümanlar uzun uzun anlatılır. Ancak günümüzde, korumacılık, 20. Yüzyıldaki kadar sık başvurulmuş bir ticaret politikası olmaktan yavaş yavaş uzaklaşmıştır. Bu eğilimde, endüstrilerin uluslararası dikey entegrasyona gitmeleri, ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın artması, çok uluslu şirketler, üretim ve ihracatın ithalata bağımlılığının artması ve en önemlisi 1948'den günümüze devamlı gelişen ve 1994'te Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması ve çok sayıda anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile kuvvetlendiren çok taraflı ticaret sistemi belirleyici faktörler olarak ortaya çıkmaktadır.

Global sistem, korumanın, gerektiği zaman, *sadece* gümrük tarifeleri ile yapılabileceği kuralını getirmiş ve tarifelerin yükseltilmesi ve yeni tarifeler konulmasını önemli ölçüde disipline etmiştir. Buna göre yerli sanayiler sadece ani olarak ortaya çıkan zarar verici ithalat artışlarında, damping veya sübvansiyon dolayısı ile ortaya çıkan haksız rekabet durumlarında gerektiği ölçüde ve gerektiği sürede korunabilmektedir. Koruma Önlemleri Anlaşması, Anti damping Anlaşması ve Sübvansiyonlar

ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması, acil durumlarda ve haksız rekabet durumunda alınabilecek önlemleri detaylı bir şekilde tanımlamaktadır. Ticarete Teknik Engeller Anlaşması ve Sağlık ve Bitki Sağlığı Anlaşması, sosyal amaçlı politikalarla ticari korumacılık yapılmasının yollarını önemli ölçüde kapatmaktadır. Korumacılık yapmaya müsait idari yolların her biri ile ilgili ayrı birçok taraflı anlaşma mevcuttur. DTÖ üyesi 162 ülke bu anlaşmalara uyacağını taahhüt etmiştir. Ülkelerin iç mevzuat ve kurumsal yapılarında gerekli uyum yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Çin, Rusya, Suudi Arabistan gibi ekonomilerin de son 15 yılda sisteme dâhil olması ile sistem önemli ölçüde kökleşmiştir.

Ülkelerin taahhütlerine uygun davranıp davranmadığı sistem tarafından kontrol edilmektedir. Bu ortamda yerli sanayileri, 20. Yüzyıl politika araçları ile korumaya çalışmak artık çok zordur.

Kaynakça

- Agreement Customs Valuation (1994). www.wto.org (16.12.2015)
- Agreement on Antidumping (Agreement on Implementation of Article VI of the General
- Agreement on Tariffs and Trade (1994). www.wto.org (14.12.2015)
- Agreement on Import Licenses (1994). www.wto.org (16.12.2015)
- Agreement on Preshipment Inspection. (1994). www.wto.org (22.12.2015)
- Agreement on Rules Origin (1994). www.wto.org (22.12.2015)
- Agreement on Safeguard (1994). www.wto.org (14.12.2015)
- Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures. www.wto.org (12.12.2015)
- Agreement on Subsidies and Countervailing Measures. (1994). www.wto.org. (9.12.2015)
- Agreement on Textile and Clothing (1994). www.wto.org (14.12.2015)
- Agreement Technical Barrier to Trade (1994). www.wto.org (12.12.2015)

- AKP, Adalet ve Kalkınma Partisi (2015). 7 Haziran Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi
- Baldwin, R. E. (1969, ss. 295-305). ‘The case against infant industry tariff protection. **Journal of Political Economy**. Vol. 77, No.3 (May-June 1969)
- Barone, B. and R. Bendini. (2015). Protectionism in the G 20. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/549028/EXPO_STU\(2015\)549028_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/549028/EXPO_STU(2015)549028_EN.pdf)
- Corden, W.M. (1994). Economic Policy, Exchange Rates, and the International System, Chicago: The University of Chicago Press.
- Crowley, M. A. (2006), ‘Do safeguard tariffs and antidumping duties open or close technology gaps?’, **Journal of International Economics** 68(2): 469-484.
- DTM (Ekonomi Bakanlığı). (2007). **Avrupa Birliği ve Türkiye**. Altıncı baskı. Ankara: DTM
- Eichengreen, B. (1987). Did International Economic Forces Cause the Great Depression? Working Paper, University of California
- Ekonomi Bakanlığı. (2015). 2015 Ürün Güvenliği Tebliği. www.ekonomi.gov.tr (16.12.2015)
- Emerson, M., T. Kovziridse and V. Movchan. (2014). Russia’s Punitive Trade Policy Measures towards Ukraine, Moldova and Georgia. Working Document no:400. Bruxelles: Centre for European Policy Studies. www.ceps.eu (26.11.2015)
- EU Commission (2015). Food and Feed Safety, Animal Health and Welfare, Plant Health. http://ec.europa.eu/food/food/biosafety/establishments/index_en.htm (21.12.2015)
- EU Commission (2015a). Technical Barriers to Trade. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/april/tradoc_150987.pdf (24.11.2015)
- Evenet, S. J., J. Fritz. (2015). The Tide Turns? Trade, Protectionism, and Slowing Global Growth The 18th Global Trade Alert Report. London: CEPR, Centre for Economic Policy Research

- GATT 94 (1994). General Agreement on Tariffs and Trade 1994. www.wto.org
- Gawande, K., B. Hoekman, Y. Cui (2011). Determinants of Trade Policy Responses to the 2008 Financial Crisis. World Bank Policy Research Working Paper 5862
- Grasstek, C. V. (2013). **The History and Future of the World Trade Organization**. Geneva: WTO Publications.
- Hoekman, B. (2012). "Trade policy so far so good?". **Finance and Development**. June 2012. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2012/06/pdf/hoekman.pdf> (26.12.2015)
- IISD, International Institute for Sustainable Development ve UNEP, United Nations Environment Program (2014). **Trade and Green Economy: A Handbook**. Third edition. Geneva: IISD
- Irwin, D. A. (2015) 'World trade and production: a long-run view'. (ed) Hoekman, B. **The Global Trade Slowdown: A New Normal? A VoxEU.org eBook.**: Centre for Economic Policy Research (CEPR)
- ISO, International Standardization Organization, (2015). Standards. <http://www.iso.org/iso/home/standards.htm> (24.11.2015)
- İstanbul İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği (2013) Sirküler Tarih/No: 01.08.2013/593
- Kalkınma Bakanlığı. (2014). **Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, İthalata Olan Bağımlılığın Azaltılması Eylem Planı**. Ankara
- Karluk, R. (2009). **Uluslararası Ekonomi, Teori-Politika**. Geliştirilmiş 9. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş
- Krugman, P.R., M. Obsfeld and M. J. Melitz. (2015). **International Economics-Theory and Policy**. Tenth edition (Global edition), Essex:Pearson
- Milliyetçi Hareket Partisi (2015) **1 Kasım Seçim Beyannamesi**
- Ossa, R. (2015). Is the WTO a failure or a success. <http://www.chicagobooth.edu/capideas/magazine/winter-2015/is-the-wto-a->

- failure-or-a-success?cat=policy&src=Magazine (17.12.2015)
- Prutzin, D. (2014). Trade Facilitation at WTO, Power point sunum, Geneva
- Seyidoğlu, H. (2013), **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**. Geliştirilmiş 19. Baskı. İstanbul: Güzem Can Yayınları No. 28
- Stern, M. R. (2007). The Multilateral Trading System. Discussion Paper no:569. Michigan University.
- Suranovic, S. M. (2003). **International Trade Theory and Policy**, e-book. Washington D.C:The International Economic Study Center. <http://internationalecon.com/Trade/Tch10/T10-3.php> (26.11.2015)
- Türk Gümrük Kanunu (4458 Sayılı Kanun), **Resmi Gazete** 4/11/1999 Sayı : 23866, Ankara: Başbakanlık
- UNCTAD/WTO. (1996). **Business Guide To the Uruguay Round**. Geneva :ITC/CS
- Wessels, J. W. (2006). **Economics**. Forth edition. Newyork: Barons
- World Bank, WITS, World Integrated Trade Solution. <http://wits.worldbank.org/> (1.12.2015)
- WTO. (2014a). **World Tariff Profile**. Geneva:WTO
- WTO. I-TIP Goods: Integrated analysis and retrieval of notified non-tariff measures. <http://i-tip.wto.org/goods/Default.aspx> (11.12.2015).
- WTO. (2009). **World Trade Report 2009 Trade Policy Commitments and Contingency Measures**. Geneva: WTO
- WTO. (2012). **World Trade Report 2012 Trade and Public Policies: A closer look at non-tariff measures in the 21st century**. Geneva: WTO
- WTO. (2012a). United States-Measures Affecting Trade in Large Civil Aircraft -Second Complaint. https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds353_e.htm (9.12.2015)
- WTO. (2012b). **Understanding the WTO**. Fifth edition. Geneva: WTO
- WTO. (2014). Legal Texts: The Results of the Uruguay Round of

Multilateral Trade Negotiations, 21st printing, Cambridge UK: WTO

WTO. (2015). **International Trade Statistics 2015**. www.wto.org (12.12.2015)

WTO. (2015). Trade Monitoring. https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/trade_monitoring_e.htm (22.11.2015)

WTO. (2015a). Members and Observers. https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm (23.11.2015)

WTO. Understanding the WTO. https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm (1.12.2015)

Yaşar, E. (1993). **Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü**. İstanbul: İTKİB, İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri